

Univerzita Karlova

Filosofická fakulta

Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Vladimír Trulík

Postavení Chebska v diplomatických pramenech vrcholného středověku

The position of the Cheb region in diplomatic sources from the High Middle Ages

Bakalářská práce

Vedoucí práce:

Prof. PhDr. Marie Bláhová, DrSc.

Praha, 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31.8.2019

Vladimír Trulík

Poděkování

Mé poděkování patří v první řadě vedoucí Katedry pomocných věd historických a archivního studia prof. PhDr. Marii Bláhové, DrSc., které jsem velmi vděčný za její neskonalou trpělivost a ochotu, přátelský přístup a cenné rady.

Dále bych chtěl poděkovat ing. Pavlu Maličkému, který mi byl mentorem a rádcem po celých dlouhých šest let mého studia, a ing. Janu Vacířovi, jenž mi poskytl cenné rady a podporu během tvorby této práce.

V neposlední řadě můj dík patří rodině, totiž ing. Vladimíru Trulíkovi st. a Haně Trulíkové st., jež mi studovat umožnili a vždy mi byli oporou, a váženému panu Františkovi Pavlů, který mi vždy připomínal, že vzdělání je to nejdůležitější.

Anotace

Podstatou bakalářské práce je shrnout dosavadní bádání v diplomatice a paleografii – pomocných vědách historických – s přihlédnutím k vývoji obecnému a zvláště českému. Dále pak pojednat o obecném vývoji listiny, o společensko-právním postavení listiny a o jejím vývoji s přihlédnutím na středoevropský prostor – konkrétně německý a český. Dalším cílem je popsat a vysvětlit počáteční vývoj institucí, jež předcházely panovnické kanceláři Svaté říše římské, popsat samotnou říšskou kancelář a samozřejmě kancelář českého panovníka. Posléze shrnout vývoj písma.

V druhé fázi práce je podstatou povšechně shrnout vývoj v městě Chebu, vysledovat listinné prameny Chebska v edici Codex iuris municipalis regni Bohemiae II. a na jejich základě popsat tamní právní specifika a skutkovou podstatu samotných pramenů, stejně tak jako dění ve městě a jeho okolí. Podstatou poslední části, diplomatické, je přikročit k vlastnímu diplomatickému zpracování dostupných pramenů a na základě překladatelské činnosti a práce s textem vysledovat stylistický vývoj, kvalitu provedení listiny a rozdíly mezi dochovanými prameny.

Klíčová slova: diplomatika, paleografie, pomocné vědy historické, listina, panovnická kancelář, písmo, vrcholný středověk, Cheb

Abstract

Meaning of this bachelor's thesis is to summarize previous research in domain of diplomatics and palaeography – auxiliary historical sciences – in regard to general development and especially to development in area of Czech historical science. Another meaning is to explain general development of medieval chartres, explain the social and legal status of medieval chartres and accentuate stand of medieval chartres in area of Duchy of Bohemia, later Kingdom of Bohemia and Holy Roman Empire. Next meaning is to describe and explain early development of institutions, which were precursors to the Office of the Holy Roman Emperor, the Office of the Holy Roman Emperor itself and of course describe the Office of the King of Bohemia. Another meaning is to describe development of the system of writing.

Meaning of second phase of this bachelor's thesis is to summarize development in city of Cheb, trace writing sources related to Cheb in edition of *Codex iuris municipalis regni Bohemiae II.* and based on these sources, describe particularities of the local legal system and events in Cheb and surrounding region. Meaning of last part of this bachelor's thesis is to use diplomatics systems by own way to process diplomatics sources about Cheb and based on old text translations and sources-processing to tract development of text stylistics in this sources, grade and quality of sources and differences between them.

Key words: diplomatics, palaeography, auxiliary sciences of history, charter, office of the ruler, writing system, High Middle Ages, Cheb

Obsah

1.	<i>Úvod</i>	9
2.	<i>Diplomatická a paleografická studia</i>	10
2.1.	Obecný vývoj Diplomatiky jako pomocné vědy historické.....	10
2.1.1.	Zrod historické vědy	10
2.1.2.	Počátky vědecké práce	14
2.1.3.	Moderní vědecké metody.....	16
2.2.	Obecný vývoj Paleografie jako pomocné vědy historické	19
2.3.	Česká diplomatická a paleografická studia.....	21
2.3.1.	Okolní vlivy a domácí zárodky	21
2.3.2.	Moderní vědecké metody.....	23
2.3.3.	Československá diplomatika.....	25
2.3.4.	Vatikánský výzkum.....	27
2.3.5.	Česká paleografie.....	28
3.	<i>Listina, kancelář a písmo do konce 14. století</i>	29
3.1.	Obecný vývoj listiny s důrazem na střední Evropu.....	29
3.1.1.	Doba úpadku, doba temna	29
3.1.2.	Zmrtvýchvstání	31
3.2.	Společensko-právní teorie listiny s důrazem na střední Evropu	32
3.2.1.	Dědictví Římské říše.....	32
3.2.2.	Dědictví Franské říše	33
3.2.3.	Od aktu k listině	34
3.3.	Vývoj listiny v Českých zemích s důrazem na listinu panovnickou.....	36
3.3.1.	Ve znamení čtyř	36
3.3.2.	Od Přemyslovců k Lucemburkům	39
3.4.	Vývoj a produkce říšské kanceláře	42

3.4.1.	První kancelář	42
3.4.2.	Franská obdoba	43
3.4.3.	Příklad Štaufské kanceláře	44
3.5.	Česká a spojená panovnická kancelář	45
3.5.1.	První zmínka	45
3.5.2.	Česká panovnická kancelář ve 2. pol. 13. století	46
3.5.3.	Česká panovnická kancelář za Jana z Lucemburka	47
3.5.4.	Spojená panovnická kancelář za Karla IV. a její úpadek za Václava IV. ...	48
3.6.	Vývoj latinského písma	55
4.	<i>Skutková podstata a interpretace pramenů</i>	63
4.1.	Chebské reálie	63
4.1.1.	Postavení města a regionu	63
4.1.2.	Mezi říší a královstvím	64
4.1.3.	Správní systém	65
4.2.	Skutková podstata a interpretace	66
4.2.1.	První zmínky a souhrn městských práv	66
4.2.2.	Od Rudolfa Habsburského k markrabímu Karlovi	69
4.2.3.	Počátky Karlova panování	71
4.2.4.	Karel IV. římský císař	72
5.	<i>Diplomatická práce s prameny</i>	75
5.1.	Způsob překladu	75
5.1.1.	11. července 1234 v Chebu	75
5.1.2.	4. května 1266 v Praze	76
5.1.3.	7. června 1279 ve Vídni	76
5.2.	Diplomatické zhodnocení a stylistika	78
5.2.1.	Od Jindřicha VI. až k Ludvíku IV. Bavorovi	79

5.2.2. Král Jan a král Karel	82
5.2.3. Doba císaře Karla	85
6. Závěr	92
7. <i>Prameny a literatura</i>	98
7.1. Prameny	98
7.2. Literatura	98

Seznam zkratek

CDB – Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae

CIM – Codex iuris municipalis

df. – devoční formule

dl. – dispozitivní listina

kd. – konfirmačně-dispozitivní

kl. – konfirmační listina

MGH – Monumenta Germaniae Historica

pk. – povšechně konfirmační

pkd. – povšechně konfirmačně-dispozitivní

1. Úvod

Jelikož se nedalo a nedá začít s kterýmkoliv výzkumem bez seznámení se s problematikou zkoumané oblasti prostřednictvím badatelů předchozích, a tedy prostřednictvím znalostí již poznaných, ze stejného důvodu je podstatná část této práce věnovaná faktům, osobám a reáliím, které zdánlivě nemají na směr, jakým se bude práce ubírat v kapitolách pozdějších, žádnou návaznost. Ve skutečnosti ji ale mají bezprostřední.

Začínající badatel jen těžko může přistoupit k tématu „*in medias res*“ a bez znalostí metod, systematických postupů a dosavadního bádání se pokoušet o nějaký jakýkoliv vlastní přínos. V těchto intencích a v rámci úcty k výzkumu předchozímu pokládám za nutné, obsáhnout v následujících řádcích nejdříve vývoj dvou pomocných věd historických a jejich určitých odvětví, kterýchž se tato práce týká. Až po souhrnu dosavadního bádání těchto pomocných věd historických, kterých bude v mé bakalářské práci užito (bezprostředně diplomatiky a rámcově paleografie), a po přímém objasnění problematiky tématu, institucí a pramenů, jichž se tato práce týká, bude přikročeno k vlastní práci praktické, vycházející z předchozích shrnutých poznání, opírajících se o vysvětlené pojmy a dějinná specifika.

V další části práce věnované městu Chebu a jeho pramenům bude viditelné, že takováto shrnutí nebyla na škodu. V samotné praktické části bude stěžejní edice pramenů *Codex iuris municipalis II.*, v rámci ní pak práce s latinskými a staroněmeckými texty, z čehož bude vycházet rozbor vnitřních, stylistických náležitostí pramenů.

Nutno dodat, že s některými pojmy a pomocnými vědami historickými nebude pracováno vůbec, přestože by mohly být zahrnuty taktéž (například sfragistika, chronologie, numismatika atd.). Budiž omluvou a vysvětlením, že již vědy, které se tématu týkají bezprostředně, zabírají podstatnou část následujícího obsahu. Doufejme tedy, že je pochopitelné, že v rámci určitého omezení rozsahu práce, bude od těchto důležitých, ale pro mnou sledované období nestěžejních, pomocných věd historických pro tentokrát upuštěno, což může být napraveno v případě dalších vlastních prací a výzkumů.

2. Diplomatická a paleografická studia

V první kapitole tedy, vzhledem k celkovému zaměření práce, bylo by vhodné pojednat o vývoji diplomatiky a paleografie jako celku. Totiž bez předešlých zkoumání a postupu práce jen těžko dalo se by přikročit ke zkoumání vlastnímu, potažmo jakýmkoliv způsobem originálnímu. Je tedy žádoucí začít vývojem věd, v jejichž intencích se celá tato práce nese, a zdůraznit její podobu v českém prostředí

2.1. Obecný vývoj Diplomatiky jako pomocné vědy historické

Vzhledem k bohatému vývoji a obšírnosti tohoto tématu bylo by vhodné pro zjednodušení problematiky zařadit si sledované období do tří vývojových etap. První z nich počíná se obdobím nejstarším a dovede nás až do třetí čtvrtiny 17. století. Ta posléze pokračuje do poloviny 19. století., kde navazuje část nejnovější, dovedena až do 2. pol. století.

2.1.1. Zrod historické vědy

Kdybychom se rozhodli soubor pomocných věd historických shrnout jako celek, mohli bychom jej elementárně rozdělit na pomocné vědy historické materiálové (směřující své bádání na hmotnou podstatu dochovaného pramene a pohlížející na pramen jako celek) a na takové, které nám pomáhají vysvětlit vnitřní a vnější znaky právě pramenů materiálových. Do první skupiny by bylo nasnadě zařadit diplomatiku, sfragistiku, kodikologii, epigrafiku, heraldiku a numismatiku (můžeme sem také zařadit faleristiku, vexillologii a bibliologii). Kategorie druhá by se skládala z menšího, nikoliv však z méně důležitého výčtu – zvláště díky královské disciplíně této skupiny – z paleografie, jenž je dnes vedle diplomatiky druhou nejpropracovanější pomocnou vědou historickou, chronologie, metrologie, historické statistiky, historické geografie a z vcelku „do počtu“ zařazené genealogie s čestným titulem nejstarší pomocné vědy historické. Avšak ani takovéto základní rozdělení ve dvě není schopno pojmut celé spektrum pomocných věd historických. Stranou téhož by se tedy slušelo zmínit pramenovědu (*Quellenkunde*), která je svým záběrem schopna pojmut několikrát ostatní vědy, a archeografii týkající se svou podstatou nejrůznějších druhů písemností.¹

Diplomatika mezi naprostou většinou těchto pomocně-historických oborů vyniká svou propracovaností, dlouhým trváním a, až na větší či menší přestávky během staletí existence této vědy nebo jejích podstatně starších pramenů, přetrvávající kontinuitou. Vlastně jí ani není umožněno, aby nebyla „vlajkovou lodí“ pomocných věd historických, jelikož

¹ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 13-16.

zkoumá a zpracovává způsoby společenských, kulturních, ekonomických či politických styků písemné a úřední povahy. Zároveň také dokáže sledovat stvrzování těchto styků zúčastněnými stranami, a dokonce je schopna sama podstatu jich počinů potvrdit či vyvrátit. Totiž prověřováním pravosti dochovaného pramene a sledováním způsobu jeho vyhotovení. Takto dokonce umožňuje odhalit jeho zamlčené části. Tím je myšlen např. chybný postup kanceláře, při němž by se v rámci přenosu z konceptu do originálu vytratila informace, již si vydavatel přál sdělit. Jako další příklad můžeme uvést prameny, které jsou s trochou nadsázky přímo vzrušující pro objevování zmlčených informací z písemnosti do té míry, že nesou dokonce úplně jiný, skrytý původní obsah – palimpsesty². Po genealogii druhá nejstarší pomocná věda historická, diplomatika, ostatně sama pokládá své *vědecké základy* do způsobu argumentace v rámci sporů o pravost písemně-úředních vyhotovení, respektive do sféry prověřování jejich pravosti.

Písemný styk je od 6. stol. př. n. l. v evropském prostředí zprvu znám jako produkt procesu kulturního přenosu a ekonomického styku Řeckých států s Egyptem. V řecké kultuře vzápětí zakořenil. Akt sepsání listiny, které byly: „*převzaty zprvu jako zpečetěné doklady dvojího vyhotovení s omezenou měrou průkaznosti, vystoupily svižně jako jednoduché, brzy přiložením ruky či podpisem stvrzené čistopisy s průkaznou platností...*“³, nesl se v charakteru nařizujícím výkon skutku nebo podávajícím o skutku svědectví ve sférách ekonomických (tedy obchodních a finančních) a společenských (tedy *zákonných*, politických, kulturních). Ze své podstaty byl tedy akt sepsání vnímán nejen jako zaznamenávání styků různého charakteru pro jejich pozdější připomenutí či ověření jejich platnosti, ale již tehdy měl funkci *právně* vykonávající a ustanovující, tedy měl náležitosti *listiny* v užším slova smyslu⁴.

Ve 4. stol. př. n. l. bylo toto písemné obcování neúplně a poněkud neochotně převzato Římany, již se mu poměrně dlouho bránili, a dokonce až ve 2. stol. n. l. se prvně přiklonili k řeckému právnímu pojetí procesu zlistinění, jež v římském prostoru převážil až ve století čtvrtém a rozvil se v důsledku do rozličných forem právního jednání. Převzít řecký vzor listiny a dát mu podobu vlastní *úřední písemnosti*⁵ bylo stěžejní k udržení kolosu Římské říše, jelikož bylo třeba pokročilého systému byrokracie. Takto se do určité míry jednotná podoba právní

² Pergamenová listina, jejíž původní textový či ozdobný obsah byl seškrábán a pergamen poté opět použit.

³ V originále: „*Die Urkunden, zunächst als siegelte Doppelurkunden mit beschränktem Beweiswert übernommen, stieg rasch zum einfachen, bald durch Hand- bzw. Unterschrift beweiskräftigen Handschein auf...*“, in: Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 10. – 11.

⁴ Heslo *Listina*, in: *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Díl 16. Praha: Paseka, 2003, s. 119.

⁵ V tomto případě i s významem pro vlastní *potřeby* úředníků. Římané již používali *formuláře*.

listiny a jiných úředních písemností šíří Římskou říši všemi směry, za její hranice a později i k barbarským kmenovým uskupením, královstvím a panovníkům, stejně jako ke všem jejím nástupcům po roce 476.⁶ V našem prostoru se tak vytváří tzv. *latinské písemnictví* a od 17. století s tím spojená *latinská diplomatika*, která ovšem jako věda na odpovídající úrovni nevzniká souběžně s dobou, kdy bylo prvních diplomatických prostředků třeba, nýbrž později, dalo by se dokonce říci s retrospektivní platností, během již zmíněného sporu o pravost úředních listin.

Abychom pochopili podstatu této pomocně-historické vědy, neuškodí zmínit ve 12. století vzniklé kancelářské návody a předpisy (jakési první instrukce) při papežské kurii. Tyto pokusy o vytvoření jednotné podoby řádně vyhotovené listiny měly zaručit jistou uniformitu v případě, že se objevila – z přirozenosti lidského počínání – pochybná, pozměněná nebo zcela padělaná písemnost. Bohužel můžeme s jistotou říci, že: „*Všude tam, kde listiny nabyly povahy dokladů, zaručujících svému držiteli určité právní nároky, musilo zákonitě dojít k vzniku také listinných padělků a pak ovšem i k hledání způsobu, jak rozpoznat listiny pravé od falešných.*“⁷. Navíc listina byla církvi prestižní formou kontaktu s okolím ve společenské a mocenské sféře. Leckterý mocnár se přiklonil církevním zájmům nebo politickým zájmům církve za příslib obdržení této vznešené písemnosti od papežského stolce⁸ s posvěcením jeho práv, pozice či dokonce i přání. Církvi tedy jednoznačně listina sloužila jako prostředek k emancipaci vůči moci světské, leckdy ostře namířený proti osobě krále, či císaře Svaté říše římské, vždy potencionálního konkurenta, nebo proti ostatním světským panovníkům, jejichž počínání by bylo papežskému stolci nevhodné.

Papežský otec se kromě moci vyplývající z “kolosu“ všudypřítomné církevní správy těšil z vrchního, přinejmenším velmi váženého, slova prakticky nad vším, jež jakkoliv spadalo pod církevní organizaci a organizace neb jejich odnože⁹. Také si nárokoval světskou moc v Římě a jeho okolí.

Říšský panovník se proti tomu viděl v nejideálnějším případě na císařském trůně v Římě, jak již napovídala titulatura jeho panství (od 2. pol. 10. stol. *Imperium Romanum*, od

⁶ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 11.

⁷ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 10.

⁸ Tento již definitivně symbolizuje od Velkého schizmatu roku 1054 ideologickou jednotu náboženské myšlenky v jižní, západní, střední a částečně i ve východní Evropě, nyní již tedy v definitivně *latinském světě*.

⁹ Tím je obecně míněn nemalý počet křížových výprav, namířených ať už proti evropským kacířům nebo proti blízkovýchodním „bezcířům“, množství vojensko-náboženských řádů ovládajících četná světská panství a nespočet církevních procesů se světskými osobami.

2. pol. 12. století *Sacrum Imperium Romanum*), naplňujíc tragicky předčasně ukončenou ideu konce 10. století, totiž *renovatio imperii*. Často se s papežským stolcem dostával do sporů, jestliže se světská moc protínala s církevní, např. na přelomu 11. a 12. století v tzv. boji o investituru. Jestliže římský král zkonsolidoval moc ve své sféře vlivu, začal přemýšlet nad císařskou korunovací, což nutně muselo znamenat alespoň nějakou formu intervence či vyhroceného styku s italským prostorem. Cesta do Říma, při které si zpupně počínala svobodná italská města, nebyla pohodlnou záležitostí. Ani případný odmítavý papežův postoj, jenž se bojí o svou světskou nezávislost a žádal si nemalé ústupky neb úplatky za akt korunovace, situaci také neulehčil. Leckdy došlo i k vojenské konfrontaci přímo s Římem. Přes všechny nesnáze se desítky panovníků, více či méně dotčeni prožitými příkořími na cestě za císařským titulem, ocitly alespoň jednou za život v Římě s nápadem na přímý zásah do římské sféry vlivu. Za takovéto situace sloužila papežskému stolci další listina, jež svým společenským dopadem mohla předčít všechny ostatní, totiž klatba.

Apoštolský stolec tedy musel mít k písemnému obcování kanonicky-právního, úředního, majetkového či společenského charakteru více než vřelý vztah. Také jej hojně prosazoval. Vlastní úřední počínání papežské kurie by se dalo tehdy označit v podobě prvních *instrukcí, návodů a předpisů* 12. století za zárodky diplomatického smýšlení. Tyto byly samozřejmě chabé, avšak logické a umožňovaly předcházet padělkům, postupně je i rozeznávat a odhalovat, za kteréžto pro odstrašení od podobné činnosti patřily nejtěžší, hrdelní tresty.

Vývoj směřující ke vzniku diplomatiky se tedy nese v intencích dokazování či vyvracení pravosti dochovaných listin. Ve 14. a 15. století se vznikem, respektive počátkem uplatňování, postupů kritického myšlení, a tedy i kritických přístupů k dochovaným pramenům, se překlenují skromné počátky diplomatiky do již pozvolna vznikajícího prostoru vědeckého smýšlení v prostředí italského humanismu. Mluvíme zde o tzv. základech *kritického dějepisectví*. Ověřování pravosti či prokazování nepravosti listin se stává prestižním pomocníkem v boji o panování nad světskými tituly a statky. V těchto intencích *Francesco Petrarca* prohlašuje některé rodové dokumenty Habsburků za falešné, nebo později *Lorenzo Valla* odhaluje snad nejznámější falzifikát, jež neprávem udělil papeži v podstatě neexistující světské pravomoci, z nichž apoštolský stolec čerpal po celý středověk, *Konstantinovu donaci*. V polovině 17. naplno propukávají spory o pravost listin mezi tradiční feudální vrchností a mezi městskými stavy, jenž by rádi, v rámci uvědomování si svého mocenského potenciálu ve vnitrostátní politice, dosahovaly majetků svých feudálních mocenských soupeřů a pánů – *Bella diplomatica forensia*. Není tedy divu, že podmínky diplomatického vývoje zakládaly se na

ověřování pravosti *majetkoprávních* úředních písemných *privilegií* a *donací*, a prokazování jejich falzifikace.¹⁰

2.1.2. Počátky vědecké práce

Další etapa vývoje provází taktéž spory o pravost listin, avšak s mnohem prestižnějším, bezmála historickoprávním významem. Toto období nazýváme *Bella diplomatica litteraria*, jehož, pro zrod vědecké diplomatiky nejvýznamnější, pře udála se mezi pařížským benediktinským řádem na jedné a belgickým jezuitským řádem na druhé straně. Podstata konfliktu spočívala v hodnocení pravosti písemností, jež se týkaly benediktinského kláštera v Saint Denis v Paříži (dříve u Paříže), který byl nejvýznamnějším pohřebištem francouzských králů. Belgický jezuita *Daniel Papebroch* (někdy *Papebrock*) odsuzuje ve svém díle z roku 1675 *Propylaeum antiquarium circa veri ac falsi discrimen in vetustis membranis*, jež bylo připojeno ke druhému vydání edice *Acta sanctorum quotquot toto orbe coluntur*, pravost nejstarších listin tohoto kláštera. Toto odsouzení proběhlo na základě striktně kritické metody, dle rozdělení vnitřních a vnějších znaků písemnosti, která: „...zakázala jakoukoliv smíšenou argumentaci mezi oběma kritérii“¹¹. Tato metoda byla ovšem poněkud jednostranná, jelikož nepočítala s individuálními prvky písemností, stejně tak jako s možností prolínání těchto kritérií. Reakce a obrana proti Papebrochově příliš kritickému výstupu byla pro zachování prestiže pařížského benediktinského řádu v podstatě nutnou záležitostí. Tohoto úkolu se zhostil *Jean Mabillon*, který svou klidnou a přesvědčivou výpovědí obhájil řadu listin, jež Papebroch odsoudil, a poukázal na sporný výsledek jednostranného kritického přístupu. Dokázal tak potřebu diferencovaného přístupu k jednotlivým listinám. Mabillon měl k dispozici, oproti jeho předchůdcům, velkou spoustu materiálu, ze kterých mohl čerpat a které mohl porovnávat s konkrétními listinami. Ve svém díle z roku 1681 *De re diplomatica libri sex* tak v podstatě pokládá základy metodologické práce paleografické a diplomatické. Přímo se tak zaslouhuje o zrod těchto pomocných věd historických ve vědeckém smyslu slova. Diplomatický zájem se soustředil především na listinný materiál panovnícký a ranně středověký. Až v dalším století jej Mabillonovi nástupci (*Toussain, Tassin*), v rámci argumentace proti nástupcům Papebrochovým, rozšiřují o materiál provenience papežského stolce.¹²

¹⁰ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 10.

¹¹ V originále: „...verboten jede vermischte Argumentation zwischen den beiden Kriteriengruppen.“, in: Wolfram, H. Politische Theorie und narrative Elemente in Urkunden. In: *Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa*. Köln: Böhlau, 1999, s. 5.

¹² Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 182.

Obecně by se dalo říci, že během 18. století nedošlo, krom kvalitativních změn v metodologických postupech práce s listinami, či kromě o něco většímu kvantitativnímu zpřístupnění dostupných materiálů (týkajícím se však výhradně papežských a panovnických listin), k žádným posunům diplomatických zkoumání či výraznému zlepšení jejich kritické metody.

Na dobu rozkvětu diplomatika musela vyčkat až do století 19. V tomto se však již ustalují její vědecko-metodické postupy a přístupy k písemným pramenům středověkého materiálu. Pozvolna se objevuje problematika zařazení a zpracování materiálů novověkých, které se ukazují býti (postupem doby značně vyšším počtem dochovaných písemností a převažující doprovodnou, tedy *aktovou*, povahou dochovaného materiálu) mnohotvárnější a komplikovanější než materiál středověký. Ani dnes nejsou přístupy k řadě novějších diplomatických materiálů jednotné a přesně určené. Na výrazném zlepšení diplomatických studií se podílely dva faktory. V první řadě šlo o vznik různých specializovaných pracovišť, ve druhé pak o zpřístupnění množství písemných pramenů badatelům, s čímž souvisí také pozdější vynález fotografie, jež k diplomatickým písemnostem velmi usnadnil přístup.¹³

První takováto instituce vznikla v roce 1819 pod názvem *Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, kterou založil Karl von Stein za účelem zpracování pramenů v edičním počínu *Monumenta Germaniae Historica* (dále jen *MGH*). Roku 1821 posléze vzniká pařížský vzdělávací institut *Ecole des Chartres*, jehož činnost se mohla opřít o obrovské množství písemných pramenů, které kvůli zániku řádového života za Velké francouzské revoluce přebírá do držby od církve stát. Tyto písemnosti se pak vzhledem k jejich množství stávají jednou ze základů pokroku v diplomacie, jelikož umožňují rozsáhlé porovnávání a zkoumání materiálu. Paralelně s těmito podniky působila od roku 1831 v německém prostoru jako jakýsi konkurent *MGH Regesta Imperii*, jejichž zakladatelem byl *Johann Friedrich Böhmmer*. Regesta, jak nám již název napovídá, sledují a edičně zpracovávají listiny říšských panovníků do doby pozdního středověku. V první polovině 19. stol. se však obzor diplomatiky zaměřuje převážně na registové a ediční zpracování císařských (zřídka kdy jiných panovníků), v nestejně míře i papežských listin z doby převážně raného středověku. Důraz na kritiku a

¹³ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 11-12.

individualitu pramene je již velký, avšak ke znatelnému pokroku, zvláště co se týče metodického přístupu k pramenům, dochází až v 2. pol. stol 19.¹⁴

2.1.3. Moderní vědecké metody

Individualitu pramene v rámci diplomatických postupů zdůraznil *Julius Ficker*. Takto uchránil četné listiny před prohlášením za falzifikáty. Dle tehdejších vědeckých znalostí totiž převažoval názor, že pakliže jsou v listině nesrovnalosti datační, jistě se jedná se o falzum. Upozornil, že vyhotovení listiny mohlo být více či méně časově vzdálené od momentu nabytí práva, do něhož se v mezidobí od jeho prohlášení do momentu vyhotovení listiny právo nesoucí mohly dostat údaje pozměňovací nebo rozšiřovací vlastní právní smysl a mohly jej i podstatně změnit. Tento problém se v rámci tehdejších metodických postupů jevil jako důkaz falzifikace. Ficker tedy *individuálním přístupem* k té které písemnosti vytvořil možnost pokusit se nesrovnalosti vysvětlit. Navíc zkoumal materiály vrcholného středověku, přesunul ediční podnik *Regesta Imperii* do rakouské badatelské sféry¹⁵ a na základě zpracovávání listin říšských panovníků (hlavně raně středověkých) ustálil pojmy *vydavatelské* a *příjemecké* listiny.¹⁶

Stěžejní vývoj pro další osudy diplomatiky představovala osoba Theodora Sickela, jež byl Fickerův současník a mimo jiné zakladatel roku 1854 ve Vídni vzniknuvšího vědeckého pracoviště *Institut für Österreichische Geschichtsforschung*. Byl to právě on, kdo ukotvil stěžejní diplomatickou metodologii, totiž způsoby porovnávání písemného subjektu v rámci *písma* a *stylistiky* s materiálem podobným a dobovým. Navíc působil v projektu *MGH*, a tedy ovlivnil i sféru ediční. Také rozšířil obzor diplomatického bádání, když přikročil k interpretacím písemností. Dále prohlásil rozčlenění na *příjemeckou* a *kancelářskou* neboli *vydavatelskou* písemnost za stěžejní pro další kritické postupy. Sickelovi bylo v pravdě vytýkáno, že se vzdálil ve svých diplomatických postupech historiografickému kontextu. Dokonce si diplomatiku představovalo jako nejen vědu pomocně-historickou. Během let se však ukázalo, že ačkoliv jeho postupy jsou opravdu kontextu zbaveny a pro obecné historické poznání vedlejší, jeho metodické postupy dopomohly zastáncům jeho postupů k velmi

¹⁴ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 182-183.

¹⁵ Do německé badatelské sféry se *Regesta* vrací až roku 1967 s vytvořením německé komise určené k jejich zpracovávání. Komise byla roku 1998 začleněna do německé Akademie věd a literatury v Mohuči, přičemž se navázala spolupráce s Rakouskou akademií věd. Další vydavatelský postup je tedy společný.

¹⁶ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 183. – 185.

propracovaným rozborům listin. Bylo je dokonce možno aplikovat i na mladší a jiný než listinný materiál.¹⁷

Sickelovy metody jsou pak uplatňovány například *Redlichem*, který se věnoval listinám soukromým (tedy nepanovnickým) a tradičním bavorským knihám. Také *Fichtenauem*, jenž velmi důkladně pojednal o významu a vývoji jednotlivých částí listiny.¹⁸

Ačkoliv jisté náznaky rozšiřování zájmů diplomatiky mimo své tradiční okruhy – listiny říšských panovníků a papežů – probíhaly již na konci 19. století, k podstatným změnám dochází až ve století 20. Tyto donutily diplomatiku implantovat mezi své základní znalosti v rámci metodologických postupů celou řadu znalostí nových. Doposud se diplomatika nedotýkala svým zájmem jiného odvětví než *právní*, resp. *majetkoprávní historie*. Nyní se zaměřuje i na problematiku dějin institucí (tedy *dějiny správy*, bez nichž bychom zvláště v novověkém úředním písemnictví byli ztraceni) a na hlubší poznání *ekonomické, církevní a kulturní* povahy pramene. K písemnostem musí být v rámci diplomatických metod přistupováno originálně dle jejich podstaty a původu, neb se vývoj ubíral ne vždy stejným směrem a se stejnou intenzitou, k čemuž je hlubší znalost poměrů zkoumaného dokumentu stěžejní. Již počátkem 20. století můžeme pozorovat snahy o rozšíření časově oblasti, do kterých má diplomatika zasahovat (v časopise *Archiv für Urkundenforschung* v roce 1908 formulovali potřebu posunout bádání do mladší doby *Brandi, Tangl a Bresslau*). Následným vývojem se pozvolna původní záměr této pomocné vědy historické začal vytrácet. Utrřidění materiálů a jejich kritické zpracování sloužilo výhradně k odhalení falsifikátů. Regestování a ediční zpracování listin mělo vycházet vstříc potřebám badatelů, kteří tak mohli zkoumaný subjekt podrobit srovnání s řadou podobných písemností. Zprvu se tedy zdálo, že takovýto dosavadní postup nemá u pramenů novověkých žádný smysl.¹⁹

Již v dobách pozdního středověku se pozvolna vedle tradičního materiálu *medievistické* diplomatiky, tedy listinného, objevuje materiál *aktový*. Ten sleduje interní písemnou kancelářskou činnost jako doprovodný faktor právního jednání. Ačkoliv podstata těchto písemností nespočívá v nabytí práva jako takového, má pro jeho pochopení obrovskou

¹⁷ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 12. -13.

¹⁸ Wolfram, H. Politische Theorie und narrative Elemente in Urkunden. In: *Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa*. Köln: Böhlau, 1999, s. 1. – 3.

¹⁹ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 185-187.

výpovědní hodnotu. Mimo jiné vzniká celá řada nových kancelářských postupů a pomůcek, které především právě spolu s akty tvoří v mladší diplomacie většinu dochovaného materiálu.

Není tedy divu, že když se sféra bádání přehoupla do doby novověké, vědecká diplomatická obec začala pochybovat, je-li dosavadní kvalitativní metodologický postup schopen ustát kvantitativní „zavalení“ materiálem novým. Hlavním problémem novověkého materiálu byla nemožnost, ba dokonce až neschopnost (v rámci množství pramenů a jejich druhů), sledovat pouze pravost či nepravost listin. Tím není samozřejmě myšleno, že by se v dobách novověkých nepadělaly tyto či jiné písemnosti. Dokonce se tomu dělo i ve větší míře. Listina jako hlavní pramen je však upozadována celou řadou pramenů nových, které spolu s ní zanechávají otisky v různých konceptech, opisech, účtech atp. Tedy pokud by badatel přistupoval ke všem těmto aspektům týkajících se jím vytyčeného pramene dosavadní metodou, jež pracovala hlavně s listinami, nemusel by dojít ke zdárnému konci. Navíc v dobách novověkých klesá možnost listiny, obzvlášť ty s novějším datem, padělat.²⁰ Takto dosavadní metodické postupy zaměřené na odhalování listinných padělků na první pohled pozbyly smysl. Ukázalo se, že tomu tak není.

Dosavadní diplomatické třídění materiálu totiž výborně posloužilo při práci s materiály novověkými. Přes hlasy volající po vytvoření samostatné pomocně-historické vědy novověké převažuje názor, že, ať už pro období středověku nebo novověku, *jednotná diplomatika* je dostačující, avšak musí počítat s novou povahou pramenů.²¹ Zkoumání dobových písemností je momentálně systematicky dovedeno do 18. století.²² Středověká část je již, až na dobu středověku pozdního, velmi podrobně zpracována. Ve sférách novějšího bádání se diplomatika odklání od svých tradičních spolupracovníků. Takto například ztrácí sfragistika u novodobých písemností důležitost, stejně jako chronologie s užíváním jednotného kalendáře, nebo metrologie s užíváním předepsaných měr a vah. Naopak k potřebám zkoumání poslouží ne původně pomocně-vědné dějiny správy, stejně jako specifické znalosti historické a kulturní, odvislých od původu toho, kterého pramene.

²⁰ Středověký padělek nutně musí počítat s *promlčením*, tedy dobou uběhlou od momentu vyhotovení padělku, a nevědomostí společnosti neb její nedostatečnou pamětí. Za těchto podmínek může být nepravda vměstnána do právního povědomí jako falzifikát, jenž by zapadnul mezi originály. Falzifikace v době novověké byla obtížnější, jelikož obecně právní a zákonné povědomí společnosti bylo větší a postupem doby se přicházelo na spolehlivější metody jejich odhalení.

²¹ Fiala, Z., *Diplomatika jedna – nebo dvě? (Několik úvah)*. In: *Archivní časopis*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra 10, č. 1, (1960), s. 1-18.

²² Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 185-187.

2.2. Obecný vývoj Paleografie jako pomocné vědy historické

Stejně tak jako v případě diplomatiky i o této pomocné vědě historické budeme hovořit jako o paleografii *latinské*. Tento přívlastek ale nyní s větší intenzitou – neb paleografie zkoumá přímo vnitřní znaky a náležitosti písemností – nemůže být myšlen jako vymezující pouze okruh kulturní. Totiž vzhledem k tomu, že národní jazyky vstupují do písemnictví až ve 14. století a hlavně 15. století, tento termín nese také jazykovou příslušnost. Totiž většinu středověku, a i při určitých písemnostech doby novověké paralelně s *písemnictvím národním*, probíhalo písemné obcování v jazyce latinském. Tedy v rámci návaznosti na historii antickou a její jazyk a písmo pojem *latinská kultura* nese i význam jazyka převažujícího v písemnictví doby poantické a je samozřejmě spjat s církevními okruhy a papežskou kurií, která listiny v latinském jazyce propagovala.

Paleografie tedy usiluje o přečtení a místní a časové zařazení písemností, jejich porovnání s obecným vývojem a rozeznání lokálních zvláštností. Posléze se přečtené prameny snaží správně interpretovat a zařadit do kulturní, sociální a ekonomické sféry. Přičemž se jedná převážně o písmo „manuální“, tedy přímo lidmi napsané (např. knihtisk se tak paleografii dotýká minimálně a spadá tedy pod *bibliografii*).²³

Stejně tak jako v případě diplomatiky, i paleografie zaznamenala pokusy o oddělení zkoumání písemnictví novověké doby od doby středověké. Totiž *starými písmi*, jež má paleografie zkoumat primárně, se po dlouhou dobu myslela písma antická a středověká. Svým zaměřením slouží materiálovým pomocným vědám historickým a s některými úzce souvisí. U pramenů antických se jedná o epigrafiku a papyrologii, v dobách středověkých pak o *kodikologii* (ježto byla po dlouhou dobu s paleografií v podstatě zaměňována) a diplomatiku. Po vynálezu knihtisku se paleografické prameny řadí hlavně do oblasti diplomatické.

Na rozdíl od diplomatiky, která své nevědecké začátky může zasadit již do období prvních kancelářských návodů, paleografie od svého prvního momentu již jako věda (samozřejmě na nevelké odborné úrovni) působí. Totiž paleografie nutně vyžadovala pro svůj vznik určité adekvátní množství stejnorodého písemného materiálu, aby bylo možno vytvořit jeho shromážděním a porovnáním určitá základní pravidla. Není tím myšleno, že se v dobách před jejím vznikem písmo nezkoumalo²⁴. Proti diplomacie, která se formovala jasným směrem,

²³ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 26.

²⁴ Např. v 9. století Konstantinem (Cyrilem), v rámci styků Byzantské říše s Velkou Moravou, vytvořené písmo *Hlaholice* jasně svědčí o tom, že se písmo zkoumalo pro lingvistické účely.

totiž proti falzifikacím listin, paleografie v podstatě vznikla jako její stavební kámen. Základy paleografie tedy položil, díky velkému množství dostupného materiálu, Jean Mabillon v 1. a 5. knize *De re diplomatica libri sex*. Určité rozdělení písem na *knížní* a *listinné* provedl již Daniel Papebroch. Na počátku 18. století se pak paleografii věnoval Bernhard Montfaucon v díle *Paleographia graeca*. Dále například Scipione Maffei shrnul veškeré latinské písemnictví do jednoho písemně-kulturního okruhu a rozdělil jej na *majuskulní*, *minuskulní* a *kursivní*. Zbytek 18. věku pak tato věda směřuje svůj zájem na kodikologické rukopisy a její bádání se nijak nezlepší. Až počátek století následujícího se vznikem dvou již zmíněných institucí, tedy MGH (1819) a především učiliště Ecole des chartes (1821) jež mohlo klást na paleografii v rámci přiděleného obrovského množství řadových písemností veliký důraz, přinesl podstatné zlepšení. Stále tedy ještě ve sférách středověkých pramenů.²⁵

Badatelský záběr zřídka kdy převýšil dobu raného středověku. Ani “Průkopník“ zkoumání funkcí paleografických zkratek, jež ukázal této vědě nové metody, jak hlouběji proniknout do funkce písma a způsobů jeho vyhotovení písaři, Ludwig Traube, neprojevil ještě o mladší materiál zájem. Až doba meziválečná zaznamenává bádání v oblasti vrcholného středověku, pozdní středověk čeká na období po roce 1945 a novověk ještě o něco déle. Vedle toho se také, pro usnadnění kontaktu mezi jednotlivými *národními paleografiemi*, ustaluje nové univerzální paleografické názvosloví, a navíc dochází i k formálnímu osamostatnění kodikologie. Ta paleografii, jež si nyní mohla vytyčit své specifické cíle, vzhledem k dlouhé periodě propojenosti a spolupráce poněkud omezovala.²⁶

Naprostu stěžejní pro další vývoj této pomocné vědy historické byl vynález fotografie. Totiž doposud nepraktickou litografickou metodou tištěné rukopisné katalogy vystřídaly katalogy obsahující fotografie, což mělo za důsledek jejich větší množství, ježto badatelům velmi usnadnilo přístup k pramenům. Od poloviny 19. století tak již můžeme zaznamenat první *fotografické publikace* diplomatického materiálu. Takovouto publikací byla *Monumenta graphica medii aevi*²⁷ zkompletovaná již zmíněným Theodorem Sickelem. Účelu posloužily i publikace, zvláště ze století dvacátého, jež sice nebyly adresovány přímo paleografii, avšak měly paleografické využití. Můžeme tedy mluvit o publikacích různých edic umělecky, lingvisticky, či paleograficky podstatných *rukopisů*. Například roku 1902 Ferdinand Lehner

²⁵ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 30. - 31.

²⁶ Tamtéž, s. 36. - 37.

²⁷ Kde nalezneme i prameny české provenience, neb se zde Sickel zabýval i písemnostmi habsburské monarchie.

dokončuje edici *Korunovačního evangelistáře krále Vratislava* a roku 1933 vychází česky psaná *Bible olomoucká*. Poslouží nám také zmínit po 2. světové válce založenou edici *Cimelia bohémica*. Můžeme také pozorovat edice různě *specifické*, sledující určité hledisko nebo tematické ohraničení. Jednalo by se o edice antických klasiků od Emila *Chatelaina* s názvem *Paléographie des classiques latins*, jež vycházela mezi léty 1884–1900, nebo o publikaci charakteru národního písemnictví s již od roku 1935 vyššími 14. svazky *Scriptoria medii aevii Helvetica*. Dalším druhem fotografických publikací by byly publikace *všeobecné*, ba dokonce svou šíří až ilustrativní (např. především pod taktovkou Antona *Chrousta* v letech 1899–1940 vydávána vzorná edice *Monumenta paleographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters*. Dále by se jednalo o edice *komplexní*, pokoušející se o vyobrazení písma v rámci jeho jednotlivých kategorií. Sem by bylo vhodné zařadit edici kodikologických písemností, jejíž horní hranice má být dovedena do roku 800, tedy *Codices latini antiquiores* (od roku 1934 vydával Edgar Allan *Lowe*), a edici diplomatických písemností též horní hranice *Chartae latinae antiquiores*, jež byla vydávána od roku 1954 Albertem *Brucknerem* a Robertem *Marichalem*. Zbývá už jen zmínit publikace pro účely školské, tedy *vzdělávací*. Do této kategorie patřila by *Paleografická čítanka*, jejíž první vydání zkompletovali v roce 1982 Zdeňka *Hledíková* a Jaroslav *Kašpar* a druhé vydání v roce 2000 rozšířila Ivana *Ebelová*. Zde můžeme zmínit také Wilhelma *Arndta* a Michaela *Tangla* a jejich mezi léty 1904–1908 vydávanou publikaci *Schrifttafeln zur Erlernung der lateinischen Paläographie*.²⁸

2.3. Česká diplomatická a paleografická studia

Podobně jako v případě těchto pomocných věd historických na úrovni obecné, bude v pojednání kapitoly následující shrnut jejich vývoj v prostředí českém. V širším významu se pak tento bude dotýkat i působení rakouského prostředí, neb naše bezprostředně ovlivňovalo v podstatě až do roku 1918. Vzhledem k úspornému shrnutí bádání v případě vědy paleografické je, na rozdíl od kapitoly předchozí, v tomto případě zahrnuta pod kapitolu stejnou.

2.3.1. Okolní vlivy a domácí zárodky

Bylo by vhodné pojednat také o vývoji těchto pomocných věd historických v českém prostředí. Ten je spjat, bavíme-li se o původu pramenů, s prostorem zprvu slovanským, posléze

²⁸ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 32.

převážně německým a italským. S německým, respektive rakouským, jestliže bychom pohlédli na pramen již jako badatelé.

Existence našich písemných pramenů a kulturních vlivů s nimi spojených souvisí v nejstarších dobách se staroslověninou a kulturou *staroslovanského ritu*, tedy s vlivy Velkomoravskými, potažmo Byzantskými. Od konce 10. století paralelně s nimi a na konci 11. století již výlučně prostupuje naše písemnictví jazyk latinský, převzatý z říše a Říma, který navíc požadoval právě skrz říšské duchovní zavedení *latinského ritu*. Řím, jelikož je původcem obcování v jazyce latinském, má jednoznačně největší zásluhy v šíření latinského písemnictví, avšak neměla by být v našem případě opomenuta důležitost říše, jež nám jako mocný soused písmo zprostředkovávala.²⁹ Až s proniknutím národních jazyků do písemnictví, v našem případě v jednotlivinách již ve století 13., s větší intenzitou pak ve století 14. a především 15. století, latinský jazyk ustupuje.

První náznaky diplomatických metod v našem prostředí můžeme spojit s přejímáním základů *humanistické stylistiky*, a tedy s *Jindřichem z Isernie* (někdy *Vlachem*), jenž nabytí vzdělání v Itálii a působil jako protonotář v počátcích kanceláře za Přemysla Otakara II. a její jednoduché podobě za Václava II.³⁰ Jindřich svými formulářovými sbírkami, stejně jako se tomu událo ve 12. století při papežské kanceláři, zavádí pracovní postupy, které mají vést k určité formální a jednotné podobě listiny. S humanistickým duchem spojené počátky *kritického myšlení* jsou znatelné v působení osoby *Francesca Petrarky*, jenž měl na kancelářské prostředí v rámci jeho vztahu s Karlem IV. značný vliv. Pro století 15. bychom mohli zmínit přednášky na tehdy *Pražské univerzitě* o vedení městských knih, jež vykládal novoměstský písař *Prokop* a jež byly v podstatě jakýmsi návodem, jak by měla městská kniha správně vypadat. Fakticky bychom sem mohli zařadit i české středověké, renesanční a barokní kronikáře, již s diplomatickými materiály pracovali. Rozhodně však nemůžeme mluvit o diplomatických metodách. Jednalo by se samozřejmě o *Kosmu*, *Otu Durynského* a *Petra Žitavského*, kronikáře působící při dvoru Karla IV., *Vavřince z Březové*, *Sixta z Ottersdorfu*, *Bohuslava Balbína*, který mezi nimi v tomto směru poněkud vynikal, a *Tomáše Pešinu z Čechorodu*. S počátky přímo již evidování pramenů v 1. pol. 18. stol. bychom mohli spojit osoby *Ziegelbauera*, *Legiponta* a *Pitera*.³¹

²⁹ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 48. - 49.

³⁰ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 95.

³¹ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 190. – 191.

Počátky vědecké diplomatiky se pojí s 2. pol. 18. století a institucí *Královské české společnosti* nauk. Stejně tak jako s osobami, jež se první zapojují do procesu *Národního obrození*. Netřeba opakovat, že metodické a kritické vědecké postupy byly chabé. Přestože *Gelagius Dobner* popře jakoukoliv důvěryhodnost kroniky *Václava Hájka z Libočan* na základě srovnání s listinnými fakty a odhaluje tak četné nepřesnosti a výmysly v tehdy velmi populárním prameni, nedosáhne kvalita jeho metodiky ani úrovně jeho barokních předchůdců. Ty překonala až práce jednoho z nejpřednějších slavistů té doby, *Josefa Dobrovského*, který pojednal o zakládací listině Břevnovského kláštera. Toto pojednání bylo již zásadní, neb zde Dobrovský prokázal, že informace z listinných pramenů mohou být užitečné pro všemožné aspekty historického poznání a upozornil na neexistenci *diplomatáře*.³² Pro období 18. století je také žádoucí zmínit vznik *katedry pomocných věd historických* při Pražské univerzitě v roce 1784. Pravdou ale je, že zde byla diplomatika jako pomocná věda historická z počátku opomíjena.

2.3.2. Moderní vědecké metody

Až s osvojením nových rakouských badatelských metod v 2. pol. 19. století zde mohla diplomatika dosáhnout vysoké úrovně. Nepočítáme-li paradoxně největší ediční podnik doby před první světovou válkou o *českých sněmech* po roce 1526 (vydávány mezi léty 1877–1900), jehož diplomatická kvalita byla téměř mizivá.³³ Moment zkvalitnění diplomatických metod je neoddelitelně spjat se vznikem vídeňského vědeckého pracoviště *Institut für Österreichische Geschichtsforschung* a se dvěma osobami tam vystudovanými, totiž s *Mathiasem Pangerlem* a *Josefem Emlerem*. Ti pak ve Vídni nabyté vědecké metodologické postupy přenesli na půdu pražské katedry. Ostatně její činnost již v té době kladla na diplomatická studia znatelný důraz. Emler byl navíc schopen posunout diplomatický zájem i k jiným písemným pramenům než listinám, což se dosud dělo spíše sporadicky,³⁴ a jako první se zabýval dějinami české *panovnické kanceláře*³⁵. Ve své různorodé ediční činnosti soustředil se na *veřejné knihy* (tedy na pozůstatky *desek zemských*, jejichž původ sice špatně interpretoval, což mu ale vzhledem k tomu, že jej svedly na scestí *Rukopisy*³⁶, *jistě* můžeme odpustit), urbáře, účty, berní soupisy

³² Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 58. – 59.

³³ Tamtéž, s. 67.

³⁴ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 192.

³⁵ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 61.

³⁶ Ve smyslu padělaných písemností *Josefem Lindou* a *Václavem Hankou*.

aj. Ačkoliv jeho činnost byla převážně praktická (tedy vydavatelská), v diplomatických studiích zanechal spoustu kvalitativních změn. Edičně činný byl taktéž *Ferdinand Tadra*, jež byl dokonce roku 1887 jako jeden ze dvou vyslanců české badatelské obce připuštěn do donedávna veřejnosti nepřístupných *vatikánských archivů* za účelem probádání register papežské kurie. Soustředil se také na *formulářové sbírky* 14. století a na úřední knihy církevní správy. *Registrům* se věnoval právní historik *Jaromír Čelakovský*, zakladatel ediční řady *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* (dále jen CIM), jenž dva jeho díly sám vydal a třetí připravil.³⁷

Další badatelská generace zkvalitnila vědecké metody do té míry, že se již můžeme bavit v podstatě o české *diplomatice moderní*, za což jsme vděčni dalšímu absolventu výše zmíněné vídeňské vědecké instituce, *Gustavu Friedrichovi*. Ten nejen že pokračuje ve vydávání Čelakovského CIM, ale dokonce začíná, dle metod Sichelových, s vydáváním *českého diplomatáře*³⁸. Jako první vynesl na světlo české diplomatiky domněnku o funkci nejstarších listin české provenience jako pouhých *aktů* (ve smyslu záznamů pro paměť bez vlastní právní platnosti)³⁹ a přikročil ke studiu *desek dvorských*.⁴⁰

I *Jan Bedřich Novák* byl vzdělán v badatelských kruzích ve Vídni a svým působením taktéž přesahoval konec monarchie. Jeho přínos spočíval ve studiu českých *formulářů* 13. století a ve zkoumání *papežských listin*.⁴¹ *Václav Vojtíšek* byl již přímo absolventem pražské univerzity, a tedy jedním z členů formující se *české diplomatické školy*. Vojtíšek drží prvenství v soustavném zkoumání městských knih, které se pokusil evidovat a přišel tedy i s návodem na

³⁷ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 63.

³⁸ Tento se dostal na světlo českého diplomatického světa až po řadě peripetií, jež trvaly přes jedno a čtvrt století. Totiž v českém prostoru volal po diplomatáři již *Josef Dobrovský*, a přestože vzápětí *František Martin Pelcl* přišel s návrhem o jeho zřízení, jenž byl také chválen, jeho realizace byla odložena. V této době můžeme tedy pouze pozorovat jakýsi náznak diplomatáře v podobě sbírek několika set opisů listin, jež byly shromážděny za tímto účelem. Posléze se snaha o vytvoření diplomatáře přesouvá z *Královské české společnosti nauk* do roku 1818 zřízeného *Vlasteneckého muzea v Čechách* a je spjata s osobou *Františka Palackého*. Když v roce 1836 začal na Moravě *Antonín Boček* vydávat svůj chabý a jeho vlastními podělkami znehodnocený *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, Palacký o čtyři léta později upouští od ideje diplomatáře česko-moravského. Pravděpodobně již koncem 40. let se myšlenky na vydání diplomatáře vzdává úplně. Prozatím se tedy český diplomatický svět musel spokojit s Erbenem vydávanými registry písemných pramenů. Ten od roku 1855 z pozice archiváře města Prahy začíná s vydáváním *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Až *Emler* roku 1877 podává návrh na znovuoobnovení sběru materiálu na diplomatář a dokonce, jako první osoba v tomto směru, určuje pravidla a postupy jeho tvorby. Nakonec ale až jeho žák, *Gustav Friedrich*, diplomatář skutečně vydává. In: Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 58. – 60.

³⁹ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 59. – 61.

⁴⁰ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 192.

⁴¹ Tamtéž, s. 193.

jejich klasifikaci. Věnoval se městským knihám především doby husitské a pohusitské s horní hranicí roku 1620. Jeho následovníci byli *Mendl* (se vzornou edicí brněnských berních rejstříků) a *Rostislav Nový* (jenž provedl katalogový soupis všech dochovaných městských knih na našem území – dílo to pro problematiku městské diplomatiky stěžejní).⁴²

2.3.3. Československá diplomatika

Se vznikem samostatné Československé republiky se kromě pramenů doby pozdního středověku, na které konečně tak říkajíc přišla řada, vědecká obec zaobírá i prameny novověkými. Totiž dosavadní rakouský státní aparát nebyl v rámci své ideologie a cenzury příliš nadšen zkoumáním písemností novější doby, které se jej již mohly bezprostředně týkat. Přístup do archivů k novověkým diplomatickým materiálům tak byl velmi omezený, leckdy, pakliže šlo o zkoumání písemností choulostivých, i nemožný. To všechno se mění rokem 1918. V roce následujícím navíc v Praze vzniká *Státní archivní škola*, která ve svém časopise (vydávaném mezi léty 1923–1940) publikuje různé studie z oblasti pomocných věd historických a na diplomatiku klade obzvláště velký důraz. Archivní škola v podstatě přejímá úlohu vídeňského institutu v českém prostředí.

S tímto nově zkoumaným obdobím se však vědecký prostor české diplomatiky musel vypořádat s otázkou přístupu k novým typům pramenů novověkých. Nejprve se vědecká obec musela shodnout na kontinuitě diplomatiky novověké s diplomatikou středověkou a posléze bylo nutno se lehce odklonit od tradičních metodologických postupů, jež doposud kladly důraz převážně na listinu, a rozšířit svůj zájem i na celou řadu jiných písemností s převahou aktového materiálu. Na tuto otázku trefně odpověděl, a pro český prostor ji tak vyřešil, *Zdeněk Fiala*.⁴³

Novověkým pramenům se tedy věnovali například *Letošník* a *Kristen*. Přesněji řečeno *missivům* a *patentům*, při čemž zde vynikla metoda Kristenova, která spočívá ve zkoumání písemností jednotné kategorie a posléze v porovnání s obecným vývojem. Kristen se taktéž jako Friedrichův žák věnoval deskám dvorským a dokončil jím připravený 3. díl diplomatáře. Mimo jiné shrnul dosavadní české bádání ve vatikánských archivech. Významný badatelský počín se podařil i *Karlu Stloukalovu*, vydavateli čtvrtého dílu edic register z vatikánských archivů, který pojednal o *České dvorské kanceláři*, jejíž fungování bez dochovaných instrukcí a kancelářských

⁴² Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 63.

⁴³ Fiala, Z., *Diplomatika jedna - nebo dvě? (Několik úvah)*. In: *Archivní časopis*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra 10, č. 1, 1960, s. 1-18.

řádů bylo velmi těžké odhadnout. Použil metodu bezmála “detektivní“, když vysledoval náznaky struktury této kanceláře v písemnostech a aktech, jež se jí bezprostředně tykaly.⁴⁴

Samozřejmě se badatelský zájem neodklonil od dob vrcholně středověkých. I když *ediční tvorba* registáře a diplomatáře po dobu první republiky poněkud stagnuje, objevuje se edice nová, ovšem kvůli předčasné smrti editorově nedokončená, totiž edice listin *Korunního archivu*, již vydával *Václav Hrubý*. Ten také přichází se studií o falsech *břevnovského kláštera* 13. a 14. století, k jejímž výsledkům však musíme přistupovat opatrně, a vyslovil se proti Friedrichově konceptu nejstarších českých písemností (coby *aktů* ve smyslu pouhých záznamů pro paměť bez vlastní právní platnosti).⁴⁵ Ze sféry ediční by bylo vhodné zmínit také shrnutí všech dosavadních edičních podniků se základními informacemi o nich *Bedřicha Mendla*, který se mimo jiné věnoval taktéž přípravě edice knih berních a spolu s *Milenou Linhartovou* přikročil k vydávání dalších dílů *Regest*, což však spadá převážně již do poválečného období. Z dalších diplomatických počínů v období předhusitském je vhodné zmínit také oživený zájem o *registra* (jenž taktéž projevil Mendl a vedle něj i Vojtíšek a *Gross*) a *formuláře* (zde vynikly *Hadač*, *Schieche*, *Matoušek*, a Haas, který mimo jiné pojednal o české *královské kanceláři* za Jindřicha Korutanského a podílel se spolu s Friedrichem na vydávání ediční řady *CIM*). V oblasti *listinného* zkoumání se pak, kromě již zmíněných listin břevnovských, zkoumala například zakládací listina *Karlovy univerzity*, k čemuž přikročil taktéž Hrubý a Mendl, a listiny přibyslavské, které prozkoumal *Šebánek*. Mohli bychom také zmínit Vojtíškem odsouzené privilegium Soběslava II. pro pražské Němce.⁴⁶

Po období “zamrznutí“ většiny českého vědeckého života během druhé světové války se soustřeďují diplomatická studia především na, roku 1964 takto nazvanou, *Katedru pomocných věd historických a archivního studia* při *Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze* a v *Ústavu pomocných věd historických a archivnictví* při *Filozofické Fakultě Masarykovy univerzity*. Edičně se diplomacie věnuje také *Historický ústav Akademie věd*. V pražském prostředí se pak jednalo především o zkoumání a diplomatické zpracování městských knih do roku 1526. V tomto duchu vydává roku 1962 *Rostislav Nový* edici *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*. Dále se přikročilo k diplomatickému zpracování doby *Václava IV.*, v čemž se vyznamenal *Ivan Hlaváček*, a ke studiu písemností *patrimoniální*

⁴⁴ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 64. – 65.

⁴⁵ Tamtéž, s. 61

⁴⁶ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 66.

správy jak v období předhusitském, tak pohusitském (o čemž také pojednal Rostislav Nový a dále například *Hanzal, Volf a Trantírek*), jež obsáhlo po prvé na poli české diplomatiky i *urbáře*. Dokonce došlo i k určitým tematickým návratům k nejstarším listinám českého prostředí a k listinám pražských biskupů. Především díky Novému a Fialovi.⁴⁷ Do prostředí brněnského diplomatického spektra se po válce přesouvá další pokračování *diplomatáře*, jež souvisí s osobami, které v rámci důkladných příprav na jeho další vydávání přikročily ke spojení přemyslovských písemností a položily tak základy přemyslovské diplomatiky, totiž s *Jindřichem Šebánkem* - kritikem tvrzení Václava Hrubého o neexistenci aktů jakožto písemností předcházejících listiny - a *Sašou Duškovou*.⁴⁸ Té po Šebánkově smrti s dalšími pracovními postupy a vydáváním *diplomatáře* pomáhal *Vladimír Vašků*. Těžiště dalšího zpracovávání *diplomatáře*, který je doveden do roku 1306, nyní stále spočívá na brněnské katedře. Zájem diplomatiky poslední doby soustředil se na ediční činnost, se zaměřením na *berní ruly* a *katastry*, a na bádání v oblasti novověkých pramenů, ježto jsou dodnes vydávány ve formě sborníků k různým historickým obdobím a výročím. Celou řadu novověkých úředních písemností soustavnější, ucelenější a syntetičtější vědecké diplomatické zpracování teprve čeká.

2.3.4. Vatikánský výzkum

Aby bylo shrnutí diplomatického bádání v českém prostředí úplné, bylo by vhodné zmínit také, poněkud stranou hlavního vývoje, publikace pramenů, které, ačkoliv nejsou provenience české, nesou obsah či skutkovou podstatu, jež se naší oblasti bezprostředně týká. Jedná se o edice a publikace o obsahu *vatikánských archivů*. Prvním českým badatelem, a dokonce jedním z prvních badatelů vůbec, jež archivy navštívil, byl *František Palacký*. Ten v nich prozkoumal registra papežské kanceláře 13. století. Další český badatel, kterému byl přístup do vatikánských archivů umožněn – což měl poněkud usnadněno pozicí benediktinského mnicha a kněze – byl *Béda Dudík*, kterého sem roku 1853 přivedl úmysl pátrání po Švédy odcizených českých rukopisech. Až roku 1887 sem k výzkumu soustavnějšímu byl připuštěn *Ferdinand Tadra* a *František Mareš* zaslání *Historickou komisí pro království české*, jež vznikla právě za tímto účelem. Tito badatelé měli jasný úkol, totiž prozkoumat registra papežské kanceláře a popřípadě vytvořit jejich registry či přímo opisy, pakliže by se týkaly českých zemí. I přes pozdější české badatelské posily se však komise

⁴⁷ Tamtéž, 69. – 70.

⁴⁸ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 194.

příklání k edičnímu zpracování výsledků výzkumu až v roce 1894 a první díl edice *Monumenta Vaticana res gestas bohemicas illustrantia* vychází až roku 1903. Edice má velikou úroveň diplomatického zpracování a pro české dějiny nesmírnou váhu. V případě dalším se jedná o edici pouze počatou a pro české dějiny, což se tak původně na první pohled nejevilo, menšího významu. Kvalita zpracování úvodního dílu je však z hlediska moderní diplomatiky a její metodiky příkladná. Jedná se v podstatě o metodu vzorovou, avšak pro badatele, kteří by ji chtěli následovat, je poněkud komplikovaná svou pramennou podstatou cizí provenience. Toto dílo vychází z bádání ve vatikánském archivu *Kongregace de propaganda fide* a nese název *Sacrae Congregationis de Propaganda fide res gestas bohemicas illustrantia*. Bohužel ani další ediční podnik *Epistulae et acta nuntiorum apostolorum apud imperatorem 1592–1628* se nedočkal úplného zpracování.⁴⁹

2.3.5. Česká paleografie

S poněkud nevýraznou prvotinou na poli **paleografického** bádání českého prostředí přišel již roku 1785 *Mikuláš Adaukt Voigt*, mimo jiné taktéž pěstitel kritického myšlení na poli numismatickém, ve svém díle *Untersuchung über die Einführung den Gebrauch und die Abänderung der Buchstaben und des Schreibens in Böhmen*. Posléze, podobně jak tomu bylo i v mnohých jiných směrech bádání pomocných věd historických, se další vývoj a posun bádání v této sféře projevuje až v 2. pol. 19. století. Roku 1852 vydává *Jan Hulakovský* pro paleografickou práci s textem naprosto stěžejní slovník zkratk *Abbréviationes vocabulorum usitatae*. Na samém sklonku století pak již zmíněný *Gustav Friedrich* v roce 1898 vydává *Učebnou knihu paleografie latinské*, jež má původ v zahraničních předlohách, které Friedrich tímto šikovně přenesl do domácího prostředí. Paleografický vývoj se pak, až na skrovné výjimky několika tabulkových edic, opět na několik desetiletí odmlčuje a navazuje se naň až v době poválečné. Poválečný vývoj je pak spojován samozřejmě s prostředími pražských (*Jiří Pražák* a badatelé v oblasti novověké *Jaroslav Kašpar* a částečně také *Stanislav Polák*) a brněnských (*Jindřich Šebánek*, *Miroslav Flodr*) badatelských okruhů, které se navíc i propojují (např. v osobě *Pavla Spunara* nebo v případě instituce, jež tato jednotlivá pracoviště sdružuje – *Akademie věd*, při níž se vytvořila *Komise pro soupis rukopisů*, která od roku 1962 vydává ročenku *Studie o rukopisech*).⁵⁰

⁴⁹ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 67. – 68.

⁵⁰ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 194.

3. Listina, kancelář a písmo do konce 14. století

Podstata pramenů, o kterýchž takto práce pojednává, vyžaduje si také základní shrnutí na poli obecného a společensko-právního vývoje. Stejně tak jako nastínění podoby institucí, ve kterých takoveto prameny vznikaly. Dále pak bude shrnuto, jakým způsobem byly vyhotovovány a v závěrečné části jakými grafickými systémy zaznamenávány.

3.1. Obecný vývoj listiny s důrazem na střední Evropu

K přesné interpretaci v dalších kapitolách námi sledovaných písemných pramenů poslouží věcné shrnutí vývoje písemností, kterých se tato práce týká převážně – tedy listin.

3.1.1. Doba úpadku, doba temna

Jak zde již bylo řečeno na počátku kapitoly *Obecný vývoj Diplomatiky jako pomocné vědy historické*, úřední písemné obcování a spolu s ním listiny byly do zárodků latinského světa dopraveny Řeky v 6. stol. př. n. l., od nichž je převzali Římané. Byl to však zdlouhavý proces. Římané si schopnost jejich náležitého a přesného vyhotovení osvojili až v období pozdní římské republiky. Váhu právně-společenského dopadu požíly prvně ve 2. stol. n. l. a od svého řeckého vzoru ji plně převzaly až ve století čtvrtém. Díky říšskému zákonodárství a potřebě užívání formulářů rozšířily se do všech koutů říše v určité jednotné podobě.

Následný úpadek po *rozpadu Západořímské říše* se možná více než jinde odráží právě v diplomatickém písemnictví. *Germánské národy* obecně nevkládaly moc důvěry do písemností v cizí řeči a jejich kulturní a hospodářská úroveň byla méně vyspělá. Pomalu splynuly s římským obyvatelstvem a zapříčinily celkový úpadek listiny do té míry, že: „*Ganz allgemein aber müßten gerade die feinsten Einrichtungen des Ukrunden Wesens absterben*“⁵¹. Římská právně vyspělá, zákonodárná podoba listiny (stejně tak jako způsob zápisů akt a gest, částečně i vedení pomocných knih) byla zkusmo převzata *církví*, na jejichž bedrech nyní spočíval další vývoj. V *Itálii* a ve *Francii* potřebou doby a pod vlivem církve však došlo k určitým vzpruhám a *Anglosasové* dokonce jako první přišli s vlastním, poněkud pozměněným, avšak již kvalitním způsobem diplomatického vyhotovení, který ovšem taktéž z církevních kruhů vycházel. Na *germánských* územích, stejně tak jako na území *Sálských Franků*, docházelo k částečnému ignorování listinné produkce ještě v 10. stol., ačkoliv za dob *Karla Velikého* i zde došlo k značnému posunu. Ve *Franské říši* pod vlivem panovnických zákonů a říšské církve se listina vzpírá celkovému úpadku latinského světa, a dokonce

⁵¹ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 17.

zaznamenává vzednutí a další vývoj. Hlavně tedy na jihu Franské říše, co nejbliže italskému prostoru, kterým se nechává podstatně ovlivňovat. V německých částech Franské říše s příchodem diplomaticky vzdělaných laiků a církevních hodnostářů můžeme postupně zaznamenat v podstatě stejnou úroveň diplomatického obcování, jako v ostatních oblastech říše. Tedy kromě zmíněného Jihu, kde byla tato úroveň vyšší. Německému prostoru výrazně pomohl Karel Veliký, když ustanovil hlavní město říše *Cáchy* v tehdy podstatně řídkěji osídlené východní části říše a podstatně tím tento prostor kultivoval. Znamenalo to větší míru vzdělanosti a životní úrovně v duchu *karolinské renesance* na německých územích. Přes oživení celkové situace v latinském světě docházelo již od 8. století v Bavorsku, od 9. století pak soustavně – kvůli nechuti *německých králů* a jejich církevních okruhů zabývat se diplomatickou produkcí – také v Sasku a ve Švábsku ke zřetelnému úpadku. Ten částečně pocítily i některé oblasti francouzské, totiž oblasti Lotrinska, severní a střední Francie. Písemné obcování je tedy *po ústupu karolinské renesance a rozpadu Franské říše* pěstováno *znovu* výhradně *církevními představiteli*. V 11. století se pak situace začala měnit k lepšímu definitivně, což je možno částečně pocítit již ve století 12. Samozřejmě přičiněním církve (která v podstatě jako jediná doposud zaznamenává vývoj kontinuální a na písemném obcování má přirozený zájem), církevního práva, ale také zásluhou světských osob, které stále více vyžadují písemné dosvědčení právních či jiných úkonů.⁵²

Podstatná část listinné výroby spočívala na *duchovních*. Listina vznikala převážně u příjemce, který si, v německém prostoru v 8. – 11. století obzvlášť, nechal listinu vyhotovit třetí stranou z církevních kruhů, jež k tomu byla dostatečně kompetentní.

Velký vliv na šíření diplomatického obcování měly tzv. *hraběcí soudy*. Jednalo se o instituci galsko-římského původu, Franky protěžovanou, která mimo své soudní náplně také zajišťovala patřičné *vydávání aktových písemností* příjemci žádaných, k čemuž si opatřila kancelář s příslušným personálem. Působení takovýchto institucí můžeme pozorovat i v německém prostoru, totiž u ripuárských Franků a Alemanů. Od roku 803 se pak při dvoře panovníka vedou rozsáhlé seznamy těchto institucí. Písemnosti takových úřadů byly díky podstaty svého soudního ověření velmi ceněné. Hraběcí soudy však koncem 8. století postupně mizí, ačkoliv se o určité jich oživení pokusil Karel Veliký. S celkovým úpadkem písemnictví

⁵² Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 16., 27. – 28.

po období karolinské renesance a mizením hraběcích soudů *končí i období soudního aktového sepisování* v zaalpském Německu a na severu Francie.⁵³

3.1.2. Zmrtvýchvstání

Od 12. století již můžeme severně od Alp postupně pozorovat, jak: „Vyrosl... *ze sutin antických základů, nikoliv bez impulsu z Jihu, avšak v jádru samostatný, dobový a životaschopný způsob listinného obcování*“⁵⁴. Pomalu se zvyšuje míra vzdělání ve společnosti, což souvisí s formováním se *měšťanstva*. Zvedá se také úroveň *peněžního hospodářství* a potřeba *mince*, stejně tak jako úroveň obchodu a přepravy zboží. Z italského prostředí nám pak do prostoru německého, ať už pod vlivem církve nebo díky vyšší míře vzdělanosti, prostupují kulturní vlivy a určitá životní úroveň, v podstatě již srovnatelná s prostředím italským. Takovýto společenský vývoj se samozřejmě nutně musel odrazit i v podobě diplomatických písemností a zvláště u panovnických listin. Příznačný pro tuto dobu je vzmach *soukromých listin necírkevního charakteru*, tedy světských feudálů, jež se také stále častěji objevují mezi příjemci. Stejně tak u *měst*, jež taktéž zaznamenávají větší počet přijatých listin a samy přikračují ke zprostředkované a později i vlastní písemné produkci. Úroveň církevního úředního písemnictví se samozřejmě taktéž zvyšuje. Dále můžeme pozorovat znatelný nárůst užívání osobních *typářů*, stejně tak jako četné zápisy do *veřejných knih*. V duchu doby stoupá úroveň kancelářských institucí a potřeba užívání *kancelářských příruček*, což dalo písemnostem a činnostem kanceláře alespoň základní jednotou podobu. Avšak nenechme se mýlit, různorodost německého prostoru (a jím ovlivňovaných zemí) zapříčinila vznik mnoha podob a forem jednotlivých druhů písemností. K opravdu jednotné podobě alespoň regionální dochází dokonce až v polovině 18. století. Během 12. a 13. století se pak z německých území tento, z dob antických poněkud přeměněný, avšak nově zrestaurovaný, německý způsob listinného obcování (vycházející tedy z italského prostředí, církevních vlivů, a franské tradice – respektive jejich pozůstatků na německém území) šíří do Polska, Českých zemí, k severním a jižním Slovanům a do Maďarska. Později dokonce do Ruska. Jelikož je podoba německého úředního písemnictví rámcově totožná s vývojem v západní Evropě a z Německa se šíří dál, vzniká postupně ve většině Evropy jednotná *kultura latinského písemnictví*.⁵⁵

⁵³ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 31. – 32.

⁵⁴ V originále: „*So erwuchs nördlich der Alpen auf den Trümmern des antiken Unterbaues und nicht ohne Anregung von Süden her, im Kern aber selbständig, ein zeitgemäßes und lebensfähiges Urkunden Wesen.*“, in: Tamtéž, s. 48.

⁵⁵ Tamtéž, s. 48. – 49.

3.2. Společensko-právní teorie listiny s důrazem na střední Evropu

Vedle obecného vývoje faktického je velmi znatelně viditelný vývoj jiný, paralelní. Totiž listina měla v těch, kterých územích a dobách specifické postavení společensko-právní, o kterémžto bude níže pojednáno.

3.2.1. Dědictví Římské říše

Listina má v postupně právním slova smyslu už v těchto časech poměrně vysokou společenskou váhu. Její působení prostupuje do právní sféry, totiž do *ius civile* (práva určeného pro Římany) i *ius gentium* (práva určeného pro cizince). Dokonce byla roku 212 v ediktu *Constitutio Antoniniana* svědkem jejich určitého splnutí. V císařských dobách si tedy již osvojuje *zákonodárnou schopnost*. Do této doby užívala se ve formách *aktů*, popřípadě *gest*, tedy písemností nesoucí *paměť* či *svědectví* o nějakém skutku. „Proces *dosvědčování usnadňovala váhou své pečeti*.“⁵⁶ a počtem svědků, kteří jejímu vyhotovení byli přítomni. Vedle různých druhů aktové povahy právní, pamětní a zápisné měly tyto prameny od samého počátku význam také *ekonomický*, o čemž mimo jiné svědčí existence zápisných *knih finančního a účetního* charakteru. Snaha *příjemců* o sepsání těchto aktů nebo gest spočívala v nutkání nechat si nějaký skutek, čin nebo nabyté právo dosvědčit státní autoritou. Dopad těchto písemností byl tak významný, že v roce 316 musí být zavedena spotřební *daň z hospodářského a právního styku*, jelikož vedení různých aktových a ekonomických knih nebo knih zaznamenávajících gesta vyžadovalo si nákladnou archivní a aktovou službu.⁵⁷

Důležitost listiny ve společenském postavení prokazuje fakt, že i když si prošla ve svém vývoji obdobím velikého úpadku, ne-li částečného zapomnění, nikdy úplně nezmizela a nese v sobě částečně určité *dědictví římské říše*. Pro státní aparát vycházející alespoň částečně z *římského práva* se zdála býti nepostradatelnou, jelikož měla podobu *vyspělého a řádně vyhotoveného způsobu porřízení paměti o ekonomickém, právním, společenském činu* nebo sama svým zněním *odrážela moc zákonodárnou a výkonnou*. Není tedy divu, že když se církev stala po úředním aparátu impéria jedinou stálou oporou listiny, prostředí církve také nejvíce převzalo pozůstatky římského práva. Respektive tedy v opačném pořadí. Ve světském prostředí pak moc listiny a kvalita diplomatických úkonů odpovídaly vyspělosti státního aparátu.

⁵⁶ V originále: „Im ältesten Beweisverfahren erleichterte sie [Urkunde] nur den Zeugen die durch ihre Siegel begründete Aussagepflicht.“, in: Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 12.

⁵⁷ Tamtéž, s. 11. – 13.

3.2.2. Dědictví Franské říše

Jeden z důvodů, proč se germánské národy tak dlouho bránily písemnému obcování, byl, že jejich zvykové právo zůstalo v podstatě římským nedotčeno. Germánské právo totiž neodráželo tak vysoký – v pozdějších letech trvání říše *různorodý* a *komplikovaný* – společenský, ekonomický a právní vývoj. Listina však požívala určitý společenský význam u Franků a ty jejím osvojováním si ovlivnily Alemany, Bavorsy a později i jiné německé národy. Vlivům italským se zpočátku německé území bránilo. Co pocházelo z italského prostředí, bylo většinou převzato pod vlivem Franků. Ve Franské říši probíhala mezi Germány a Italy vyslovená nevraživost, způsobená hlavně pocitem méněcennosti a závisti ze strany Němců. Italský prostor byl totiž na jiné kulturní a životní úrovni. Pro obyvatele německého prostoru byli Italové prohnání a podezřelí.⁵⁸ Se zánikem instituce *gesta municipalia*⁵⁹ se *královská listina* stává nejvyšším prostředkem nepopíratelného ověření skutečnosti. Nabývá tak podobu v podstatě *nejvyššího možného aktu*. Její popření bez předložení jiné královské listiny toto popření dokazující trestalo se dle římského práva smrtí, dle germánského zvykového práva, tzv. *wergeldu*, obrovskou finanční pokutou. V případě skutečné existence dvou protichůdných listin příklánělo se k pravosti té starší. V nižších sférách písemného obcování pak *akty* požívaly určité váhy u smluvních stran různých závazků, které si pořizovaly vyhotovení takovýchto aktů u soudních institucí s řadou svědků. Těch pak bylo třeba i v případě sporů o pravost konkrétních písemností. Stejně tak jako účasti úředníků, kteří o pravosti či nepravosti museli rozhodnout. Osvojování si takovýchto vyhotovení, jež můžeme nazývat *soukromými listinami* (akty), probíhalo u Germánů prostřednictvím franské nadvlády již od 8. století.⁶⁰

Vznik panovnické písemnosti mohl bezprostředně odrážet stabilitu panovnickovy moci. Totiž už v dobách merovejských můžeme sledovat, že panovníci přistupují k vydávání listin (aktů) v podstatě ve dvou případech. V prvním šlo o vyjádření a znázornění panovnickovy světské moci, tedy projev stability jeho panství (jak je vidno například na několika listinách *Chilpericha II.*, vydaných během jediného roku (716), ve prospěch kláštera *Saint Denis* na vrcholu jeho moci). V případě druhém hrála roli upadající panovníka moc. Ten si vydáváním

⁵⁸ Wolfram, H. Politische Theorie und narrative Elemente in Urkunden. In: *Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa*. Köln: Böhlau, 1999, s. 19.

⁵⁹ Předchůdci *městských a veřejných knih*.

⁶⁰ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 29. – 30.

listin chtěl zajistit určitou prestiž (jak tomu bylo například v případě *západofranského* krále *Karla III. Prostáčka*).⁶¹

Dalo by se říci, že moc, jakou listina představovala v rukách církve, nebyla panovníkům latinského prostoru nikterak příjemná. Důkazem toho jest zákaz z roku 755 duchovním činitelům, aby se angažovali ve věcech světských. Později Karel Veliký nařizuje, aby kněží mohli písemnosti vydávat pouze se souhlasem jejich vyšších církevních představitelů.⁶²

3.2.3. Od aktu k listině

V dobách vrcholného středověku se pak listina stala prostředkem *kultivace německého práva*. Po rozdělení Franské říše *verdunskou smlouvou* roku 843 se německý prostor stává *Východofranskou říší (Regnum Francorum orientallium)*. Postupně se titulárně prokazuje jeho germánská podstata a zve se *Německým královstvím (Regnum Teutonicorum)*, dokud se nepřetvoří s císařskou korunovací Oty I. roku 962 v císařství. Tento státní útvar měl vždy blízko k italskému prostoru a s rozmachem franské moci také k prostoru francouzskému. Proto se, v návaznosti na Karla Velikého (a jeho moc spojenou s církví a italským prostorem v rámci obnovy impéria, a tedy i císařské korunovace), dále nazývá *Imperium Romanum*, od 2. pol. 12. století *Sacrum Imperium Romanum*. Tento státní útvar však trpěl od svých počátků nedostatkem zákonů s obecnou platností, což odpovídalo stavu starého německého práva, jež cizí právní zvyklosti přejímalo jen zřídkka. Úkolem listiny tedy během vrcholného středověku bylo zřetelně se oddělit od aktů a *tvořit zákony* a *zlistiněné právo*, které nemělo být pouze záznamem – jak tomu bylo v případě aktů – o právu nabytém z popudu příjemce, jenž si o jeho existenci chtěl opatřit patřičný důkaz, ale jeho plnohodnotným *nositelem* a *zakladatelem*. Rozdíl je pak od počátku vrcholného středověku patrný v listinách panovnických, tedy *dispozitivních*, a v listinách *vysvědčovacích*, tedy soukromých (z počátků převážně církevních).⁶³

V písemném právním styku se nám nově odráží existence *měst*, se svou určitou úlohou *samosprávy*. Listiny tedy nově nesou *práva partikulární*, jež jsou pro přehled zanášena do *právních knih*. Značný posun v oblasti *místního* a *soukromého práva* zapříčinilo pronikání církvi protěžovaných *juristů (notářů)* z italského prostředí (nebo při přinejmenším tam

⁶¹ Wolfram, H. Politische Theorie und narrative Elemente in Urkunden. In: *Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa*. Köln: Böhlau, 1999, s. 7. – 8.

⁶² Tamtéž, 31.

⁶³ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 220. – 221.

vzdělaných) do správních a soudních úřadů. Spolu s italskými juristy proniká do německého prostoru právo nové. Vycházelo z římsko-justiniánského, později upraveného Langobardy a církví. Po italském vzoru se začínají také *místní práva* studovat. Obchodní právo je vedle práva italského také výrazně ovlivněno *francouzským*.⁶⁴

Listina se postupně svým právním dopadem dostávala z pozice, kdy měla být k dispozici pouze *ad videndum*, tedy k vidění (tj. měla být předložena), lidem, u nichž byla nutná určitá úroveň vzdělanosti – právě kvůli užití latinského jazyka – a jež měli zájem o znalost jejího obsahu, neb se jich mohl bezprostředně týkat. Od 13. století se však listina, s vývojem měst a jejich práv a s osvojením si soukromých listin světskými feudály, přenáší z právního hlediska do kategorie *ad audiendum*, tedy určené k předčítání veřejnosti. Ať už proto, že se jí týkala právně, nebo kvůli tomu, že se pouze uváděla ve známost. Tento proces zapříčinil postupné pronikání cizích jazyků do listiny, neb jejich obsah byl nově určen i veřejnosti, či širšímu okruhu osob.⁶⁵

Na postavení listiny měl značný vliv *veřejný notariát*. Do konce 13. století proces vyhotovení listiny spočíval převážně na příjemci, který z vlastní iniciativy nechal listinu vyhotovit *klášterními duchovními*, kteří pravděpodobně jediní v jeho okolí byli písma znalí. Ve městech bylo možností vyhotovení více, ale více či méně stále spojených s prostředím církevním. Během 13. století pak, z potřeby určité úrovně správy, vyhotovení listiny případně vydavateli samému, který jím tedy nadále není pouze právně, jak tomu bylo v případě písemnosti od příjemce, ale fakticky nyní její vyhotovení pochází z jeho strany. S rostoucí potřebou listinného obcování, v situaci, kdy těžiště produkce diplomatického materiálu spočívá na vydavateli samém, je veřejný notariát byl pod vlivem: „Záplavy veřejných notářů z jihu, církevního práva a jmenovitě církevních soudů, jejichž písař notář být musel, ... zaveden“⁶⁶. Na konci 13. století už tuto instituci znalo v podstatě celé Německo. Ve století 14. pak samotní notáři podléhají výhradně nižším duchovním, od 15. století převážně, a jejich jmenování do funkce a udělení právního opodstatnění spočívá na císaři, císaři a papeži, a zřídka kdy pouze na papeži. Uplatňují se jako císařští, knížecí, městští a soudní kancelářští písaři, úředníci a právníci. Obecně můžeme tvrdit, že díky veřejným notářům dochází od 14. století k celkové

⁶⁴ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 51. – 52.

⁶⁵ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 223.

⁶⁶ V originále: „Die Überschwemmung des Südens mit öffentlichen Notaren, der Einfluß des Kirchenrechts und namentlich der geistlichen Gerichte, deren Schreiber Notare sein mußten... eingedrungen war...“, in: Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 54.

laicizaci písemnictví a završení procesu přeměny aktů v listiny i ve sféře soukromé, tedy nepanovnické.⁶⁷

3.3. Vývoj listiny v Českých zemích s důrazem na listinu panovnickou

Odděleně od kapitoly předešlé, ovšem v jejích intencích, bude v následující kapitole rozklíčován vývoj listin v prostředí českém.

3.3.1. Ve znamení čtyř

Je logické domnívat se, že již v období Velkomoravské říše se k nám mohl dostat diplomatický materiál. Ačkoliv se nedochoval a nemáme žádné zprávy o něm, můžeme téměř s jistotou předpokládat, že nutně muselo docházet minimálně k přijímání papežských listů velkomoravskými knížaty nebo arcibiskupem Metodějem. Od dob působení druhého pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce navíc můžeme předpokládat, že již docházelo k oboustranné korespondenci. Tyto předpoklady dosvědčuje zmínka ze 13. století o Vojtěchově užívání pečeti, kterou měly nést ostatky svatých na Vyšehradě. Je tedy logické domnívat se, že pečeť nepoužíval pouze v případě potvrzování pravosti ostatků světců. V téže době můžeme také zaznamenat první dochovanou listinu, totiž privilegium papeže Jana XV. z roku 993, týkající se založení břevnovského kláštera.⁶⁸ Znění této listiny se nám sice dochovalo až z její confirmace Přemyslem Otakarem roku 1224 a dokonce bylo paděláno, avšak existenci privilegia jasně prokazuje. Druhým nejstarším listinným pramenem z poč. 2. pol. 11. stol. pak měla být zakládací listina kapituly litoměřické⁶⁹. Ta se však ukázala býti pouhým aktem. Její nejstarší znění, což může být dokonce i originál, ačkoliv nese svědečnou řadu, nemá koncept listiny (tj. chybí jí datum, je psána po obou stranách a chybí jí pečeť – ta je samotnou kapitulou doplněna pro důvěryhodnost ve 13. století). Dokonce bylo toto znění různě upravováno a přepisováno, aby odpovídalo aktuální majetkové situaci.⁷⁰ Nezbyvá nám tedy než tuto údajnou listinu prohlásit za akt, tedy záznam pro paměť, který pouze popisuje, jak kníže Spytihněv založil kapitulní kostel a opatřil jej příslušenstvím. Akty byly obecně velmi populární u

⁶⁷ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 54. – 55.

⁶⁸ Friedrich, G., ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Tomus I. Praha: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae, 1907, s. 43. – 46.

⁶⁹ Tamtéž, s. 53. – 60.

⁷⁰ Nejmladší z těchto přípisků ze 12. století je zároveň *nejstarším použitím češtiny* v písemnictví. Tento opis, popřípadě originál, Gustav Friedrich označil písmenem A. Opis B je pak confirmací Přemyslem Otakarem, který ale pravděpodobně vycházel z jiné písemnosti než z písemnosti A. Pod písmenem C se pak myslí falzum z 1. pol. 14. stol.

duchovních feudálů té doby a leckdy se tuhou po své právní platnosti časem přeformovaly do listinných falzifikátů.⁷¹

Listina jako taková se v českém prostředí objevuje v době vlády knížete *Vratislava II.*, posléze *prvního českého krále Vratislava I.* Čtyři nejstarší listiny naší provenience jsou adresovány *klášterům* (hradištskému⁷² a opatovickému) a *kostelům* (vyšehradskému a boleslavskému), tedy nižším duchovním feudálům. Tyto písemnosti byly vydány jménem vladařovým, ačkoliv zakládací listinu hradištskému klášteru vystavuje olomoucký kníže Ota, což Vratislav vzápětí potvrzuje. Žádná z těchto listin se nezachovala v původní podobě a jejich mladší opisy nesou četné přídavky. Přesto můžeme na základě zkoumání těchto pozdějších opisů vyřknout domněnky, že Vratislav již disponoval typářem (ačkoliv v listinách chybí koroborace) a, soudě dle právě předpokladu o existenci jeho pečeti a dle podobného stylu v opisech jeho listin, pravděpodobně listiny vydával při svém dvoře. To by navíc odpovídalo velmi kladnému vztahu Vratislavova dvora k písemnostem obecně. Zároveň byl činný v korespondenci s papežskou kurií a vysokými říšskými duchovními. Dalo by se říci, že z hlediska diplomatických pramenů činnost Vratislavova v podstatě předběhla dobu.⁷³

Po smrti Vratislavově vydavatelská činnost na našem území utichá. O její oživení v církevních kruzích se zasloužil olomoucký biskup *Jindřich Zdík* a dalo by se říci, že jeho osoba již plně vykazuje snahu církevních kruhů na emancipaci nad světskou mocí. S jeho jménem jsou spojeny celkem čtyři listiny, dvě z nich se nám dokonce dochovaly v originále⁷⁴, a 3 listy, které už jsou ovšem v našem prostředí běžné. Originály nám jasně ukazují, že byly vyhotoveny v jedné písařské dílně a nesou přitištěnou kulatou pečeť. Ač nedatované a bez koroborace mají vysokou literární úroveň a jsou *rýmovány*. Zdík taktéž používal pečeť jako prostředek potvrzování platnosti listiny třetí straně, jak učinil spolu s *Vladislavem II.*, později *Vladislavem I.* druhým českým králem, v případě zakládací listiny sedleckého kláštera (nejstaršího cisterciáckého kláštera u nás) dané šlechticem Miroslavem⁷⁵, nebo dokonce jí

⁷¹ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 83. – 86.

⁷² Friedrich, G., ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Tomus I. Praha: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae, 1907, s. 82. – 87.

⁷³ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 86. – 87.

⁷⁴ Friedrich, G., ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Tomus I. Praha: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae, 1907, s. 116. – 125.

⁷⁵ Tato písemnost dokonce vykazuje stejné stylistické prvky jako písemnosti Zdíkovi, je tedy možné, že se na nich podílel přímo.

kontrasignoval listiny přijaté. Tak se stalo v případě *nejstaršího dochovaného originálu listiny* vydané Vladislavem pro olomoucký kostel⁷⁶. Během vlády tohoto panovníka nejen že můžeme vyzorovat oživené vydávání listin, ale dokonce lze při jeho dvoře zaznamenat i zárodky kanceláře. V téže době se s vydáváním listin činí již i pražský biskup. Pravděpodobně již biskup Oto, kvůli možnosti existence jeho pečeti, ale hlavně biskup *Daniel I.*, od něhož se nám dochovaly celkem **čtyři** listiny⁷⁷. Tři z nich jsou dokonce *autentiky*⁷⁸, tedy vysvědčení o pravosti ostatků, se kterými se v našem prostředí setkáváme tímto poprvé⁷⁹. Důležitou postavou byl také kronikář *Vincencius*, jenž u Daniela působil a později pravděpodobně také u Vladislava. Což můžeme říci téměř s jistotou, neb mají listiny Danielovi a později i Vladislavovi, když do jeho činnosti vydavatelské vstupuje osoba jménem *Vincencius*, stejné stylistické prvky.⁸⁰

Vývoj je dále kontinuální a vychází v podstatě z činnosti Zdíkově. Listiny můžeme pozorovat již u všech českých panovníků a stejně tak používání pečeti. Není však ještě zpozorovatelné, nebudeme-li počítat listiny Jindřicha Břetislava pro světské šlechtice spadající pod církevní autority, vydávání listin světským feudálům a městům (Soběslavova listina pro pražské Němce se ukázala být falzifikátem), stejně tak jako nevidíme, že by tehdejší Přemyslovci nějakou domácí listinu přijali. Obecně bychom mohli tvrdit, že tehdejší listiny vznikaly převážně při svých příjemcích, kterými byli převážně duchovní feudálové, a částečně v kancelářských zárodcích při panovnické kapli. Do působení panovnické kaple navíc vstupuje i *plaský klášter*, který byl pro konec 12. století stěžejní, neb zde vzniká celá řada listin, dokonce i aktů pod autoritou panovníka či biskupa svědčících o nějakém právním skutku ze strany šlechty, určených přímo klášteru a jiným příjemcům. V církevních kruzích se těžiště vydávání přesouvá do Prahy, čemuž dopomohl *Jindřich Břetislav*, který spojil ve své osobě úřad knížecí i biskupský. Z Jindřichova působení dochovaly se nám vcelku **čtyři** listiny nesoucí převážně

⁷⁶ Friedrich, G., ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Tomus I. Praha: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae, 1907, s. 161. – 165.

⁷⁷ Friedrich, G., ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Tomus I. Praha: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae, 1907, s. 178. – 179., 206. – 209.

⁷⁸ Heslo *Authentica*, in: *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Díl 2. Praha: Paseka, 2003, s. 1077.

⁷⁹ V případě *autentik Vojtěcha* jedná se pouze o *zmínky* o jejich existenci v mladší listině ze 13. století.

⁸⁰ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 88. – 90.

temporalie⁸¹. První z nich má dokonce povahu lenní.⁸² V Olomouci navíc po Zdíkové smrti vydavatelská činnost v podstatě na půl století utichá. Nižší duchovní feudálové jsou až na výjimky v této době pouze příjemci. Takováto výjimka byla právě plaský klášter. S největší pravděpodobností také vyšehradský a pražský kostel, jehož pečeť navíc prokazatelně požívala vážnosti, a také břevnovský klášter, kde by bez kontinuálního vývoje už v této době nemohly později vzniknout falzifikáty. Můžeme se také domnívat, že duchovní představení významných církevních center také disponovali pečeti, i když ji třeba využívali jen minimálně. U světských feudálů té doby postačí konstatovat, že ačkoliv byli v právním životě jistě velmi aktivní, jejich nedostatečný vztah k listině, a tedy i nulová potřeba vlastnit pečeť způsobili, že jsou výhradně pouze příjemci, nebo jsou jejich skutky vykonávány pod autoritou panovníka či pražské kapituly. Jsou známi pouze dva případy té doby, kdy listina nese *šlechtickou pečeť*. V případě prvním je však právní počín šlechtiče *Hroznaty z Peruce* (někdy Kadeřavého⁸³) vydáván přímo Konrádem II. Otou, i když nese Hroznatovu pečeť.⁸⁴ V druhém případě by se jednalo o akt potvrzující dřívější založení premonstrátského kláštera v Teplé *Hroznatou* (později tzv. *Blahoslaveným*) v roce 1197, což však vzápětí Vladislav Jindřich potvrzuje listinou.⁸⁵ Tedy ačkoliv do této doby spadá první užití šlechtických pečeti vůbec, nedochovala se nám žádná zmínka o samostatném vydávání listin. Písemnosti vydané pod autoritou panovníka většinou směřovaly k církevním příjemcům. O vydávání listin městy nemůže být vůbec řeč, jelikož zatím nejsou ani jejich příjemci.⁸⁶

3.3.2. Od Přemyslovců k Lucemburkům

Do poč. 13. století tedy můžeme prokázat existenci *přesně čtyř* listin u neaktivnějších vydavatelů těchto pramenů. V tomto století pak jejich počet již prudce stoupá, totiž: „... *roční průměr písemností českého krále nám dochovaných činí na počátku 13. stol. něco více než dvě, na konce století již zhruba deset.*“⁸⁷ Písemnostmi jsou samozřejmě myšleny i listy a již také *mandáty*, ovšem počet listinných vyhotovení jednoznačně stoupá. Nově jsou panovníci taktéž příjemci listin domácí provenience, totiž přísah věrnosti nižších světských feudálů. Celkově je

⁸¹ Tedy světské výsady spojené s duchovní funkcí. Heslo *Temporalia*, in: *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Díl 25. Praha: Paseka, 2003, s. 217.

⁸² Friedrich, G., ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Tomus I. Praha: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae, 1907, s. 246. – 247.

⁸³ V originále *Crispus*.

⁸⁴ Friedrich, G., ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Tomus I. Praha: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae, 1907, s. 296. - 297.

⁸⁵ Tamtéž, s. 323. – 327.

⁸⁶ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 91. - 93.

⁸⁷ Tamtéž, s. 93. – 94.

pozorovatelná zvýšená péče o přijaté listiny založením *archivu* při kanceláři, kam se listiny ukládaly, i když se ještě, na rozdíl od archivů duchovních, archivně nezpracovávaly.

V církevních kruzích se těžiště vydavatelské činnosti přesunulo na několik desetiletí opět do Olomouce, jelikož se olomoučtí biskupové mohli těšit z mnohem většího pozemkového vlastnictví než biskupové pražští. Situaci navíc prospěl dlouhý pontifikát biskupa *Roberta* (někdy *Roberta Angličana*), který byl ve funkci 39 let, a biskupa *Bruna ze Schauenburku*, jenž ve funkci setrval 35 let. Jejich dlouhá doba působení zajistila vývoji určitou stabilitu. Z olomouckého prostředí se nám tedy dochovalo listin více. Pro pražskou diecézi se situace zlepšila až v 2. pol. století, o což se zasloužil *Jan III. z Dražic*. Až s jeho nástupem se poměr listinné produkce v podstatě vyrovnal. Ačkoliv s formulářovou sbírkou přišel i pravděpodobně Bruno ze Schauenburku, Praha má v tomto směru nad Olomoucí díky *Tobiáši z Bechyně* a jeho *formulářové sbírce* navrch. V církevních kruzích obecně produkce listiny výrazně narůstá, avšak církev je nadále především příjemcem. Ani výskyt pečeti už zde není výjimkou. Ba dokonce všechny církevní ústavy a jejich vrcholní představení pečeti disponovali. Přetrvávající a rozrůstající se obliba církve k listině je dobře viditelná na *archivní péči*, ve které církev přímo vyniká. Objevují se tedy i první *kopíře* (bohužel téměř nedochované) a listiny jsou opatřovány signaturami a zápisy na dorsu.⁸⁸

Toto století je také příhodné pro nižší šlechtu, která se postupně vymaňuje z panovnické moci a může, až na několik výjimek v případě práva odúmrti nebo velikého majetkového daru ve prospěch církve, volně disponovat se svými majetky a má tak k písemnému obcování pádny důvod. Tedy i k vydávání listin adresovaných do všech přijemeckých sfér našeho prostředí kromě jediného a to svého. Totiž po celé 13. století neznáme listinu vydanou šlechticem pro šlechtice jiného. Světští feudálové si také již pořizují pečete a zkusmo jsou i listinnými příjemci, hlavně panovnických výslužních listin, i mnoha případech za nimi stále ještě stojí duchovní feudál. V prostředí vydavatelské činnosti městské dominují listiny směřující k obyvatelům měst samých, nebo od jednoho obyvatele ke druhému. Z externích prostředí by pak šlo pouze o duchovní feudály, jimž město, nebo jeho občané jménem města, listinu vydalo. Od 2. pol. 13. století můžeme pozorovat nárůst městských pečeti tempem takovým, že již koncem tohoto století mělo dozajista každé královské (a i některá poddanská) město svou pečeť. Jen ojediněle můžeme například u horních podnikatelů vysledovat používání vlastní pečeti, což je spojeno se vznikem *měšťanských listin* v 2. pol. 13. stol. Města jsou od poloviny století taktéž častějšími

⁸⁸ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 97. – 98.

příjemci listin, pokud do procesu přijímání listiny nevstoupil duchovní feudál – v takovémto případě došlo by v podstatě k “zabavení“ listiny duchovním – jemuž mohlo být město právně podřízeno.⁸⁹

Během 13. století proniká do našeho prostředí z Itálie instituce *veřejných notářů*, jak je ostatně vidno na působení Jindřicha z Isernie u přemyslovského dvora, který byl po italském způsobu na juristu vzdělán. Doložitelní jsou ovšem až s příchodem Lucemburků. Jejich působení mělo na městské, respektive partikulární, a soukromé právo značný vliv, což se odrazilo nejvíce v listinné produkci. Jejich jmenování spočívalo od roku 1317 na proboštu vyšehradském, od roku 1358 na arcibiskupu pražském.⁹⁰

V lucemburské listinné produkci převažují *diplomy*⁹¹ v užším slova smyslu, tedy listiny vyhotovené ve slavnostní formě pod panovníkovou majestátní pečetí. Listinné prameny této doby mají výlučně podobu *vydavatelskou*, tedy kancelářskou, avšak impulz k jejich vydání většinou pocházel od příjemce ve formě *petiční písemnosti* zasláné do kanceláře, jejíž textová část se často i zanášela do kancelářského vyhotovení. Vedle listin můžeme také mluvit samozřejmě o zvýšeném počtu mandátů a listů (které již mohly být psány i na *papíře*), přičemž obsah zanesení mandátového může se často zaměnit s obsahem listinného zanesení a naopak. Jinými slovy, nebylo úplně přesně určeno, kde končí povaha písemnosti mandátové a bylo by vhodné již použít listinu, a kdy je listina příliš honosná a vystačil by mandát. Ve vydavatelské činnosti našeho prostředí se nově objevuje *němčina*, a dokonce i *francouzština*. Němčina nabývá za Karla v podstatě rovnoprávného postavení s latinou, od dob Václavových už má dokonce převahu. V roce 1394 pak vychází *první česky psaná listina*. Sepsána byla v Písku a týkala se sporů Václava a panské jednoty⁹²

⁸⁹ Tamtéž, s. 98. – 104.

⁹⁰ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 54.

⁹¹ Najdeme pod heslem *Diplom*, in: *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Díl 7. Praha: Paseka, 2003, s. 584.

⁹² Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 119. – 122.

3.4. Vývoj a produkce říšské kanceláře

Téma sledované v této práci vyžaduje si taktéž alespoň základní shrnutí rozvoje instituce, kde vznikaly nejdůležitější písemnosti pro středoevropský prostor a zároveň pro námi vytyčené období.

3.4.1. První kancelář

Prvopočátky instituce středověké panovnické kanceláře spadají do dob starého Říma, kde si dle řeckého vzoru převzaté písemné obcování ve sféře úřední a soukromé vynutilo vznik profesionálních dílen s řadou písařského personálu. V případě úřední činnosti byl nazýván *tabularii*, v případě jiné pak *stationarii*, *forenses* nebo později převážně *tabelliones*. Jednalo se především o semknuté písaře, jež byli „aktivní na určitém stanovišti“⁹³ a měli při sobě řadu pomocného personálu. Zhruba od 3. stol. státní aparát nad těmito seskupeními dohlížel a ovlivňoval jejich obsazení. Podléhaly dokonce daňovému úřadu *Magister census*. Z písařských dílen pak na sklonku období římské říše vznikají kanceláře (*officia*). Na dvoře římského císaře, později ve zmenšené míře u dvora Odoakerova a posléze i při dvoru ostrogótských králů, ustanovuje se kancelář úřadu *Quaestora palatii*, jež byla dále rozdělena na čtyři části (*scrinia*) podřízené kontrole úřadu *Magister officiorum*, s řadou notářů, písařů, referendářů atp. V čele stál *předseda kanceláře a vyšší úředníci*, kteří měli na starost z počátku nesvobodné písaře *těsnoписů* (*exceptores*, *notarii*) a pomocné úředníky (*tabularii*), jež písemnosti sepisovali v plném znění, „odpravovali“ a také je archivovali. Po vzoru panovnické kanceláře tvoří se pak kanceláře státních a církevních institucí, dokonce i velkých pozemkových držav.⁹⁴

Kancelářská produkce listiny měla podobu dřevěných tabulek svázaných někdy po dvou (*diptychon*) většinou po třech (*triptychon*), a zřídkakdy po vícero (*polyptychon*) kusech, na nichž byla vrstva vosku, do které byl vyryt text. Tyto *voskové tabulky* přetrvaly až do počátku období císařství, avšak ještě za dob republiky objevuje se v latinském prostoru *pergamén* a *papyrus*. Papyrus se dopravoval z Egypta v podobě až 30 centimetrů širokých rolí a v 5. století již zaujal výhradní postavení v panovnické kanceláři říšské, posléze ostrogótské. Prameny papýrové vydávaly se v podobě jednotlivých listů na výšku, později na šířku orientovaných. Knižní podoba zápisů pak měla formu rolí a později kodexů. Opisy se vyhotovovaly na

⁹³ V originále: „[Urkunden Schreibern]... an bestimmen Standplätzen..., tätig.“, in: Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 12.

⁹⁴ Tamtéž, s. 12. – 13.

kamenné, popř. bronzové destičky. Jazyk pramenů byl až do 6. stol. výhradně latinský. Řečtina byla používána pouze na východě.⁹⁵

3.4.2. Franská obdoba

Koncept kanceláře franských panovníků měl určitou podobnou strukturu jako kanceláře při instituci *hraběcích* soudů, ovšem její personál byl mnohem pestřejší a požíval vysokých říšských úřadů. Skládal se z řady vysokých hodnostářů, duchovních i světských, a z alemanských, ripuárských, bavorských aj. vévodů. Dále pak z majordomů, hrabat, biskupů a opatů. Nižšími úředníky a vyhotoviteli písemností pak byli *notarii* a *amanuenses*. Kancelář se soustředovala na vedení *zápisných knih hospodářské povahy* a *vydávání listin*. Písemnosti franských králů už i leckdy obsahují *kancelářské poznámky*. Ty nás odkazují na konkrétní věc soudní, jíž se písemnost týká, nebo nesou informaci o zápisu do *tradičních knih* církevních institucí, jež bychom mohly chápat jako „*provizorní formu písemné evidence*“⁹⁶, která z potřeby nutnosti nahradila listinu v dobách jejího úpadku. Po rozpadu Franské říše pak proces vyhotovení listiny spadá výhradně na příjemce a kanceláře obecně zaznamenávají velký úpadek.⁹⁷

V 8. století mizí užívání papyru a listina je dále vyhotovována výhradně ve formě pergamenu zaalpského typu Pergamen je používán v podobě: „*často malé, nepravidelné až po okraj využitě formě čtvercové, situované na šířku a později i na výšku.*“⁹⁸ Poznámky se psaly mimo něj do pomocných knih, na zadní stranu jiných písemností, nebo na malé pergamenové proužky a výřezky. V 9. stol. objevuje se *rekogniční značka* (*ss. – subsripsi*), jež v 11. století mizí. Zřídka se Evropě používá červený inkoust, jenž se objevuje hlavně v Byzantské říši, stejně jako purpurový pergamen nebo inkoust zlatý.⁹⁹ Ve vlastním textu listin můžeme pak od dob *Ludvíka Němce* již ve *Východofranské říši* narazit na *Chrismon*¹⁰⁰. Listiny také mohou nést různé malované ozdoby, portrét panovníka, nebo monogram, s nímž přišel Karel Veliký a který byl často (zvláště v Západofranské říši, ve Východofranské jej známe od dob *Karla III.*

⁹⁵ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 10. – 11., 15.

⁹⁶ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 219.

⁹⁷ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 31. – 32.

⁹⁸ V originále: „...ein oft kleines, unregelmäßiges und bis zum dem Rändern ausgenutztes Quadrat– oder Querformat, später auch ein breites Hochformat.“, in: Tamtéz, s. 33.

⁹⁹ Wolfram, H. Politische Theorie und narrative Elemente in Urkunden. In: *Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa*. Köln: Böhlau, 1999, s. 4. – 5.

¹⁰⁰ Grafická *invokace*.

Tlustého) jakýmsi odkazem na předky a kontinuitu s Franskou říší.¹⁰¹ Úroveň latinského jazyka v listinách poněkud poklesla, o což se zapříčinila zpočátku hlavně *latina vulgaris* a později užívání *západofranských formulářů* (jak německý prostor pocítil výrazně). K jistému očištění forem latinského vyhotovení listiny a pozvednutí úrovně latinského jazyka došlo za Karla Velikého.¹⁰²

3.4.3. Příklad Štaufské kanceláře

Ačkoliv kancelářský personál, stejně tak jako formulí *datum per manus*, jež o působení kanceláře svědčí, můžeme pozorovat v německém prostoru již od 11. století. Kancelář Svaté říše římské ustálila se až během vlády *Štaufů*. Podle jejího vzoru pak přejímaly kancelářská zřízení ostatní instituce. O podobě kanceláře doby pozdější pak pojednává V. kapitola a 4. podkapitola tohoto oddílu. V čele kanceláře stál *vedoucí písař (protonotarius)*, nad nímž byl pouze titulárně *kancléř (cancellarius)*, jenž se z podstaty tohoto čestného titulu věnoval věcem politickým (ve *Flandrech* a v *Českých zemích* jednalo se vždy o *probošta*). Pod vedoucím písařem pak pracovala závisle či nezávisle na sobě řada *písařů (scriptores)*, jimž pomáhali *kancelářští sluhové*. Později se s lepší kancelářskou organizací objevuje řada nového personálu – *registrátoři (registratores)*, *archiváři (scriniarii)* a osoba pověřená *manipulací s pečeti (sigillor)*.¹⁰³

V dobách vrcholného středověku se v rámci kancelářské činnosti objevuje vedle listiny řada *mandátů, aktů, listů a kancelářských knih*. Listina začíná být postupně rezervována záležitostem právním a zákonným, protože je chápána čím dál tím více jako vyhotovení slavnostní, aby byla snadno oddělitelná od podřadnějších písemností. Tento princip pak v době novověké naopak ustupuje. Od roku 1320 můžeme na německém území prvně doložit využití *papíru*, který se do Evropy, konkrétně do Španělska, dostal prostřednictvím *Arabů*. Ve 2. pol. 13. století jej můžeme pozorovat v Itálii a ve Francii, odkud se postupně rozšířil do zbytku Evropy. Zprvu se používal v případě vyhotovení listů nebo méně důležitých písemností. Od 16. století už v písemnostech převládá, ačkoliv se např. pergamenová podoba listiny v mnohých případech udržela až do pokročilé doby novověké. Ve vrcholném středověku se pro listinu používal pergamen zaalpského, zřídka kdy *předalpského* typu. Situoval se na šířku či na výšku, výhradně již v pravoúhlé formě. Z vnitřních náležitostí listiny se nám postupně vytrácí malebné

¹⁰¹ Wolfram, H. Politische Theorie und narrative Elemente in Urkunden. In: *Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa*. Köln: Böhlau, 1999, s. 9. – 10.

¹⁰² Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 33. – 34.

¹⁰³ Tamtéž, s. 54. – 55.

ozdoby, stejně tak jako chrismon (ten je naposledy ojediněle používán Habsburky Rudolfem I. a Albrechtem I.). V 15. století pak definitivně mizí i portrét panovníka. Až do 14. století byl jazyk listin výhradně latinský. Během 14. a 15. století však proniká do listinných písemností jazyk *německý*, tedy národní, s čímž souvisel vznik *kancelářských řečí*, jež odrážely písemnou podobu jazyka určité oblasti, ve které působily. Samotný latinský jazyk byl po úpadku *karolinské latiny* silně ovlivňován *německými nářečímí*. Ostatně naopak i latina výrazně ovlivnila středověkou podobu němčiny a její vývoj. V rámci tohoto “soužití“ úroveň latinského jazyka klesla. Od 12. století se však pozvolně, během 13. století intenzivněji, obecně zvedá a ve 14. století se pod vlivem vznikuvšího humanismu postupně vrací ke svým antickým kořenům. V německém prostoru se tato *humanistická latina*, respektive její počáteční formy, objevuje od konce 13. stol. a ve 14. již v latinských písemnostech dominuje. Vzápětí ovšem, hlavně v 15. století, ustupuje němčině, a to i v listinách.¹⁰⁴

3.5. Česká a spojená panovnická kancelář

Pro náš prostor pak samozřejmě nejdůležitější instituce tohoto druhu byla *česká panovnická kancelář*. O jejím rozvoji je pojednáno následujícími řádky.

3.5.1. První zmínka

O počátcích kanceláře při panovnickém dvoře můžeme hovořit již v případě Vladislava II., později Vladislava I. druhého českého krále. Pro toto tvrzení existují hned dva důkazy. Prvním je zmínka ve svědečné řadě o *královském kancléři a proboštu* Gervasiovi ve Vladislavově listině valdsaskému klášteru z roku 1159.¹⁰⁵ Druhý důkaz nalezneme v listině zaslané do Míšně roku 1160, kde se již objevuje formulace: „*Data per manum cancellarii Geruasii prepositi Wissegradensis ecclesie...*“.¹⁰⁶ Formulace *Datum per manus*¹⁰⁷ pochází původně z prostředí kuriálního a vyjadřuje zanesení informace o datu a místu do listiny, stejně tak jako její konečnou revizi, určitou osobou. Ovšem není jisté, do jaké míry se v našem prostředí funkce takové osoby kuriálnímu vzoru blížila. Prokazatelně však můžeme hovořit o určité úrovni kancelářské organizace. Osoby v této zárodečné organizaci se sdružovaly do tzv. *panovnické kaple*. Ta měla svá centra při kostele *pražském* a *vyšehradském*, později také při

¹⁰⁴ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 57. – 59.

¹⁰⁵ V originále: „*Ordinis clericalis: Geruasius cancellarius regis et prepositus Wissegradensis...*“, in: ¹⁰⁵ Friedrich, G., ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Tomus I. Praha: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae, 1907, s. 192. – 193.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 197. - 199.

¹⁰⁷ Najdeme pod heslem *Listina*, in: *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Díl 16. Praha: Paseka, 2003, s. 121.

klášteru *plaském*. Neměli bychom však postavu kancléře zaměňovat s lidmi, již se na tvorbě písemností přímo podíleli, což v té době byli pravděpodobně podřízení kaplani. Jelikož se písemná tvorba tehdejších kancelářských zárodků soustřeďuje převážně na zahraniční politiku, můžeme v osobě kancléře vidět postavení v první řadě politicky reprezentativní vedoucí až v řadě druhé. V té době na našem území již můžeme pozorovat i vlivy italských *formulářů*, se v Itálii seznámil kronikář *Vincencius* a který měl pravděpodobně vliv na vydávání Vladislavových listin.¹⁰⁸

3.5.2. Česká panovnická kancelář ve 2. pol. 13. století

Ve 13. století se již objevují zmínky o *zástupci kancléře* a jemu podřízeném *vedoucím notáři*¹⁰⁹, (častěji nazývaný *protonotář*). Vedoucí úlohu v jádru panovnické kanceláře, v panovnické kapli, přebírá vyšehradský kostel a *vyšehradský probošt* se tak *trvale stává kancléřem*. Funkce kancléře se stále více stává pouze *nominální* a spočívá spíše v politické reprezentaci panovníkově ve styku se zahraničím. Jen výjimečně listiny sám diktuje nebo píše. Jeho význačné postavení můžeme pozorovat ve faktu, že ačkoliv se změnou panovníka většinou dochází ke změnám v personálním obsazení kanceláře, *osoba kancléře se nemění*. Z pramenů té doby lze vyčíst jména osob, jež se na vydávání listin a její tvorbě podílely. Formulace *scriptum per manus*¹¹⁰ (ačkoliv tato původně při kurii odkazovala na písaře či diktátora listiny) nám sděluje jméno osoby, jež *odpovídala za správné vyhotovení* listiny. Podobně také *confectum*¹¹¹ *per manus*. Poněkud matoucí je již zmíněná formulace *datum per manus*, jež nese jméno osoby s pravděpodobně podobnou funkcí. Kromě “dohlížitelů“ nad určitými částmi výrobního procesu listiny, nebo dokonce na jejím vyhotovení jako celku, se na její výrobě nejvíce podíleli samozřejmě *písaři* a různí *stylizátoři*. Ti mohli požívat i význačného postavení, a i v případě jejich anonymity se můžeme diplomatickými metodami pokusit, dohledat je na základě jejich specifických pracovních postupů. Většinou pocházeli z prostředí kostela vyšehradského, pražského, litoměřického a olomouckého. Od roku 1251, kdy se stal Přemysl Otakar II. rakouským vévodou, se pak jednalo i o osoby z alpských zemí. Obrovským přínosem pro vývoj kanceláře, který zde v podstatě zavedl určitou jednotu listinného slohu, byl *Jindřich z Isernie* (někdy *Vlach*, jelikož studoval v Itálii), autor *formulářových sbírek*, s nímž je spojeno

¹⁰⁸ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 89. – 90.

¹⁰⁹ Po připojení alpských zemí Přemyslem Otakarem II byli vedoucí notáři dva. Jeden pro země české a druhý pro oblast alpskou.

¹¹⁰ Najdeme pod heslem *Listina*, in: *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Díl 16. Praha: Paseka, 2003, s. 121.

¹¹¹ Tedy *zpracováno, připraveno*.

pronikání *humanistické stylistiky* do našeho prostoru. Ten působil jako protonotář, tedy vedoucí notář, při kanceláři Přemysla Otakara II. a Václava II. Mimo jiné byl také samotným pisatelem a stylizátorem Václavových listin.¹¹²

3.5.3. Česká panovnická kancelář za Jana z Lucemburka

Další znatelný posun ve vývoji již bezpochyby *české panovnické kanceláře* zaznamenal rok 1310, byl jím nástup *Jana z Lucemburka* na český trůn. Přes nejistá léta posledních Přemyslovců a epizodu vlády Jindřicha Korutanského se podařilo částečně navázat na starší vývoj, a to i s poněkud “říšským duchem“ a novými praktikami, jež přineslo prostředí, ze kterého Jan pocházel. Ostatně první listinu v českých záležitostech za Janovy vlády vydává (tehdy pouze)¹¹³ král Svaté říše římské, Janův otec, *Jindřich VII. Lucemburský*. Šlo o donační listinu Jindřichu z Lipé ohledně města Žitavy a hradu Ronova (dnes Ronov u Žitavy) s neobvyklou formulací doby nabytí těchto obdarování, tj.: „...*Slibujíc, skrz řečeného syna našeho, že řečených obdarování, poté co bude [Jan] korunován na českého krále, [Jindřich z Lipé] nabyde...*“¹¹⁴. Do čela panovnické kanceláře byl nominálně postaven probošt vyšehradský, honosící se titulem *cancellarius regni Bohemie*. Fakticky kancelář řídil *cancellarius regis* nebo *cancellarius aule regie*, popřípadě i některý z protonotářů. Pod protonotáře pak spadal nemalý počet povětšinou nám neznámých nižší úředníků (písařů [*sriptores*], ingrosátorů [*ingrossatores*]) převážně z církevních kruhů. Poněkud mimo stojí osoba nesoucí titul *sekretarius*, jenž byl pravděpodobně úředník stojící stranou nebo úplně mimo kancelář, který se pohyboval v blízkosti panovníkově a teoreticky mohl být i jakýmsi důvěrným panovníkovým úředníkem. Ve složení kanceláře můžeme pozorovat i řadu zahraničních úředníků německých a francouzských, což souvisí s Janovým častým cestováním. Již od roku 1312 nám jsou ve zlomku dochovány *registra*, tehdy ještě fiskální, tedy komorní povahy. Od dvacátých let navíc i první *poznámky*, tedy *mandační* nebo *relační*¹¹⁵, nesoucí informaci, jaká osoba rozhodla či doručila rozhodnutí kanceláři k vyhotovení listiny. Poprvé se tak stalo v privilegii z roku 1331 adresovaném budějovickým kněžím Petrovy a Filipovy o výstavbě kaple sv. Václava při špitálu Budějovickém.¹¹⁶ Výsadní postavení měl v Janově

¹¹² Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 94. - 96.

¹¹³ Císařská korunovace Jindřicha VII. Lucemburského proběhla až o dva roky později.

¹¹⁴ V originále: „*Promittentes – pro antedicto filio nostro, quod dictam donationem, postquam in regem Boemie coronatus fuerit, ratum habebit...*“, in: Emler, J. ed. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. Pars 2., Annorum 1253-1310. Praha: Sumtibus regiae scientiarum societatis Bohemiae, 1872, s. 965.

¹¹⁵ Mandační v případě, že dal pokyn k vyhotovení listiny sám panovník, a *relační*, když tak učinila osoba jiná.

¹¹⁶ Čelakovský, J. ed. *Codex juris municipalis regni Bohemiae*. Tomus II, Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225-1419. Praha: Knihtiskárna doktora Eduarda Grégra, 1895, s. 271. – 272.

kanceláři tehdy ještě *markrabě Karel*. Té Janova neustálá nepřítomnost stěžovala fungování, čemuž se Karel právě snažil “ulehčit“ a to někdy i tím, že úřední úkony přebírala jeho *kancelář markraběcí*. Na konci vlády Jana Lucemburského máme určité stopy po formulářových sbírkách, které však mohou pocházet i z kancelářské činnosti Karlovy.¹¹⁷

3.5.4. Spojená panovnická kancelář za Karla IV. a její úpadek za Václava IV.

Kancelář, od roku 1346 krále českého a říšského, od roku 1355 pak i říšského císaře, *Karla IV.*, prošla si ve svých počátcích zajímavou syntézou. Totiž k jejímu zrodu došlo spojením Karlovy markraběcí kanceláře (jelikož byl Karel stále markrabětem moravským až do roku 1349) s *kanceláři říšskou* a převzetím písemné pozůstalosti z české kanceláře Janovy¹¹⁸. K začlenění přímo Janovy kanceláře pravděpodobně nedošlo. Personál se rozrostl o řadu *vyšších úředníků* vyhotovujících *koncepty* a starajících se o *registratury*. Od 60. let do této kategorie patří také *zemský archivář (scriniarius)*. Pod nimi pak stáli *nižší úředníci*. V případě těchto se jednalo o písaře (*scriptores*), ingrosátory (*ingrossatores*), jež především sepisovali čistopisy z konceptů, a korektory (*correctores*). Úředník pověřený zpečetěním vydávané písemnosti a manipulací s typářem (*sigillor*) sice působil ve fázi kancelářského vyhotovení listiny mezi nižšími úředníky, avšak řadil se dozajista podstatou své funkce mezi úředníky vyšší. Mezi nižší úřednictvo řadili se také *archiváři (scriniarii)* a *registrátoři (registratores)* nápomocní svým odborem kancelářské činnosti nadřízeným úředníkům vyšším. V čele panovnické kanceláře pak stále stál *cancellarius regis* (zpočátku s poněkud nejistou terminologií), později *cancellarius imperatoris*. *Pouze titulárně* v rámci *čestných funkcí* nad ním byli arcikancléři (*arcicancellarii*), jež prakticky nemají s činností kanceláře nic společného. Byli to *arcibiskup mohučský, kolínský, trevírský* a *vyšehradský probošt*. Nutno dodat, že celkové složení kanceláře bylo v podstatě mezinárodní. Četné kancelářské reformy zavedl *Jan ze Středy*, olomoucký a litomyšlský biskup, humanista, jenž kancelářskou činnost podstatě zorganizoval. Ačkoliv v počátcích kancelářské agendy vynikly *převzaté formuláře Petra z Viney (Petrus de Vinea)*, pozdější formulářové sbírky vychází z činnosti Janovy kanceláře a také již z materiálu vlastní činnosti, o což se právě Jan ze Středy zasadil. Jednalo by se především o sbírky *Summa cancellariae* (někdy *Cancellaria Caroli IV*), *Cancellaria Johannis Noviforensis*, a jeho *svídnický formulář*. Pro úplnost můžeme zmínit také

¹¹⁷ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 109. – 111.

¹¹⁸ Ačkoliv s Janovou nepřítomností a Karlovým působením měla panovnická kancelář k markraběcí blízko, doposud se nejednalo o tutéž instituci.

kancelářskou sbírku *Jana z Gelnhausenu*, totiž *Collectarius perpetuarum formarum*. V písemnostech interní kancelářské produkce se objevují také již první *membrány*¹¹⁹.¹²⁰

Samostatná kancelář *Václava IV.* vzniká s jeho korunovací na římského krále, ještě za Karlova života, v roce 1376. Vydavatelskou činnost ve jméně Václavově však můžeme pozorovat již od roku 1363, kdy byly Václavovy dva roky. Avšak až do jeho korunovace římské, listiny vydávala jeho jménem panovnická kancelář Karlova s pouze částečnou právní platností. Až do Karlovy smrti se pak kancelář jeho a Václava prolínaly a Václavova měla spíše jen doplňující charakter. Její organizace byla stejná, ačkoliv počet úředníků klesl. Postupně přibývá *laických osob* (tedy necírkevních), takže již poč. 15. století můžeme pozorovat v kanceláři dva světské protonotáře. Ve vývoji můžeme vystopovat tři momenty, které zatřáslы jejím fungováním. Ani ne tak v případě prvním, jenž byl rok 1394 a zmocnění se kanceláře *panskou jednotou* na krátký čas, která přikročila k vydávání několika listin sobě samé. Druhý moment byl již citelnější, totiž *ztráta říšského trůnu* Václavova v roce 1400 a podstatné omezení teritoriální působnosti kanceláře, nyní již opět *české*. Opravdový otřes bylo období Václavova *druhého zajetí* v letech 1402–1403, kdy se prakticky rozpadla. Po Václavově propuštění muselo dojít ke *znovuvybudování* kanceláře, která ovšem ve vydávání písemností poněkud slábne. V roce 1411 se rozšiřuje i o agendu *moravského markrabství*. To přineslo její chvilkové vzednutí, avšak vydavatelská činnost kanceláře již v podstatě skomírá. Po smrti kancléře *Václava Králíka z Buřenic* v roce 1416, který dokonce ve své osobě *spojil* titul nominální vyšehradský – tedy titul *probošta vyšehradského*, s titulem *skutečným kancléřem* panovnické kanceláře, se již tento úřad neobnovuje. Kancelář “dožívá” pod vedením dvou protonotářů, totiž *Jana z Bamberku* a *Jana z Weilburku*. Zajímavým faktem je, že s koncem její působnosti kvalita její organizace a správní činnosti stoupla. Co se týče kancelářských pomůcek, převzala kancelář Václava IV. Karlovy kopíře, než si shromáždila své (např. *Cancellaria regis Venceslai IV.*), a registra.¹²¹

¹¹⁹ Blankety zpečetěné dříve, než se do nich dostal text.

¹²⁰ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 111. – 114.

¹²¹ Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 115. – 117.

Schéma 1 - Struktura štaufské kanceláře na přelomu 12. a 13. století

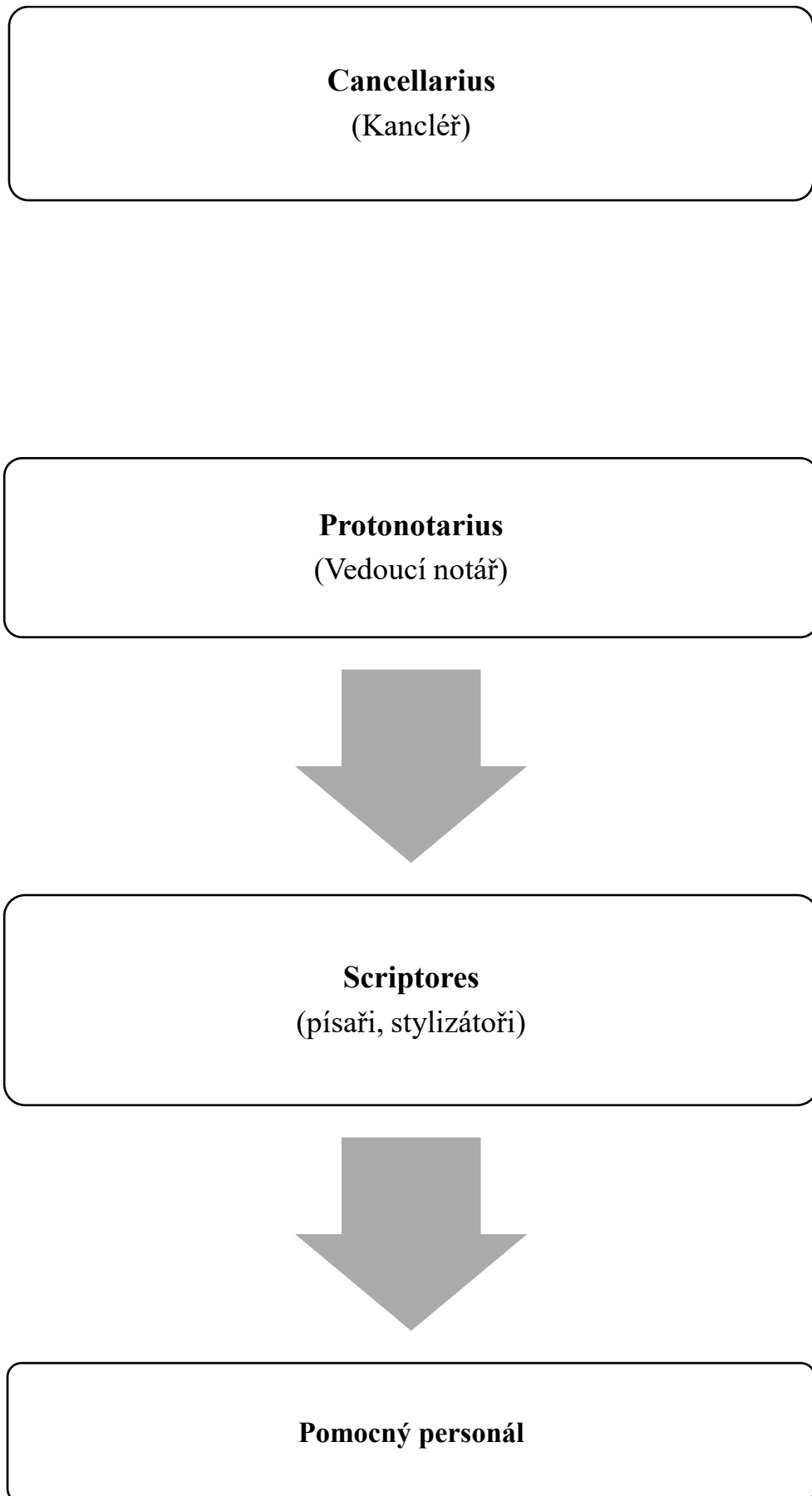

Schéma 2 - Struktura české panovnické kanceláře ve 2. pol. 13. století

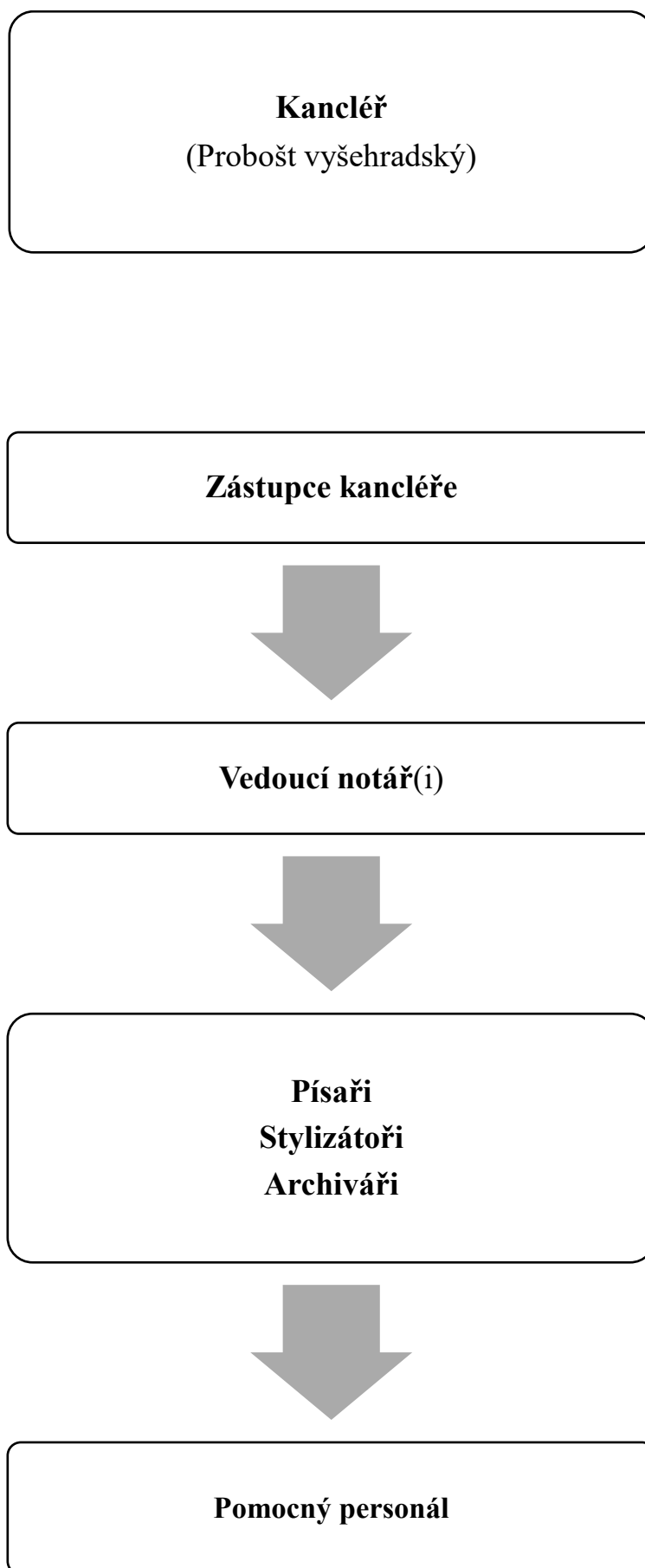

Schéma 3 - Struktura české panovnické kanceláře za vlády Jana z Lucemburka

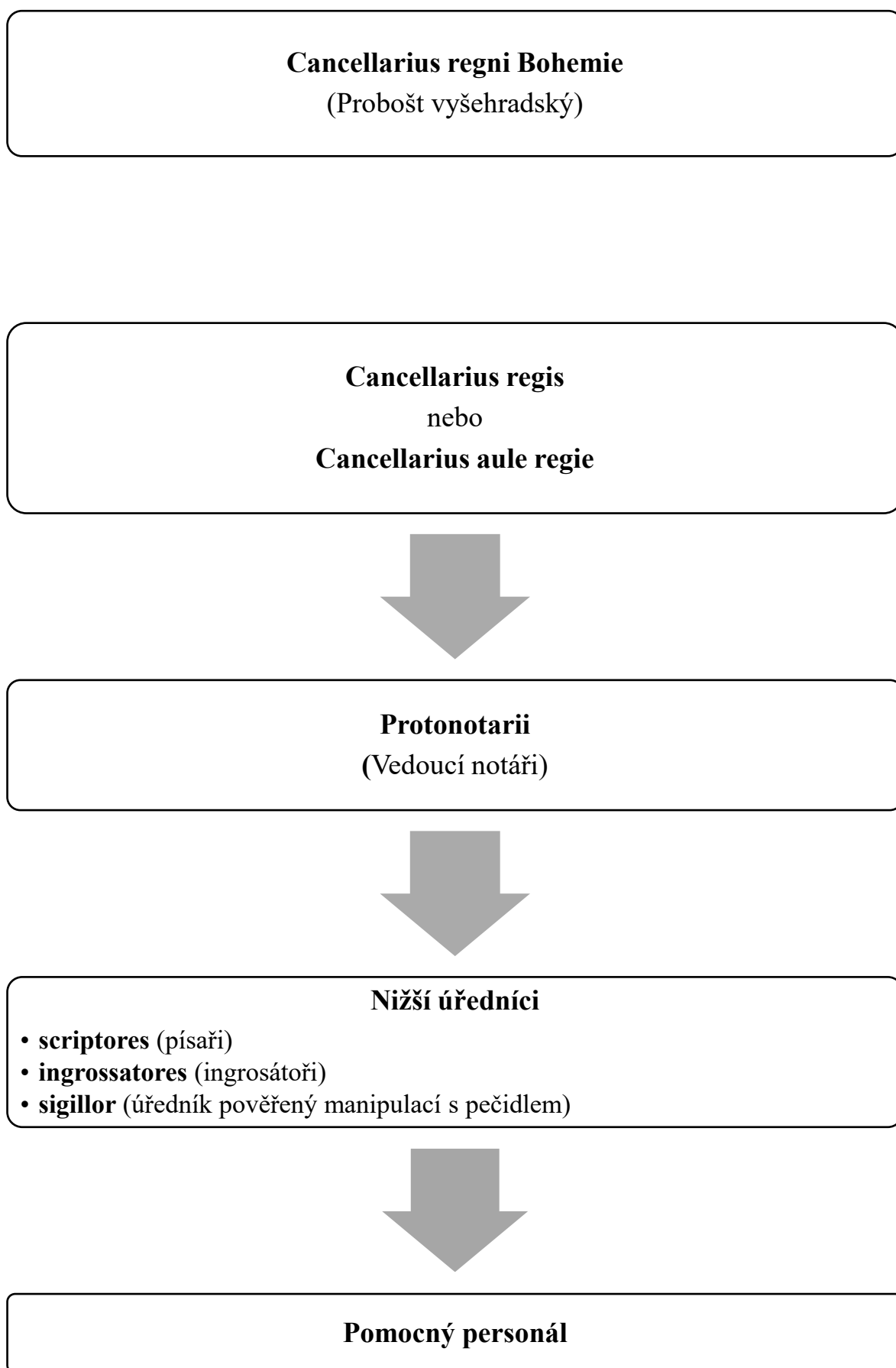
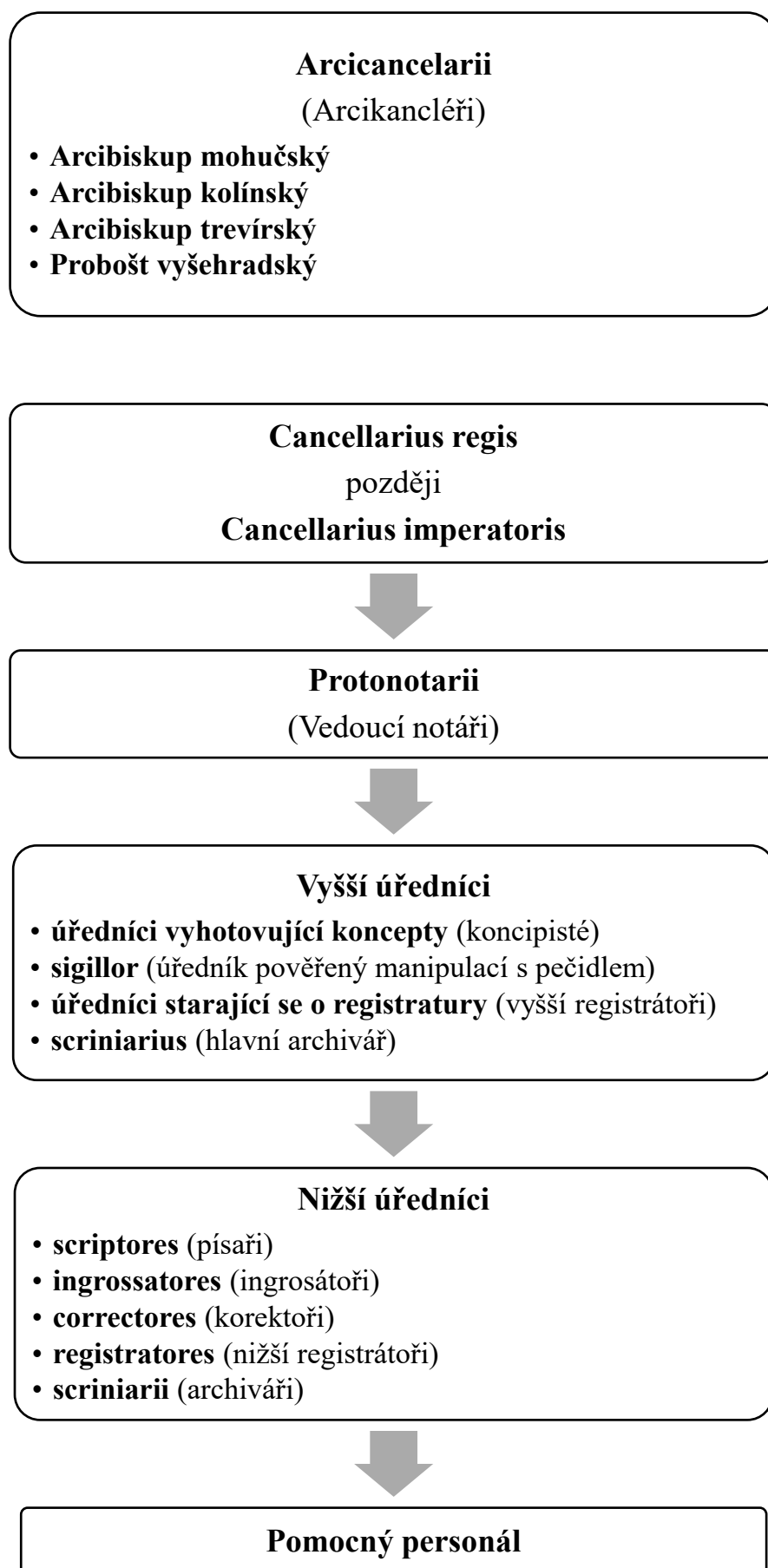

Schéma 4 - Struktura spojené panovnické kanceláře za vlády Karla IV.

Ke schématu č. 2. V kanceláři Jana z Lucemburka již můžeme předpokládat existenci úředníka, který byl pověřený schraňováním panovnického pečeti a manipulací s ním. Ačkoliv se nemuselo jednat o osobu význačných titulů, vzhledem k důležitosti a váženosti panovnické pečeti jednalo se v podstatě o velmi čestné postavení. Jelikož Jan pocházel z poměrů říšských, kde je *sigilátor* doložen už v kanceláři Štaufské, existence takového úředníka při jeho kanceláři je pravděpodobná. Jasná tím spíše, když si uvědomíme, jak často byl panovník na cestách, mimo prostředí dvora.

Ke schématu č. 3: Proces vyhotovení panovnické listiny (a i jiných písemností) té doby již nám je přesně znám. *Petitor* (osoba žádající listinné či jiné písemné vyhotovení) se obrátila na *vydavatele* (v našem případě na *panovníka*), tedy pokud ten nepřistoupil k vyhotovení písemnosti bez předešlé žádosti. V případě podnětu od *petitora* o vyhovění či nevyhovění pak rozhodl panovník nebo jiná *kompetentní osoba*, která mohla být totožná s *relátorem*, tedy úředníkem, jenž dopravil do kanceláře rozhodnutí a pokyn k odpovědi ve jméně panovníka. Jestliže se jednalo o písemnost důležitějšího charakteru, došlo k *vyhotovení konceptu vyšším úředníkem (koncipistou)* a poté mohlo dojít i ke *kontrole* obsahu konceptu *zadavatelem* této listiny (tedy *relátorem* nebo *panovníkem*). Koncept byl poté přepsán “na čisto“ *ingrosátorem*, který navíc mohl provádět i jiné úkony s vydáváním listiny spojené, například *zanesení data do čistopisů* bez konceptu. V případě nepotřeby konceptu písemnost rovnou vyhotovil *písař*. Čistopis byl posléze opatřen *registrační poznámkou*, což vykonal *vyšší registrátor*, a došlo k jeho *závěrečné kontrole a zpečetění*. Jednalo-li se o *membrány* pouze jenom ke kontrole. Jako odraz těchto úkonů objevují se nám *různé korektorské a expediční poznámky*, stejně jako *relační* nebo *relačně konceptní* (ty uvádí vedle relátora i koncipistu). Koncepty pak posloužily jako podklad pro zápis do *register*, což učinil již *nižší registrátor*. Originál písemnosti byl pak *předán adresátům* (popř. tedy *petitorům*) po *zaplacení taxi* za její vyhotovení.¹²²

¹²² Šebánek, J., Fiala, Z., Hledíková, Z. *Česká diplomatika do roku 1848*. 2. vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984, s. 120., 121.

3.6. Vývoj latinského písma

První písmo v latinském kulturním prostředí mělo pravděpodobně stejnou podobu jako v západním Řecku. Do římského prostoru se dostalo prostřednictvím Etrusků a jejich řecký původ je v nejstarších památkách (7. -5. století př. n. l.) znatelný. Mezi 5. – 3. stoletím př. n. l. můžeme pozorovat dva druhy *majuskulních* písmem používaných na epigrafický materiál. Jedním z nich je *scriptura monumentalis* a druhým *scriptura actuaria*. První zmíněné sloužilo slavnostním a honosným nápisům, kdežto druhé nápisům běžným. V písemných textech pak byla paralelně s nimi používána kvadrátní kapitála (*capitalis quadrata*) a rustická kapitála (*capitalis rustica*). Avšak tato dvě písma sloužila potřebám literárním, běžně se, dokonce až do 3. stol. n. l., užívala od dob nejstarších *starší* (někdy *majuskulní*) *římská kurziva*. Na ní po 3. století navazuje *mladší* (někdy *minuskulní*) *římská kurziva*. Obě kurzivy byly používány i v písemné činnosti úřední, která navíc v dobách pozdní antiky vyvinula své vlastní písemné kategorie, totiž *císařskou kurzivu* (používanou mezi 4. – 5. století) a později tzv. *krásnou kurzivu*.¹²³ Až do 1. stol. n. l. má latinská abeceda pouze 21 písmen. Posléze byl tento počet zvýšen na 23.¹²⁴ Se stoupající písemnou produkcí od 2. století už můžeme pozorovat i vyvinutější formy předešlých písem. Pravděpodobně z jakési nedochované formy římské kurzivy vzniká *unciála* (ačkoliv se dříve soudilo, že toto písmo vychází z kapitály). Ta postupně kapitálu vytlačila a užívala se od 3. do 8. století jako majuskulní písmo. Jakýmsi hybridem mezi písmem majuskulním a minuskulním byla *polounciála* (někdy *primitivní minuskula*), která vznikla z kultivováním mladší římské kurzivy a používala se v rozmezí 5. – 9. století.¹²⁵

Po rozpadu Římské říše můžeme pozorovat vznik tzv. *národních písem*. Ta se dělí na *kontinentální* a *inzulární*. Písma inzulární, tedy *ostrovní*, vycházela především z unciály a polounciály, jež se před ostatním vývojem poněkud uzavřely na britských ostrovech, a v menší míře i z minuskuly a kurzivy. V případě prvním bychom se bavili o písmech *polounciálního* stylu užívaných na irském a anglosaském území během 7. – 9. století. V národních textech dokonce i později. Do druhé kategorie by spadala *irská minuskula*. Ta ovlivnila písmo anglosaské, které se později dostalo až do střední Evropy, a dokonce i do Itálie v rámci působení ostrovních misionářů v církevních centrech jako byl například fuldský¹²⁶ a svatohavelský klášter a v italském prostředí klášter v Bobbiu. Tento druh písma se udržel až do 10. století.

¹²³ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 14.

¹²⁴ Plných 25, nepočítaje lokální písmena národních jazyků pro vyjádření specifických hlásek, až ve století 18.

¹²⁵ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 49. – 52.

¹²⁶ Nejstarší dochované kopíře z 8. – 9. století, *kopíře fuldského klášter*, jsou psány právě tímto písmem.

Třetím typem by pak byla *inzulární kurziva*. Mezi písma kontinentální, tedy *pevninská*, můžeme zařadit písmo *merovejské* (6. – 9. století), *langobardské* (7. – 12. stol.), *vizigótské* (7. – 11. stol) aj. Tyto názvy však vyjadřují velkou variabilitu písemností a svým souhrnným označením mohou i mást. Důležité je zde zmínit vývoj v prostoru franko-německém, kde se vyskytuje vedle právě zmíněného písma anglosaského i *merovejská kurziva* a od 9. století také *knižní* a *diplomatická minuskula*, s majuskulními prvky jako ozdobou.¹²⁷ V římském prostoru by se jednalo o písmo kuriální, respektive *starší* a *mladší římskou kuriálu*, jež vycházely především z mladší římské kurzívy. Je tedy zřejmé, že písma v latinském prostoru byla, zvláště v 7. – 9. století, velmi různorodá až roztržštěná. Toho si všimla už doba *karolínské renesance* a přichází, pravděpodobně na základě spolupráce několika center vzdělání, na konci 8. století při dvoře Karla Velikého s *karolínskou* (dle elegantní zaoblenosti svých tvarů někdy *okrouhlou*) *minuskulou* (8. – 12. stol.), jež nese prvky snad všech tehdejších latinských minuskulních písem. Ta je vedle mnohotvárných písem národních zjednodušená, ani zdaleka však nemá jednotnou formu. Tzv. *carolina* se časem upotřebí i v listinách, v té době totiž mizí rozdíl mezi písmem knižním a užitkovým, a mění se zde na *diplomatickou minuskulu*, která se značí úhlednou podobou liter a počátečním omezováním zkratk v textu, jež však později opět narostly.¹²⁸

Někde již v 11., ale převážně až ve 12. století se karolínská minuskula přetváří přes *romanogotiku* na *gotickou minuskulu*. Ta se později dále dělí dle míry krasopisu na písma tři. *Gotica textualis* je chápána jako písmo základní, *gotica textualis formata* (*misálové písmo*), jež sloužilo jako písmo dekorativní a nejvíce protěžované literárním písemnictvím, a k účelům všednějším posloužila *gotica textualis currens*. V diplomatických písemnostech se postupně objevuje i písmo kurzivní, které se od 2. pol. 12. stol. šířilo v kanceláři papežské, sicilské, říšské a ostatních západoevropských panovníků, a ve 2. pol. 13. stol. užívá se především u nelistinných vyhotovení.¹²⁹ Vzniká *gotická polokurziva*, která je pozvolna uplatňována i v textech literárních. Ta se později rozčlení na druhy *gotica semicursiva formata*, *gotica semicursiva currens* a posledním druhem je specifická *bastarda* (jak nám již název napovídá, vznikla míšením písma zdobného s kurzivními prvky), jež byla uplatňována v literární i kancelářské sféře. Gotická písma byla velmi praktická a rychle se tak rozšířila. Umožňovala větší uplatnění prostoru v písemnosti, jelikož psala písmena vyšší a užší a používala i více zkratk v textu. Se vznikem gotické kurzívy došlo dokonce i k urychlení procesu psaní. Nutno dodat, že v případě

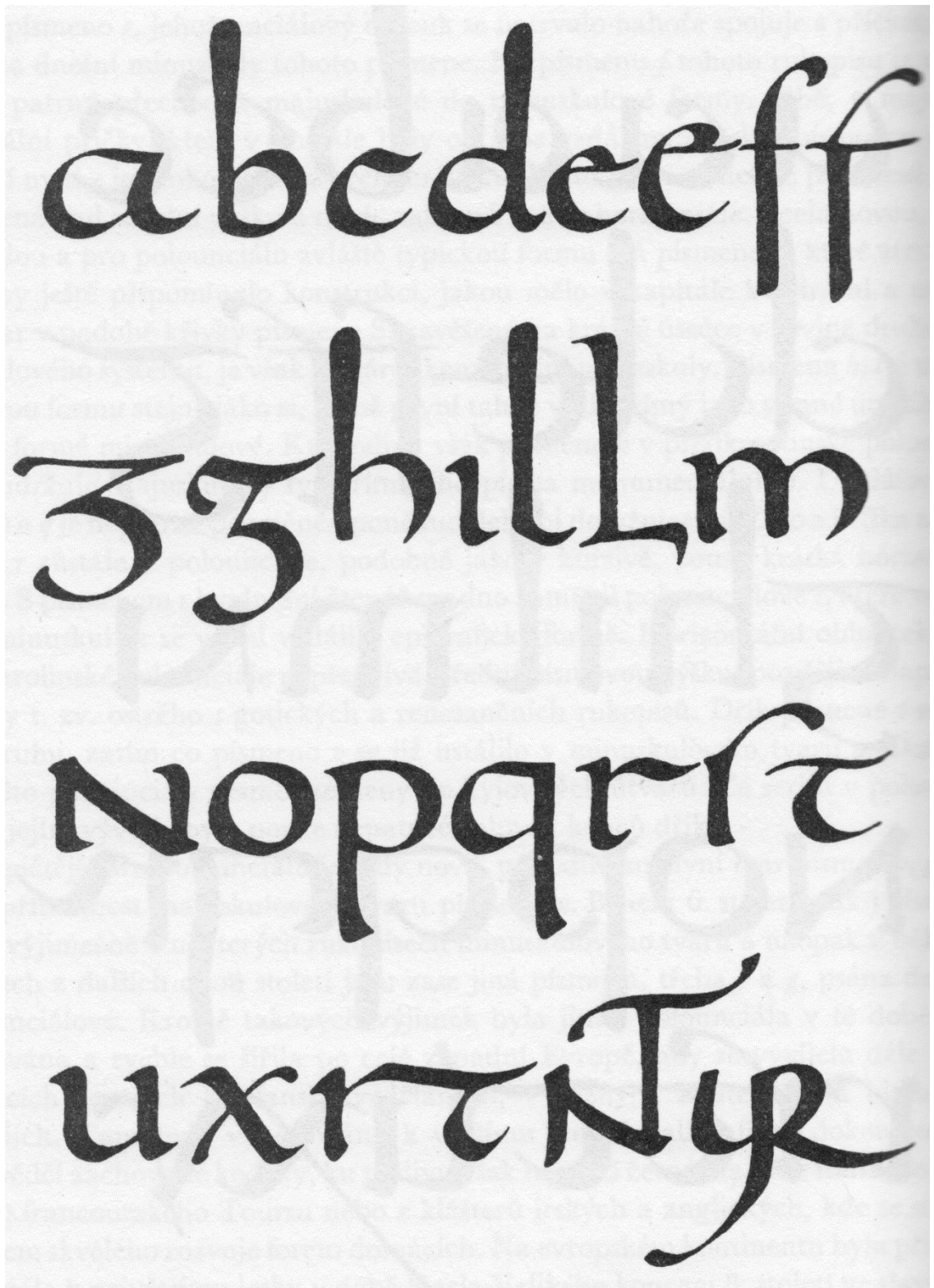
¹²⁷ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 33.

¹²⁸ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 52. - 59.

¹²⁹ Heuberger, R. *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. Berlin: Teubner, 1921, s. 57. – 58.

nomenklatury gotického písma ne vždy může být z pramene jasné, jaký druh písma nese. Jednotlivé přechody mezi písmy mohou být i velmi jemné. Lehko rozpoznatelná je především bastarda.¹³⁰

¹³⁰ Hlaváček, I., Kašpar, J., Nový, R. *Vademecum pomocných věd historických*. 5. vydání. Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015, s. 59. – 61.

¹³¹ Muzika, F. *Krásné písmo ve vývoji latinky*. Díl I. Praha: Paseka, 2005, s. 228.

¹³² Muzika, F. *Krásné písmo ve vývoji latinky*. Díl I. Praha: Paseka, 2005, s. 298.

Obrázek 3 - Pozdější forma gotické knižní minuskuly *gotica textualis formata* ve 14. století¹³³

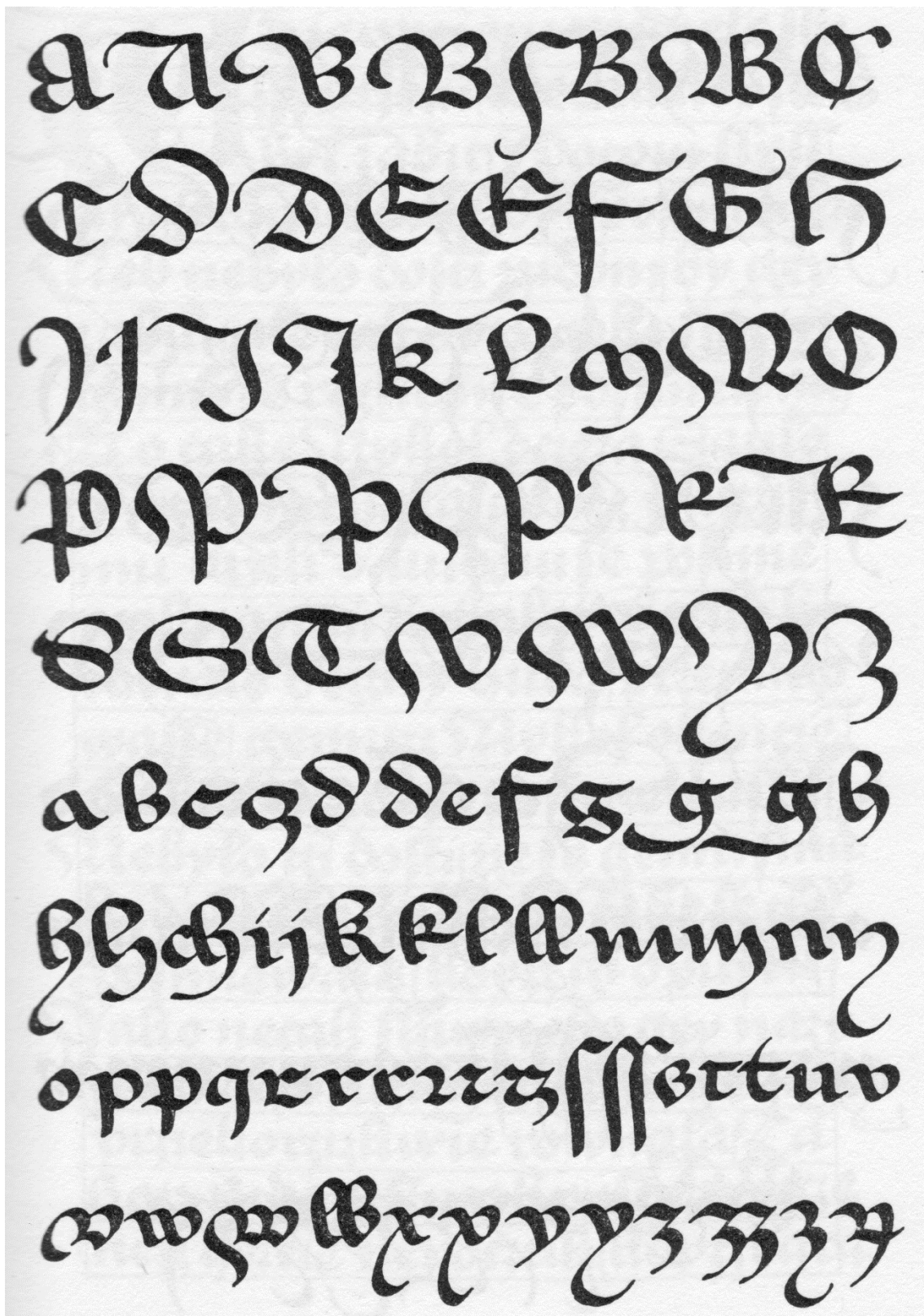

¹³³ Muzika, F. *Krásné písmo ve vývoji latinky*. Díl I. Praha: Paseka, 2005, s. 309.

Obrázek 4 - Česká diplomatická kurzíva ve 13. století¹³⁴

¹³⁴ Muzika, F. *Krásné písmo ve vývoji latinky*. Díl I. Praha: Paseka, 2005, s. 434.

¹³⁵ Muzika, F. *Krásné písmo ve vývoji latinky*. Díl. I. Praha: Paseka, 2005, s. 443.

4. Skutková podstata a interpretace pramenů

Na základě veškerých dostupných pramenů v edici *Codex iuris municipalis II.* s horní hranicí roku 1378 bude přikročeno k základnímu zasvěcení problematiky chebským dějin a k podrobnému souhrnu a interpretaci právní a skutkové podstaty dochovaných pramenů.

4.1. Chebské reálie

Pro orientaci a správnou interpretaci vlastního znění pramenů je nutno uvést alespoň stručně základní informace o obecném vývoji, zemské příslušnosti a systému správy vy městě Chebu a jeho okolí.

4.1.1. Postavení města a regionu

Již první zmínka o Chebu z roku 1061 v listině Jindřicha IV. obsahuje informace o hojnosti obchodu a řemesel. Díky své výhodné poloze byl Cheb dokonce jakýmsi centrem těchto výdobytků společnosti.¹³⁶ Totiž Chebem procházela obchodní stezka z Prahy do Norimberku.¹³⁷ Důkazem budiž nám dodnes zachovaný (postavený však až ve 14. století v gotickém slohu) *kupecký dům*, tzv. *Špalíček*, jež je situován u náměstí dnes již starodávného centra.¹³⁸ Od svého založení se Cheb a celý chebský kraj těšil zvláštnímu postavení.¹³⁹

Již v dobách své první zmínky mělo místní osídlení výrazně *městský charakter*. V 60. a 70. letech 12. století byl místní hrad, nedaleko starodávného náměstí, výrazně přebudován vládnoucími *Štaufy*.¹⁴⁰ V závislosti na postavení Štaufů mění se označení místního osídlení, když Cheb v roce 1179 získává od *Friedricha Barbarossy* status *města*.¹⁴¹ V roce 1277 je Cheb v listinách spojených s *Vídeňským mírem* mezi *Rudolfem I. Habsburským* a *Přemyslem Otakarem II.* poprvé nazván *říšským městem (civitate imperialis Egram)*.¹⁴² Roku 1282 objevuje se název pro chebský region *dominium Egrense* (tedy *panství chebské*), o deset let později vyskytuje se název *territorium Egrense* (tedy *území chebské*) a od roku 1300 se prvně objevuje německá verze *lant ze Eger (země chebská)*.¹⁴³

¹³⁶ Boldt, F. *Cheb: město evropských dějin: esej o česko-německé koexistenci*. Praha: Paseka, 2010, s. 20.

¹³⁷ Hoffmann, F. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Vyd. 2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 261.

¹³⁸ Tamtéž, s. 259.

¹³⁹ Tamtéž, s. 13

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 56

¹⁴¹ Boldt, F. *Cheb: město evropských dějin: esej o česko-německé koexistenci*. Praha: Paseka, 2010, s. 25.

¹⁴² Dušková, S., Šebánek, J. ed. *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*. Tomus V/2. Inde ab a. 1253 usque ad a. 1278. Academia, 1981, č. 836.

¹⁴³ Boldt, F. *Cheb: město evropských dějin: esej o česko-německé koexistenci*. Praha: Paseka, 2010, s. 28.

Již v polovině 14. století řadil se Cheb v počtu obyvatel mezi města jako Brno, Olomouc a Kutná Hora.¹⁴⁴ Vzhledem k historii založení a počátečnímu rozvoji byla zde až do husitských válek výrazná převaha německého obyvatelstva.¹⁴⁵ Součástí města navíc byla i velká židovská obec, jež podléhala přímo králi.¹⁴⁶

4.1.2. Mezi říší a královstvím

Do roku 1149 spadalo město pod pravomoci *markrabat* bavorské severní župy *Nordgau*.¹⁴⁷ Chebsko od tohoto roku titulárně připadá nadvládě *Friedricha Barbarossy* po sňatku s *Adélou*, nejstarší dcerou *Děpolda III. z Vohburku*. Když roku 1167 markrabě *Děpold III. z Vohburku* umírá, Chebsko se dostává pod Fridrichovu faktickou a přímou vládu jako propadlé říšské léno a stává se tak císařským dominiem (*terra imperii*).¹⁴⁸

Se smrtí *Konráda IV.* v roce 1257 vymírá po meči dynastie Štaufů a v říši dochází k *interregnum*, tedy bezvládní, čehož využije *Přemysl Otakar II.* Roku 1265 Cheb obsadí, čímž se město s okolním krajem a vším příslušenstvím dostává prvně pod vládu a správu českého krále.¹⁴⁹ Na jaře roku následujícího Přemysl potvrzuje práva a svobody, jež město požívalo již v minulosti, a uděluje chebským měšťanům právo *bezcelního pohybu po všech svých zemích: „per regnum nostrum et omnium nostrarum districtus“*.¹⁵⁰ Vazby na české království posiluje příchod řádu *Křížovníků s červenou hvězdou* do Chebu roku 1271.¹⁵¹ Po *vídeňském míru* v listopadu 1276 Přemysl Otakar II. však Chebsko ztrácí ve prospěch *Rudolfa I. Habsburského*.¹⁵²

K českým zemím se opět fakticky vrací jako věno *Guty*, Rudolfovi dcery a manželky *Václava II.*, avšak až v roce 1291 po Rudolfově smrti s ním Václav nakládá volně. Definitivně se Chebsko stává součástí českého království jako zástava *Janu Lucemburskému* od císaře *Ludvíka Bavora*.¹⁵³ Jan zároveň vzápětí potvrzuje měšťanům a obyvatelům města Chebu všechny jejich svobody, jež se zároveň zavazuje plnit, a zdůrazňuje, že sám město nikdy

¹⁴⁴ Hoffmann, F. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Vyd. 2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 311.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 371.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 384. - 385.

¹⁴⁷ Boldt, F. *Cheb: město evropských dějin: esej o česko-německé koexistenci*. Praha: Paseka, 2010, s. 22.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 23

¹⁴⁹ Žemlička, J. *Přemysl Otakar II.: král na rozhraní věků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 128.

¹⁵⁰ Čelakovský, J. ed. *Codex juris municipalis regni Bohemiae*. Tomus II, Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225-1419. Praha: Knihtiskárna doktora Eduarda Grégra, 1895, s. 51. – 52.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 57.

¹⁵² Žemlička, J. *Přemysl Otakar II.: král na rozhraní věků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 228.

¹⁵³ Tamtéž, s. 45.

nezastaví.¹⁵⁴ Samotná zástava říší nikdy nebyla splacena a když i *Karel IV.* v listině ze 4. prosince roku 1353 prostřednictvím mohučského arcibiskupa *Gerlacha* Chebsko *zastavuje* v podstatě “sám sobě“ za horentní částku 40 000 hřiven znovu,¹⁵⁵ Cheb je již v podstatě s dvojnásobnou nevyplacenou zástavou s českými zeměmi spjat naprosto neoddiskutovatelně.

Samozřejmě i Karel nejdříve potvrzuje z pozice českého krále veškerá předchozí práva a privilegia v září roku 1347.¹⁵⁶ Později po své císařské korunovaci tak činí ještě jednou.¹⁵⁷ Ačkoliv města s Chebem velikostí srovnatelná obdržela zatím v námi sledované době v počtu mezi 10 a 20 *privilegií*, Cheb disponoval již s *několika desítkami* a těšil se tedy srovnatelnému postavení, jako měla města Praha, Brno, nebo Olomouc.¹⁵⁸

4.1.3. Správní systém

Politická struktura Chebska nebyla zatížena původními rodovými vazbami. Tedy na území regionu se prakticky *nevyskytovala pozemková šlechta*. To umožnilo měšťanům postupně ovládnout celou oblast, což přispělo k posílení jejich mocenského postavení a v podstatě je posunulo na úroveň nízké feudální vrchnosti.¹⁵⁹ Cheb od počátku patřil mezi královská města, ale již poč. 14. století byl vyňat z pravomoci *královského podkomořího* (najdeme taktéž v povšechně konfirmační listině Janově)¹⁶⁰.

V době *vlády Štaufů* byl představitelem císařské moci ve městě *iudex provincialis*, německy *landrichter* neboli *zemský soudce*, který sídlil na chebském hradě. Jeho existenci máme doloženou již k roku 1215.¹⁶¹ S rozšířením správy je od roku 1239 doložen *richter*, tedy *rychtář*, a od roku 1242 také *iudex civitatis*, bezprostřední zástupce císařské moci ve městě.

Přemysl Otakar II., nahrazuje funkci *iudex provincialis* úřadem *purkrabího*.¹⁶² Od roku 1281 je znám *magister civium*, tedy *purkmistr*, tj. městem dosazený předseda zasedání městské rady, který postupně omezoval působnost rychtáře, jehož funkce se postupně dostávala z v podstatě panovníkem pověřeného a králi odpovědného městského povšechného správce

¹⁵⁴ Čelakovský, J. ed. *Codex juris municipalis regni Bohemiae*. Tomus II, Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225-1419. Praha: Knihtiskárna doktora Eduarda Grégra, 1895, s. 200. – 202.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 497. – 499.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 388.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 505. – 506.

¹⁵⁸ Hoffmann, F. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Vyd. 2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 442.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 136.

¹⁶⁰ Čelakovský, J. ed. *Codex juris municipalis regni Bohemiae*. Tomus II, Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225-1419. Praha: Knihtiskárna doktora Eduarda Grégra, 1895, s. 200. – 202.

¹⁶¹ Boldt, F. *Cheb: město evropských dějin: esej o česko-německé koexistenci*. Praha: Paseka, 2010, s. 26.

¹⁶² Tamtéž, s. 31

s velikou působností do pozice pouhého – ovšem králem dosazeného – předsedy městské správy. Od následujícího roku taktéž zvaného *scultetus*, tj. *šoltys*.¹⁶³ Dochází tak ke dvojkolejnosti městské správy, jež je rozdělena mezi vlivy samosprávné a rychtáře neboli šoltyse.¹⁶⁴

Po roce 1266 dochází postupně k *rozpadu* chebské *ministeriality*, která doposud zastávala pozice chebských správních úřadů, a do poloviny 14. století ji fakticky zcela *nahradí měšťanstvo*, čímž se Cheb dostává do velmi samostatného postavení.¹⁶⁵ Cheb byl taktéž sídlem městské soudní stolice pro okolní území, do jejíhož pole působnosti patřilo přibližně 15 měst a městeček. Tamější městské právo bylo do konce 14. století bližší *právu norimberskému* než pražskému.¹⁶⁶ V podstatě lze říci, že chebští měšťané měli stejná práva jako ti pražští,¹⁶⁷ což mohlo vést i k žárlivosti a sporům ze strany Pražanů, kteří obzvláště nelibě nesli bezcelní pohyb Chebských, v urovnání čehož musel se angažovat i markrabě Karel.¹⁶⁸

4.2. Skutková podstata a interpretace

V následující části bude na základě překladatelské činnosti, u kratších písemností pak na základě regestů v edici obsažených, provedena chronologická syntéza a parafráze obsahu veškerých zaznamenaných pramenů obsažených v *Codexu iuris municipalis II.*, především pak interpretace a souhrn veškerých zaznamenaných práv.

4.2.1. První zmínky a souhrn městských práv

Ve sledovaném období se tedy první zmínka o Chebu vyskytuje k roku 1234. *Jindřich VI.*, římský král, osobně přítomen ve městě, provádí s *Jindřichem z Libštejna* skutek výměny. Městu připadne vesnice *Schiffgasse*, a naopak odevzdává nově obdělané pozemky v *Grüne*, nacházející se vedle hory *Teichelberk*.¹⁶⁹

¹⁶³ Boldt, F. *Cheb: město evropských dějin: esej o česko-německé koexistenci*. Praha: Paseka, 2010, s. 26. – 29.

¹⁶⁴ Hoffmann, F. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Vyd. 2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 414.

¹⁶⁵ Žemlička, J. *Přemysl Otakar II.: král na rozhraní věků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 220.

¹⁶⁶ Hoffmann, F. *Středověké město v Čechách a na Moravě*. Vyd. 2. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 400. – 401.

¹⁶⁷ Boldt, F. *Cheb: město evropských dějin: esej o česko-německé koexistenci*. Praha: Paseka, 2010, s. 51

¹⁶⁸ Čelakovský, J. ed. *Codex juris municipalis regni Bohemiae*. Tomus II, Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225-1419. Praha: Knihtiskárna doktora Eduarda Grégra, 1895, s. 374. – 376.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 2. – 3.

Další písemnost z roku 1256, sepsaná v Chebu, prozrazuje nám hned několik věcí. Cheb náleží *řezenské diecézi*, ve městě se nachází *špitál a množství chudých*. V okolí jsou taktéž *nově obdělané pozemky*. Datace navíc obsahuje zmínku o sepsání v *domu řádu Menších bratří*.¹⁷⁰

Stylisticky velmi kvalitní listina pocházející z roku 1266 již je poněkud výmluvnější. Vypovídá o přítomnosti českého krále *Přemysla Otakara II.* v nově získaném území. Panovník zachovává léna, svobody a práva a rozšiřuje je tím, že měšťanům chebským umožňuje *volný pohyb se zbožím* po jeho území, bez jakéhokoliv placení mýtných poplatků.¹⁷¹

V roce 1271 je pak vydána další písemnost, tentokrát v Řezně, kde tamější biskup vyjímá z patronace měšťanů a předává *Křížovníkům s červenou hvězdou*, jež sídlí u konce mostu pražského, *Valdsaský klášter*.¹⁷²

Co se výpovědní hodnoty týče, další písemnost odráží nešťastný konec vlády Přemysla Otakara II. a zároveň nám podává *nejširší přehled o platných městských právech* a má obrovskou pramennou hodnotu.¹⁷³

Chebu vládne *Rudolf I. Habsburský* a město je tak opět *říšským*. Potvrzení dřívějších výsad a privilegií z Vídně roku 1279 je velmi výmluvné. Podává nám souhrn a soubor všech doposavad platných městských zvyků, způsobů a práv. Římský král Rudolf I., potěšený že se město a jeho náležitosti vrací pod jeho vládu, potvrzuje měšťanům *bezplatnou přepravu zboží a osob* po svých državách a měšťanské *svobodné držení majetku* v Chebu a jeho okolí. Jakákoliv práva nemají být měšťanům odebírána a jsou *dědičná i v ženské linii*. Mluvíme o různých právech před rychtou, které mají specifickou výpovědní hodnotu o různých prohřešcích vůči právu a o postupech ve vyšetřování, či trestech.

Cizinec nesměl během souboje (myšleno řádného nikoliv potyčky) měšťana zranit. Měšťan dokonce *začínal souboj ve výhodném postavení*. Toto právní opatření mělo pravděpodobně odradit od jakékoliv konfliktní intervence cizinců, jelikož muselo být velmi obtížné soka v souboji nezranit, a přesto nad ním zvítězit. Měšťan *nesměl být držen proti své vůli* v poutech, nejednalo-li se o věci hrdelní. Kdo byl obviněn *ve věci zabití* nebo těžkého ublížení na zdraví a *nebyl chycen* přímo při činu, mohl se očistit tím, že se zaň zaručilo *sedm*

¹⁷⁰ Čelakovský, J. ed. *Codex juris municipalis regni Bohemiae*. Tomus II, Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225-1419. Praha: Knihtiskárna doktora Eduarda Grégra, 1895, s. 32.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 51. – 52.

¹⁷² Tamtéž, s. 54.

¹⁷³ Tamtéž, 93. – 97.

důvěryhodných mužů. Jestliže někdo nebyl chycen při činu ale přesto *podezřelý*, propadl majetkem poměrem tří pětín *manželce zabitého* a zbylé dvě náležely *rychtě*.

Rychta *vyplácí* poškozeným za trvalé zranění ze souboje osm talentů, za lehké pak šest solidů a půl talentu, navíc každý přisedící soudce 20 denárů. Záležitosti bez skutku vraždy či ublížení na zdraví se řeší přísahou *na dva prsty*, tedy *ordálem*, jestliže dotyčný není usvědčen již předem. V případě potvrzení viny ordálem cizinci a hosté platí 72 denárů, sloužící lid šest denárů a řádný soudce 60. Dále kdož by se bez těžkostí dostavil v případě nutnosti či v případě obvinění k soudu, obdrží o rozhodnutí soudu *písemné vyjádření*. Avšak jestli dostavení odmítá a jeho přítomnost je nutná, bude vyhledán a zaplatí deset solidů v domě svém a 72 denárů před domem. Tento právní zvyk zdá se býti velmi transparentní a mohl mít i odstrašující příklad. Čest osoby tímto dotčené pak mohlo uchránit již zmíněných sedm mužů. Ti navíc museli být neposkvrnění na cti. Jestliže byli zraněním či zdravím momentálně neuzpůsobili, nemělo se od nich svědectví vyžadovat.

První klerik města mohl *soudit měšťany* pouze v čase, kdy je ve městě *přítomen rychtář*. Tento fakt se jeví jako pomůckou při zamezování přílišné církevní moci. Kdokoliv by ve městě setrval déle než rok, byl zproštěn služby a stal se *svobodným*. Pokud cizí měšťané, ministeriálové či šlechtici prodlévali ve městě, museli nakládat se svými majetky tak, aby nepoškozovaly majetky měšťanské. *Dlužníky*, kteří nebyli nikterak spojeni s kostelem, lázněmi nebo hostincem, soudil *soudce ve věcech dlužních*. Přičemž dlužník musel provést některé úkony, jako opatřit se garanty a správnými náležitostmi. *Soudní procesy* náležely výhradně rychtě a rychtáři, vyjma čestných cizích osob, jejichž záležitosti se projednávaly zvlášť. Omezoval se dohled nad královskými lesy a pasekami a lesníci nesměli měšťany rušit, i když by měšťané vezli jakékoliv množství dříví, jestliže jim měšťané složili 6 denárů.

O velkém *znevýhodňování cizinců* svědčí i fakt, že se nesměli hostit, respektive směli v případě konání mše na panském dvorci. Taktéž jim nebylo dovoleno nakládat ve městě s *látkou* jako hotovým produktem. Na druhou stranu byli *zvýhodňováni* v případě obchodu s *kůžemi*. Cizí obchodníci měli jiným cizím obchodníkům nabízet *čtvrtinu zboží přednostně*. Evidentně si měšťané chtěli zachovat prvenství v nakládání s látkami a výhody s tímto spojené. Zvýšená distribuce kůží k tomu nutných hrála roli. Nařízení ohledně “*předprodeje*“ kůží mezi cizinci pravděpodobně zefektivnilo místní oběh tohoto zboží.

4.2.2. Od Rudolfa Habsburského k markrabímu Karlovi

I v další písemnosti se objevuje jako vydavatel Rudolf. Tentokrát v roce 1282 ve Wimpfenu svěruje šoltysům, konšelům, měšťanům a ministeriálům Valdsaský klášter v ochranu. Mají býti pohotová, kdykoliv se jejich pomoci bude dožadovat sklepník onoho kláštera.¹⁷⁴ Dalším hybatelem dění na Chebsku se stal *Václav II.* a město se tedy opět ocitá v rukou českého krále. Se vzpomínkou na svého otce měšťanům *potvrzuje dosavadní privilegia.* Sám přítomen v Chebu však jejich *pohyb po království českém* upravuje. Za volný pohyb totiž mají nyní odvádět určitý finanční obnos z chebské mince každoročně k 1. květnu.¹⁷⁵

Roku 1305 římský král *Albrecht I. Habsburský*, což nám odráží opětovnou příslušnost Chebska k říši, *osvobozuje* chebské měšťany od *placení mýta v Norimberku*, kde také byla tato listina vydána. Avšak, vezmeme-li v potaz i znění pramene předešlého, pro chebské měšťany se v tento moment situace nejeví tak benevolentní. Totiž nezmiňuje-li se o potvrzení volného pohybu po říši pravděpodobná předešlá listina Albrechtova, jež není v CIM II. obsažena (totiž po Albrechtově korunovaci měli bychom směrem k Chebu s listinou povšechně konfirmační, stvrzující práva dosavadní, dozajista počítat), můžeme se domnívat, že pohyb měšťanů chebských se svým zbožím po zbylé říši již byl zpoplatněn. O čemž by svědčil i fakt, že je Norimberk uveden takto zvlášť. Na druhou stranu byl však Norimberk městským centrem obchodu a řemesel a můžeme tedy jeho výlučnému zmínění přisoudit domněnku, že měl v mýtných poplatcích zvláštní privilegia a bylo nutné jej tedy, v tomto případě, adresovat zvlášť.¹⁷⁶

Poměrně zajímavé privilegium se týká *soudních sporů*, ve kterých neměli býti měšťané, leda že by se tak dělo neprávem, přivolávání k provinčním soudům. Neměli tedy býti *souzeni jinde než ve svém městě.*¹⁷⁷ Následujícího roku Albrecht, tentokrát opět v Norimberku, zřídil na žádost Chebských *15denní trh*, lidově řečený *jahrmark*, který se měl konat jednou za rok v den svatodušních svátků, tedy o letnicích. Ujistil také o své ochraně všechny, kdož by se trhu chtěli ať nakupující či prodávající zúčastnit.¹⁷⁸ Albrecht také následujícího roku připomněl, aby se dbalo na měšťanská práva místních a rovněž aby nadále probíhalo řádné *odvádění dávek*

¹⁷⁴ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 97.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 122. – 123.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 142. – 143.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 144. – 145.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 146. – 147.

cizinců, kteří prodlévali v Chebu či jeho okolí. Neuvádí žádnou konkrétní částku, pouze se vyjadřuje ve smyslu, že by jejich platby měly být zachovány.¹⁷⁹

O působení Jindřicha VII. *Lucemburského* na Chebsku svědčí *pouze jediná listina*, vydána ve Florencii rok před Jindřichovou smrtí. Najdeme v ní potvrzení o zvyku v řízení trestně-právním ohledně propadnutí majetku údajného vraha, jenž se s pozůstalými neusmířil, ve dvou třetinách manželce zavražděného a třetinou pak městskému rychtáři.¹⁸⁰

Ludvík Bavorský zanechal na právních zvyklostech Chebu poněkud větší otisk. Po svém nástupu k moci potvrdil, jak je prokazatelnou tradicí, dosavadní městská práva, nikterak žádná neomezil, a dokonce je podstatně rozšířil. Totiž roku 1321 učinil měšťanům chebským milost, aby *jakýkoliv cín* přivážený přes město byl roztaven a *opatřen úřední značkou*, jež vyjadřovala *zaplacení daně za daný kov*.¹⁸¹ A v roce 1330, když byl již Chebský region zastaven Janovy, obnovil milost volného pohybu po všech městech Římské říše bez celních vydání.¹⁸²

V dochovaných pramenech odráží se nám bezprostředně i moment *zastavení* Chebského regionu českým zemím. *Jan Lucemburský* se bezprostředně po tomto momentu zavazuje, dle zvyku, šetřit dosavadních práv městských, a navíc *osvobozuje měšťany od placení berní* a odebírá je z pravomoci *královského podkomořího*, jehož funkci má v případě chebském zastat jím dosazený hejtman nebo soudce. Navíc slibuje, že Chebsko nebude zastavovati dále a *osvobodí měšťany od placení cel po království českém*, kterémužto privilegii těšili se naposledy Chebští za časů Přemysla Otakara II.¹⁸³ Dále od berní osvobozuje i Valdsaský klášter,¹⁸⁴ slibuje nerozlučitelnost území Selbu a Aše s Chebskem,¹⁸⁵ a dokonce jim roku 1340 uděluje k dědičnému užívání *lesmistrovský úřad*.¹⁸⁶

Jan v červnu roku 1341 potvrzuje všechna dosavadní privilegia znovu, což je nyní záležitost spíše výjimečná než nutná, jak tomu bývá v případě *pk.* listin. Totiž vydáním této listiny dochází fakticky k procesu *výměně práva* mezi českým a chebským prostředím, jak je

¹⁷⁹ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 147. – 148.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 169. – 171.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 196.

¹⁸² Tamtéž, s. 266. – 268.

¹⁸³ Tamtéž, s. 200. – 202.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 289. – 290.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 290. – 291.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 343.

ostatně v listině specifikováno.¹⁸⁷ Poslední Janova dochovaná písemnost nese se pak opět v duchu osvobození od *berní*, tentokrát v případě Aše, Selbu a Ředvic.¹⁸⁸

4.2.3. Počátky Karlova panování

V dalším vývoji města a jeho okolí figuruje již výhradně *Karel IV.* a to velmi význačně hned z počátku. V lednu roku 1342 jako *markrabě moravský* uděluje městu *stejně výsady*, jakými se honosila i význačná *moravská města*, a především město Brno. Zároveň ustanovuje, aby tyto výsady platily i v *opačném případě*, totiž v případě pobytu měšťanů a kupců z moravských měst v chebském kraji. Dochází tedy ze zákonné a zákonité podstaty ke *sdílení a přenosu právních kulturních vlivů*.¹⁸⁹

Cheb se obohacoval s určitými privilegii českého panovníka právním prostředím českým (Karel je zde spíše výjimkou, neb jeho markraběcí kancelář té doby plnila četné povinnosti kanceláře panovnické) a zároveň prostřednictvím Chebu vnikaly do českých zemí německé právní sféry. Později samozřejmě tím spíše, obecně, s Karlovou vládou říšskou a českou zároveň.

V roce 1343 je Karel nucen zasáhnout ve *sporu města Chebu s Větším městem Pražským*, a to ve prospěch Chebských, kterým znovu potvrzuje bezcelní přepravu, a to výslovně v Praze. Pražané, zdá se, nesli poněkud nelibě významné postavení Chebska v království a chebská privilegia, která se jich navíc citelně finančně dotýkala. Větší město Pražské dokonce vydalo několik nařízení o přístupu k chebským měšťanům a kupcům s jejich zbožím, které se nesla v protikladu k milostem Chebských. Karlova reakce na vzniklou situaci je poměrně tvrdá, neb umožňuje Chebským, aby v případě jim učiněného příkoří zabavovali majetek Pražanů.¹⁹⁰

Po Karlově korunovaci na českého krále dochází tradičně k povšechné konfirmaci předešlých práv.¹⁹¹ Měšťanům se však do přímé správy opět dostává dědičně *lesmistrovský úřad*, který Cheb vykoupil od *Sigmara ze Selbu*, ke kterému se úřad dostal poté, co byl roku 1340 Chebsku udělen.¹⁹² Karel ustanovuje, aby ve městě *nebyl trpěn* nikdo, kdo není rychtář a přísežným měšťanům (správní pomocníci konšelů a městské rady) po vůli a odmítá plnit

¹⁸⁷ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 352. – 353.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 367.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 368. – 370.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 374. – 376.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 390. – 391.

¹⁹² Tamtéž, s. 392. – 394.

povinnosti s pobytem ve městě spojené.¹⁹³ V roce 1349 dokonce Karel ukládá Chebským, aby dbali na zachování stavu *pobořeného hradu Kynžvartu*, jež sloužil jako *hrad loupeživý*. Tedy aby zabránili jeho znovuvystavění a zasadili se proti loupežnickým tlupám v kraji. Ten samý den jinou listinou také ustanovil *správce nad hradem Seeberg*.¹⁹⁴

Karel měl k Chebu poměrně srdečný vztah, o čemž svědčí i fakt, že o 4 dny později měšťanům povoluje *ražbu mince*, jaké razilo i město *Norimberk*.¹⁹⁵ Již roku 1350 pak Karel vydává listinu, ve které je dále specifikován *proces právní výměny* mezi českými zeměmi a Chebskem, a to dokonce s *Pražany*. Nehledě na předešlé spory Karel postavil tato města, co se privilegií týče, v podstatě na stejnou úroveň, což Pražané jistě nesli nelibě.¹⁹⁶

Karel evidentně dbal i na řemeslnickou městskou samostatnost a v roce 1351 přikročil k úplnému *zákazu jakýchkoliv cechovních, nebo jím podobných organizací*, aby nijak nenarušovaly místní řemeslně-právní prostředí.¹⁹⁷ Vzápětí přikazuje pokutování a vypovídání obci a městu škodných lidí.¹⁹⁸ S bezcelní přepravou objevují se další těžkosti, a to tentokrát s *purkrabím loketským*, který nedbaje vydaných privilegií městu Cheb, vybírá za průjezd zemskými hranicemi od Chebských clo. Karel je tedy nucen další chebské privilegium směřovat přímo proti loketskému kraji, co se bezcelní přepravy týče.¹⁹⁹

V roce 1353 došlo k již zmíněné *druhé zástavě* Chebu a chebských území stran říše českému království, kterou nechal vydat *Mohučský arcibiskup Gerlach jménem Karlovým*, jelikož by bylo výsostně zvláštní, kdyby Karel opravdu vydal listinu sám sobě, a ještě k tomu zástavní. Jednalo se o obrovskou sumu 40 000 hřiven stříbra a zároveň o poslední listinu týkající se Chebska, ve které se Karel tituluje pouze jako římský král.²⁰⁰

4.2.4. Karel IV. římský císař

V rámci Karlova červencového pobytu v Řezně dochází, po necelých třech měsících od jeho císařské korunovace, k písemné produkci směrem městu Chebu doposud nevídané. Totiž císař vedle *slibů o zachování soudržnosti území země chebské* zároveň stvrzuje proběhlou *zástavu, neoddělitelnost Chebska od českých zemí*, povšechně konfirmační listinou se zlatou

¹⁹³ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 399. – 400.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 424., 425.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 425. – 426.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 441. – 443.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 452. – 453.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 453. – 454.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 459. – 460.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 497.

bulou pak *doposud udělená práva předešlých panovníků, jím udělená práva*, stejně jakož další zlatou bulou znovu stvrzuje *bezcelní pohyb Chebských s jejich zbožím*. Dokonce pro úplnost zdůrazní kontinuitu *procesu právně-kulturní výměny*. Celý tento souhrn práva v podstatě popsán v předešlých podkapitolách této kapitoly vydal a stvrdil konvent Karlovy písemné produkce v *osmi listinách*, z toho *dvou prestižně stylisticky vyhotovených zlatých bul* (ovšem v latině) a *jedné latinské písemnosti stejné kvality*, pouze bez buly.²⁰¹

Další pramen obsahuje dispoziční znění v doposud v námi sledovaném tématu nevídané, totiž když Karel ustanovuje a činí tak měšťanům milost pomoci v případě potřeby či ohrožení (nebo i jeho potřeby po jejich vojenské hotovosti), že všichni *přisedící hrdelního soudu* mají být městu ku pomoci se všemi *uzpůsobilými lidmi, povozy a koňmi*.²⁰² Celkové vojenské situaci to jistě pomohlo a tuto výsadu můžeme brát jako jeden z *efektivních* projevů *vojenské organizace* na Chebsku, totiž mimo město samé byl chebský region schopen postavit v této době do zbraně na 1200 mužů, město samo pak mělo armádu o něco menší.²⁰³

Následující pramen má přímou souvislost na pramen předešlý a možná i odráží úspěšný průběh situace, za které vznikl. Totiž Karel ustanovuje tzv. radě devíti, lidí pověřených zachováváním zemského míru v Chebsku, Loketsku a Fojtlandu, aby nedávno *pobořené* loupeživé tvrže *Poček, Neumarkt, a Gattendorf* pobořeny také zůstaly.²⁰⁴

Velmi citelným zásahem do městského právního vývoje bylo *zrušení* starého místního *právního zvyku*, že v předměstí města nesměly dědit ženy, popřípadě ne zcela. Toto v podstatě dispoziční zrušení upravuje úroveň děditelnosti majetků v tomto směru městského práva mezi *mužem a ženou na stejnou úroveň*.²⁰⁵

Další dva prameny týkají se vymezení vztahu mezi měšťanstvem a *církvi*. Tu znatelně *znevýhodňují* a odpovídají tak dobové tendenci církevní moc omezovat. Totiž Karel v první řadě *zakazuje duchovním*, aby vlastnili ve městě *nemovité majetky* a pakliže by je kdo z církevních představitelů již vlastnil, musí je do určitého termínu odevzdat.²⁰⁶ Na výslovnou žádost Chebských pak *určitou držbu majetků* církve pocházejících z obdarování povoluje, a dokonce i držbu majetků nemovitých, které si církevní představitelé mohli ponechat i však teprve poté,

²⁰¹ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 503. – 5014.

²⁰² Tamtéž, s. 520. – 521.

²⁰³ Tamtéž, s. 523. – 524.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 523. – 524.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 533. – 534.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 541. – 542.

co po lhůtu jednoho roku ponechali příbuzným člověka, který chtěl takováto obdarování učinit, možnost uplatnění nároku na majetek dotyčného a nenašel-li se nikdo takový, pak po majetku mohla sáhnout i rada města.²⁰⁷

O výsostném postavení a dosahu vlivu Chebských svědčí i listina uherského Krále *Ludvíka I. Velikého*, který na žádost Karlova umožňuje chebským měšťanům a kupcům s jejich zbožím *přepřavu po uherských zemích* za řádné *celní poplatky* a tzv. *třicátek*, tedy odvedení jedné třicetiny převáženého zboží. Podobné výsady požívala města *Norimberk* a *Praha*.²⁰⁸

Nutno zdůraznit, že Karel IV. na rozdíl od Jana, nikdy Chebu neudělil milost zproštění berní. Za jeho vlády ovšem k *upravení chebských berní* určitým způsobem dochází, a to, když roku 1370 Karel přímo na žádost měšťanů ukládá daně rovným dílem všem, kdo mají nemovitosti ve městě či jeho předměstí. Motivaci chebských měšťanů po takové žádosti můžeme pravděpodobně pozorovat v dosavadní nejednotnosti berních vydání a touze po přehlednosti o odvádění daní a předcházení sporů uvnitř města. K určité berní úlevě však muselo v pozdějších letech dojít, jelikož poslední listina námi sledovaného období, a tedy i poslední listina Karlova, nese se v duchu poněkud jiném. Karel ustanovuje, aby představení městské správy mohli na město ukládati berně své, aby vyrovnali berně panovníkovi, jenž jim Karel odpustil dříve.²⁰⁹

²⁰⁷ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 556. – 558.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 607. – 609.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 708. – 709.

5. Diplomatická práce s prameny

Na základě pro potřeby této práce vytvořených systémů stylistické analýzy, na základě vlastní překladatelské činnosti, práce s přeloženým textem a na základě porovnávání jednotlivých aspektů vnitřních náležitostí listiny bude přikročeno k ukázce diplomatické práce se všemi dochovanými prameny Chebska obsažených v *Codexu iuris municipalis II*.

5.1. Způsob překladu

Bylo by vhodné alespoň na několika příkladech ukázat, jakým způsobem a na jaké úrovni povětšinou docházelo k extrahování informací z pramenů obsažených ve *II. díle Codexu iuris municipalis*. Pro správnou interpretaci pramene je nutné přikročit k vlastní textové analýze, která se bez předkladu neobejde. Ukázkou budiž nám nejmladší písemnosti námi sledovaného období, které jsou však příhodnými příklady. Rozsahem, obsahem a užitím latinského jazyka jsou si tak rozdílné, že není třeba hledat lepších příkladů. Je nutno zdůraznit, že následující české překlady budou, zvláště v případě obtížnějších částí textu – např. u *arengy*, přecházet místy do parafráze.

5.1.1. 11. července 1234 v Chebu²¹⁰

Jindřich, z boží milosti vždy vznešený římský král. Každému říše věrnému, jež uvidí tento list, navždy. Jelikož se o užitek říše naše výsost stará, opatruje se opatrnou rozvahou, jež zaručuje, rozhoduje a písemné paměti svěruje. Tímto proto toužíme, chtíc usilovati o užitek a svobodu obce naší Cheb, by jak přítomným, tak budoucím písemně známo bylo, že část, jež samotná byla z vesnice řečené Schiffgasse a náležela Jindřichovi z Libšteina věrnému našemu milému, pro důstojenství říše a důstojnost naší říšské milosti, z vůle řečeného Jindřicha z Libšteina, uvolňujeme a vyměňujeme za vesnici dříve zmíněnou skutkem výměny, tedy Noviny v Grüne, nám příslušející vedle hory, která se nazývá Teichelberk. A pak od nynějška Jindřich z Libšteina a jeho dědicové zachová neporušenou záměnu neb výměnu s námi a říší. Tuto písemnost pečeti naší výsosti necháváme potvrdit. Svědci jsou tito: Eggebertus ctihodný biskup babenberský, hrabě Ego z Vriburcu lanckrabě z Leuggenberchu, Jindřich z Nifen, Otto z Ebersteina, Konrád číšník z Wintherstetu, Eberhard z Hertingesbergu a mnozí jiní. Dáno u Chebu léta božího vtělení 1234, 5. id července, 7. indikce.

²¹⁰ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 2. – 3.

5.1.2. 4. května 1266 v Praze²¹¹

Ve jménu páně amen. My Otakar (takto!) z boží milosti král český, vévoda rakouský a štyrský, markrabě moravský. Všem navždy. K paměti gestům královských zbavení křivých svědectví jakýchkoliv a k trvalému odejmutí pochyb a taktěž dle zvyku schválených, starých a zavedených listů jmenovaných, jež jsou tímto potvrzovaný. Zde je, čehož ráčíme dávat na vědomí všem do jednoho, jak pozdějším, tak současným, že věrným našim měšťanům Chebu veškeré všechny svobody a práva, jakožto v časech proslulé paměti císařů i králů římských doposud slavných rozumně požívali, nezměnitelně zachovávat chceme. Taktěž oblénění oněm jmenovaným měšťanům kterýmkoliv způsobem oblénění uděleným, prostřednictvím císařů, králů římských, falckrabího rýnského, hraběti Ludvíka a Konradina, syna krále Konráda, tímto neměnné a nedotčené budeme zachovávat. Rovněž řečení měšťané naši, díky zvláštní milosti a tímto skutkem našim z vůle naší, ať s radostí prochází osvobození dávek za průchod skrz království naše a oblast všech našich zemí s jakýmkoliv svým zbožím, bez mýta a mýtných poplatků. Taktěž celní ustanovení nepatřičné z novot spolu s průvody prohlašujeme za neplatné a zrušené. A tyto náležitosti ať jsou s veškerou platností ve všech částech dodrženy a neporušeny. Toto psané privilegium necháváme stvrdit pečeti naší. Dáno v Chebu léta páně 1266, 9. indikce. Přítomnými svědky jsou tito zaznamenáni: Jerossio z Wzperchu, Zmielone z Luhtenburchu, Jaroslav bratr Havla, Andrea komorník, Ulrich komorník z Nového Domu, Havel číšník a mnoho dalších důvěryhodných. Dáno taktěž 4. nóny v úterý, vlastní rukou mistra Petra, ctihodného probošta vyšehradského a kancléře našeho království, království našeho pátého.

5.1.3. 7. června 1279 ve Vídni²¹²

Rudolf z boží milosti římský král vždy vznešený. Všem navždy. Královského trůnu vznešená vznešenost je povznášena a panující stálost ustalována, v jakýchkoliv věcech zbožnou milostí překypující a sám sebou poskytující spravedlnosti a milosti svobody. Tímto budiž známo nynějším i budoucím potomkům, že se ze zbožné čisté horlivosti, laskavé oddanosti a pevnosti věrných našich milých, měšťané chebští, kteří s přirozenou věrností, jež je námi a říší upevňována, a se zapálenou vášní, k nám a Římské říši se svým panstvím vracejí, laskavě hledajíc a mimo toho velice toužíc o pokojnost a prospěch svobodně usilovat. Všechny milosti, privilegia, svobody a práva, námi a blahé paměti císařů římských a králů, knížat a ostatních

²¹¹ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 51. – 52.

²¹² Tamtéž, s. 93. – 97.

říšských předáků povolení a laskavé souhlasy, pravomocí tohoto vyhlášení z královské laskavosti potvrzujeme, kteréžto každopádně z milostivosti a samotného toužení po svobodách potvrzujíc zapisujeme.

Prvně tedy ustanovujeme, že kdokoliv se bude chtít přepravit přes různé země naše, bez vybírání peněz a překážek věci a osoby svobodně a bezpečně ať převáží, majetky jeho ve městě a v okolí Chebu ať slouží svobodě. Taktéž, jakýkoliv měšťan z nějakého jakéhokoliv léna námi nebo našimi následovníky, jež by se naskytli, poskytnutého, jestliže se před městskou rychtou odkáže a dostaví, pevně při ní setrvá, jelikož je k tomu přímo námi pověřen. Taktéž všechno, co od nás a od říše vlastní měšťané dědičně, nebude jak dcerám, tak synům a příbuzným jeho odebráno. Taktéž, žádný cizinec jakéhokoliv měšťana v souboji nesmí zbit a sami měšťané proti všem cizincům v souboji začínají útočit z lepších pozic. Taktéž, žádná rychta nesmí dotčeného měšťana, jedině v případě zabití, násilím držeti v poutech. Taktéž, jestliže kdokoliv bude obviněn z věci zabití či těžkého ublížení na zdraví a nebude chycen přímo při činu, nebude nadále obtěžován, jestliže se sedmi muži nevinnou zaručí. Taktéž, kdokoliv by k rychtě přivedl sedm mužů ke svědčení, nejdříve odpřisáhne, že ve vlastní věci nebude konat zlou vůli. Taktéž, jestliže někdo ve věci zabití nebude chycen přímo při činu, jeho majetek se třetinou ženě zavražděného a zbylými dvěma částmi rychtě připouští, on sám chová se řádně, ať je vidno, jestliže v jednání důstojně koná a spolupracuje. Taktéž, každému trvale poškozenému zraněním rychta ať vyplatí pět a tři talenty. Taktéž, každému lehce zraněnému rychta 6 solidů a půl talentu a každý přísedící dvacet denárů zaplatí. Taktéž, všechny stížnosti bez podstaty vraždy či ublížení na zdraví se dvěma prsty²¹³ očišťují. A jestliže věc bude dosvědčena, hosté a cizinci zatíženi jsou ke kompenzaci a vyplacení sedmdesáti dvěma denáry, sloužící a služky třiceti šesti denáry, řádný soudce šedesáti denáry.

Taktéž, všem, kdož lpí na soudu v přítomnosti, bude od pátečního poledne až do sobotního večerního času vyhotoveno stvrzení výsledku. Taktéž, jestliže někdo bude tvrdošíjně setrvat ve svém domě, bude nalezen a deset solidů v domě a sedmdesát dva denárů vně domu rychtáři zaplatí. A jestliže takovému postupu chce zabránit, sedmi svědky se očistí. Taktéž naopak jmenovaní a schválení svědci nemůžou s poškozenou ctí či tělem svým svědčit. Taktéž, když rychtář přísedá v provinční rychtě, bude posléze soudit měšťany první mnich. Taktéž, jakýkoliv svobodný pán, jenž do města vstoupí, jakkoliv dlouho bude chtít ve městě setrvat, bude narušovat svým majetkem co nejméně. Taktéž, kdokoliv do města přijde a setrvá po dobu

²¹³ Tedy přísahou.

jednoho roku, nebude pánům povinen službou. Taktěž, jakýkoliv měšťan, některý cizí šlechtic či ministeriál nebo osoba jakýchkoliv jiných postavení z jakéhokoliv místa se osobně sejde s rychtářem, tamtéž setrvávajíc se domluví; a jestliže nebude měšťanům po libosti, tamtéž jedině rychtář náležející svému městu je pověřen rozhodnutím, ledaže by se jednalo o nález z dobrého léna. Taktěž, jakýkoliv měšťan předtím dlužný, vyjma toho, který bude kostelu, lázni nebo hospodě pronajímat, bude souzen soudcem pověřeným věcmi dlužními, a musí se opatřit garanty a všelijakými způsoby. Taktěž, jakýkoliv cizí urození nebo ministeriálové nebo vazalové nebo jiní stavu nižšího povolí měšťanovi záruku, může ji užívat bez svolení rychtáře. Taktěž, veškeré soudní procesy, které je třeba rozhodnout, náleží městskému rychtáři, vyjma urozené, ministeriály, a dobré cizí, jejichž pře ať se individuálně posuzují. Taktěž, budovy potřebné k dohlížení nad měšťany v pasekách našich ať ubývají a lesník ať měšťany neruší. Taktěž, komukoliv, jenž by na provinční vydlážděné cestě projel s vozem svým, žádní lesníci nebudou bránit svými zástavami. Taktěž, za jakoukoliv haldu dříví na podpal, řečenou *floz*, vedenou od paseky ať zaplatí nadto 6 denárů na oplátku nehledě na množství. Taktěž, cizinci nepřipadá držet látku, ani se nápojem v žádné míře nepohošťují, ledaže se náhodou u chebského panského dvorce koná mše. Taktěž, cizinec od cizince z množství více než 100 hrubých kůží a taktěž liščích a zaječích a jakýchkoliv jiných ve stejných množstvích čtvrtinu ať koupí přednostně. A jestliže se kdo v tomto proviní, odevzdá a vyplatí polovinu talentu. Z přebytku hojnosti a výjimečné milostivé paměti našim měšťanům svobody hýčkáme, tedy proto kdekoliv by jeli přes země a oblasti říše naší, se svým zbožím kterýmkoliv bez jakéhokoliv celního vymáhání a bez omezení svobod, ať osvobození od daní převáží. Dřívější oblíbení císařů a králů římských a dalších kterýchkoliv předáků, jimž jsou tímto vlastnictvím vděční, ze samotné laskavosti královské potvrzujeme, obnovujeme a tímto nařízením jejich obranu posilujeme. Žádný člověk tedy ať tomu, což necht' platí s tímto naším listem, s nějakou bláhovou opovázlivostí neodporuje. Tím by učinil těžkosti sobě a pocítil by tíhu zloby našeho majestátu. K této věci svědectví a posílení věčně platné tímto listem a podpisem a pečeti majestátní připevněnou. Dáno ve Vídni za červnových id, sedmé indikce, léta páně tisícího dvoustého sedmdesátého, království pravého našeho léta šestého. Stylistika a práce s textem.

5.2. Diplomatické zhodnocení a stylistika

V následující kapitole bude podrobněji pojednáno o vnitřních, stylistických náležitostech pramenů. Každý listinný pramen můžeme dle formálních náležitostí rozčlenit na *protokol*, *text* a *eschatokol*. Jejich vnitřní náležitosti pak mají v ideálním případě následovat za sebou v pořadí – *invokace*, *intitulace s devoční formulí*, *inskripce* nebo *promulgace*, *salutace*

(*protokol*). Následuje, když není s nebo místo inskripce, *promulgace*, *arenga*, *narace*, *dispozice*, *sankce* a *koroborace* (*text*). Závěrečnou částí je tzv. *eschatokol*, skládá se z (od konce 13. stol. méně) *subskripce*, *datace* a (ve starších dobách) *aprekace*. O těchto termínech nebude blíže pojednáno, neb zaměření této práce předpokládá s alespoň základními znalostmi problematiky případného čtenáře. Bylo by vhodné však vysvětlit dva zvláštní termíny, se kterými následující kapitola operuje, neb byly použity pouze za účelem myšlenkové kontinuity této práce. Jedná se o termín *povšechně konfirmační listina* (výlučně ve slova smyslu konformační listiny stvrzující *veškerá* – nebo minimálně většinová – všemi panovníky doposud udělená privilegia a práva). Termín *dispozitivní* (*dispoziční*) *listina* (pakliže nebude dále specifikován) nese v této práci význam souhrnný pro udělování všech privilegií, slibů, ujištění a odpuštění ve formě listin.

5.2.1. Od Jindřicha VI. až k Ludvíku IV. Bavorovi

Nejstarší dochovaná písemnost z námi sledovaného prostředí pocházela z kanceláře *Jindřicha VI. Štaufského* (CIM II., č. 2). Jedná se v podstatě o vcelku stručný akt *směny*. Vůbec nejobsáhlejší listinou námi sledovaného období je obšírná *povšechná konfirmace* (někdy *pk.*), kterou udělil Chebu *Rudolf Habsburský* (CIM II., č. 32). Tato sáhodlouhá písemnost, jako první *postrádá svědečnou řadu*. Tento fakt odpovídá duchu doby, neb svědečné řady od 13. století z listin obecně mizí. V tomto období pozorujeme svědečné řady tedy pouze dvě. Totiž právě v listině Jindřichově a v první listině z českého prostředí týkající se Chebu vůbec ze 4. května 1266 (CIM II. č. 17). Jednalo se o listinu *povšechně konfirmačně-dispozitivní* (někdy *kd.*) a odráží důležitou dějinnou událost, totiž zisk Chebska *Přemyslem Otakarem II.*, v duchu čehož nese se její *kd.* podstata. Otakarova listina pak, stejně jako druhá nejstarší listina z českého prostředí, totiž *pkd.* listina *Václava II.* z roku 1291 (CIM II. č. 61), nese formuli *datum per manus*, jež v té době značí určitou vyspělejší úroveň kanceláře. V jiných chebských listinách té doby se tato formulace neobjevuje. Nemusí to nutně znamenat, že kanceláře ostatních panovníků nebyly na takové úrovni, avšak v případě Přemyslově by tomu tak být mohlo. Totiž písemnost vydaná Přemyslem je, ačkoliv je kratšího rázu, *co se stylistiky týče příkladná*. Dokonce nese jako jediná *invokaci*. V podstatě jí schází pouze *sankce*. Právě díky formulí *datum per manus* dozvíme se i jméno panovníkova kancléře: „...*per manus magistri Petri, venerabilis prepositi Wissegradensis, regni nostri cancellarii, ...*“²¹⁴

²¹⁴ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 52.

V případě písemnosti Václavovy ovšem již to samé říci nemůžeme, přestože v jeho kanceláři působil *Petr z Aspeltu*, což se nám ukazuje i v případě písemnosti této: „...*per manus magistri Petri, Pragensis et Wissegradensis ecclesiarum canonici, prothonotarii regni nostri*, ...“²¹⁵. Jako jediné písemnosti jí chybí *inskripce* a jako jedné z mála jí schází *salutace*. Postrádá i sankci, což bychom mohli přisoudit duchu doby nebo stylu písemného obcování Přemyslovské kanceláře. Našli bychom ji již ve zmíněné listině Rudolfově, což je logické v případě tak rozsáhlé konfirmace. Dále v dispoziční písemnosti *Albrechta I. Habsburského* z roku 1306 týkající se zřízení výročního trhu s důrazem na ochranu zúčastněných (CIM II. č. 81.).

Zde můžeme vyřknout hned dvě domněnky a na podstatně vyšším množství písemností bychom se také mohli dobrat správné z nich. První z nich je, že se Habsburkové uchýlovali k sankci z jakési tradice své kanceláře. Druhou je, což by mohlo naopak naznačovat zvyklost používání sankce jen při určitých druhích právního pořízení, že jak v případě Rudolfa, tak Albrechta podstata věcí, o kterých dali rozhodnutí, sankci vyžadovala. Třetí sankcí by pak byla další konfirmační listina, což by odpovídalo domněnce druhé, jelikož se jednalo o konfirmaci povšechnou (stejně jako v případě prvním), obvyklou při nástupu nového panovníka na trůn. Tomuto kontextu by však neodpovídal obsah dvou českých listin. Václavova listina byla vydána půl roku před listinou Albrechtovou, a přesto sankci neobsahovala. Vzhledem k tomu, že u kanceláře posledních Přemyslovců můžeme právě díky poznámce *per manus* pozorovat vyšší kancelářskou činnost a působení vyšších úředníků, vzhledem k stylistické vytríbenosti listiny Přemyslově a faktu, že se v obou případech jednalo o *pkd.* listiny, můžeme předpokládat, že u české přemyslovské kanceláře panoval zvyk *sankci neuvádět*. V případě Chebu by nám mohla osvětlit situaci povšechně-konfirmační listina *Jindřicha VII. Lucemburského*, která v CIM II. bohužel není obsažena. Z této doby známe pouze jedinou listinu Jindřichovu ze 17. listopadu 1312 (CIM II., č. 95), která je však konfirmací práva týkajícího se starého zvyku právního postupu v případě zabití, nikoliv konfirmací povšechnou, se kterou musíme nutně počítat již předtím. Tato písemnost, co se stylistiky týče, je již velmi kvalitního vyhotovení.

Nejstarší listina *Ludvíka Bavora* z roku 1318 (CIM II. č. 102) má jednu zvláštnost, totiž nenese *arengu*. To by se dalo z hlediska diplomatického považovat v této době za zvláštní. Doposud panovnická listina zapomněla na *arengu* pouze ve dvou případech. V obou případech šlo v podstatě o příkaz, resp. nařízení. Prvním z nich bylo nařízení Rudolfa měšťanům a ministeriálům, aby bránili valdsaský klášter proti osobám, jež by mu chtěly uškodit (CIM II.,

²¹⁵ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 123.

č. 33). Druhým případem je nařízení Albrechtovo (CIM II., č. 82) ohledně berně a jiných dávek. V obou případech pak tyto písemnosti nesou asi nejvíce stylistických nedostatků tohoto období. Albrechtova písemnost postrádá nejen arengu, ale i salutaci a sankci. Rudolfova sice nese salutaci, ovšem postrádá koroboraci. Tu mimo jiné také postrádá pouze písemnost z března roku 1305 (CIM II., č. 77), která osvobozovala měšťany od placení cla v Norimberku. Zamyslíme-li se nad příkazem, resp. nařízením, které se nám v této době v případě Chebu dochovalo hned dvakrát, jako nad nositelem práva krátkodobého²¹⁶, můžeme písemnosti v *CIM II.* zařazené pod čísla 33 a 82 částečně označit za *mandáty*. Zvláště s přihlédnutím k tomu, že jim chybí podstatné stylistické prvky a v obzvláště v případě písemnosti Rudolfa, které navíc chybí koroborace. Absence arengy u Ludvíka se tak na první pohled zdá poněkud podivná. Ovšem má jednoduché vysvětlení v prestižním postavení arengy samé. Totiž její absence dá se vysvětlit nejistými počátky Ludvíkovy vlády. Přesto si Ludvík dopřál v listině plné královské titulatury. Ačkoliv si nedovolil k použití arengy přikročit, jedná se o stylisticky velmi kvalitní vyhotovení.

Stejně tak jako v případě listiny Jindřicha VII. Lucemburského první i druhá listina Ludvíka Bavora má kvalitní stylistickou úpravu. Můžeme tvrdit, že s posledními třemi listinami tohoto období stoupá i stylistická úroveň. Popravdě ale nedosáhne úrovně, stručnosti a čitelnosti listiny Přemysla Otakara II. Nesmíme však opomínat “monumentální“ listinu Rudolfa, jejíž výčet dosavadních práv Chebu je naprosto zásadní. Listina je poněkud těžkopádná a má velmi vznosnou arengu, jíž se však předešlá arenga Přemysla Otakara II. nenechala zahanbit.

Druhá listina Ludvíka Bavora (CIM II., č. 118) je povahy dispoziitivní a nese jednu zvláštnost. Jedná se totiž o první dochovanou listinu vydanou městu Cheb v německém jazyce. Poprvé se v její intitulaci objevuje obrat pro německé listiny typický, totiž: „*Wir Ludowich von gots gnaden Romischer chünich že allen zeiten merer des richs...*“ Tedy v češtině: „*My Ludvík z boží milosti římský král po všechny časy rozmnožitel říše*“. Doposud se používala pouze klasická institulace: jméno - „*dei gratia*“ - titul. V případě říšského panovníka pak vždy na konci intitulace stálo „*semper augustus*“. Německý jazykový prostor pak mění přívlastek „*vždy vznešený*“ na „*po všechny časy rozmnožitel říše*“. Listina německého jazyka se ještě navíc liší v dataci. Respektive už Ludvíkova latinská listina se liší v dataci, neb se z ní vytrácí tradičně uváděné nóny a indikce, které v tomto období chybí jen velmi zřídka a v jednom případě jsou

²¹⁶ Tím samozřejmě není myšleno, že by příkaz neměl mít delšího trvání, potažmo třeba i platnost, slovem listiny, „*po všechny časy*“. Ovšem v případě takovýchto příkázání můžeme počítat s určitým podnětem z okolí, na které reagovaly. V případě Rudolfa šlo tedy o ohrožení jeho državy, na kterou reagoval příkázáním, v případě Albrechta potom potřeba financí. V případě, že tyto podněty ustaly, příkaz tím došel ke splnění.

dokonce uváděny osamoceny (CIM II., č. 33). Německé specifikum v dataci je pak poněkud “postupné“ odpočítávání letopočtu: „..., *do man zalt von Cristes gebuert dreuczehenhundert jar, darnach in dem ainen und zweinczigstem jare, in dem sibenden jare unsers richs.*“²¹⁷

5.2.2. Král Jan a král Karel

Na rozdíl od alespoň jednoho případu *invokace* ve 2. pol. 13. století, totiž v listině Přemysla Otakara II., v tomto období již není *invokaci* vidno vůbec. *Intitulace* se v podstatě nemění a setrvává ve stejné podobě, ať již v latinském nebo německém provedení. Celkem třikrát se však objevují *intitulace bez devoční formule* (někdy *df.*). Totiž v případě prvním jedná se o *dispoziční listinu* (někdy *dl.*) v němčině z 25. října 1322 (CIM II., č. 124), která oprostřovala měšťany města Chebu od mýtných poplatků v českém království. V případě druhém jedná se taktéž o *dl.*, avšak tentokrát z prostředí kanceláře markrabího *Karla* (CIM II., č. 239), který ujednal v podstatě jakousi výměnu privilegií mezi moravským markrabstvím (v čele s Brnem) a Chebem. Poslední pak pochází taktéž z markraběcích kruhů se stejnou *dispozitivní podstatou* jako písemnosti předchozí, avšak v *intencích* urovnávání sporů mezi měšťany Většího města Pražského a Chebu (CIM II., č. 245). Můžeme tedy vidět, že se nejedná o písemnosti nedůležité, ba naopak.

Na první pohled je tedy poněkud zvláštní, že vcelku podstatné písemnosti nesou titul panovníka a markraběte a nemají *df.* Devoční formule nepatřila výhradně panovníkovy, jak je vidět například na listině poněkud pozdějšího data, kterou nechal na Karlovu žádost vydat mohučský arcibiskup a arcikancelář říše *Gerlach*. Za horentní sumu 40 000 *liber stříbra* nechal chebský region zastavit ve prospěch Českých zemí a neoddělitelně jej tak sepsal s českým státem (CIM II., č. 340). Nemáme tedy důvod domnívat se, že by se například Karel nemohl nazvat markrabím „z *boží milosti*“, i když tedy hodnost markrabího byla té arcibiskupské a arcikanceléřské “na hony“ vzdálená. Proč tedy *df.* nevyužil alespoň Jan? Odpověď je poněkud jednodušší, než by se zdálo. Totiž dva dny před uvedením listiny bez *df.* Jan vydal listinu jinou, obsahující povšechnou *konfirmaci* a příslib zachování chebských práv v rámci *zástavy* Chebska Janovy (CIM II., č. 123), kde ovšem *df.* byla. Přestože ani jedna z těchto Janových listin nenesla *arengu*, *devoční formule*, zdá se, stačila pro *zdůraznění* božského panovníkova *požehnání* pouze jednou a písemnost další mohla být ještě jednodušší.

²¹⁷ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 196.

Obecně můžeme říci, že s nástupem Karla na pozici markraběte moravského až do jeho císařské korunovace ve všech jeho písemnostech, kromě jedné, adresovaných Chebsku chybí arenga. Ona ojedinělá písemnost je právě listina povšechně konfirmační, tedy pocházející z doby Karlova nástupu na trůn českého království, kdy si měšťané po výměně panovníka přišli do Prahy nechat stvrdit jejich veškerá předešlá práva včetně předtím udělených Karlem (CIM II., č. 254). Nejen arenga byla znakem důležitosti této písemnosti, byla to také její dispozice, která obsahovala opisy takových listin, aby bylo jejich potvrzením dosaženo celkového dosavadního spektra požívaných privilegií. Před nástupem Karla IV. na český trůn se nám objevují arengy od konce v předešlé kapitole sledovaného období přesně tři. Nejstarší z nich nalezneme ve *zlaté bule pro město Cheb* (CIM II., č. 155), u níž je naprosto logické, že arengu nesla. Bula má ze všech písemností tohoto období nejpreciznější stylistickou úroveň, jelikož jí z vnitřních náležitostí krom prvků, které se v této době neužívají (*invokace, subskripce*), chybí pouze *promulgace*. Není také divu. Její obsah opravňoval chebské měšťany, aby se volně pohybovali po říši se svým zbožím bez placení cla a jiných dávek. Druhou nejstarší písemností té doby arengu nesoucí byla *kd.* listina Jana z Lucemburka z roku 1341 (CIM II., č. 226), který z pozice českého, krále v duchu dlouhodobě dobrých styků chebské obce s Janem, zahajuje proces *kulturně-právní výměny*, přičemž jej předchází *povšechnou konfirmací*. Poslední arengou, v poslední listině před nástupem Karla IV. na český trůn, je *dl.* Karlova. Jedná se v podstatě o příslib nedělitelnosti města Chebu s jeho okolím a o osvobození z nutnosti placení obecné berně (CIM II. č. 238.). Zlatá bula spolu s listinou vymezující proces kulturní výměny jsou taktéž jediné, které *obsahují sankci* v tomto období.

Můžeme pokládat za zajímavé, že po celé v této kapitole sledované období téměř nedocházelo u listin k vynechání *promulgace*. Respektive u některých pramenů se vyskytuje problém, jak správně její podobu interpretovat, jelikož často nahrazuje inskripci, nebo je s ní často spojená. To by byl případ, mimo jiné, již zmíněné listiny Jana z Lucemburka z roku 1341. Zde se na místě, jež má být zpravidla vyhraněné inskripci, objevuje: „*K rozšíření psané paměti*“²¹⁸. Téměř stejně nezřetelnou *promulgaci* nalezneme v listině o rok mladší, *dispositivní*, jež povoluje měšťanům dědičně užívat lesmistrovský úřad (CIM II., č. 217). Na vlas stejnou formulaci nalezneme v listině z roku 1343 ohledně Karlova urovnávání sporů mezi Větším městem Pražským a Chebem (CIM II., č. 245). V písemnosti německého jazyka ohledně zákazu

²¹⁸ V originále: „*Ad universonum noticiam tenore presencium volumu pervenire*“, in: Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 352.

cehovní činnosti ve městě (CIM II., č. 308) dočteme se: „...*a známo činíme tímto listem, ...*“²¹⁹ Formulace *známo činíme* (lat. *notum facimus*) je vedle *k „rozšíření psané paměti“* v případě užití daleko zřetelnější formou promulgace. V našem případě i u latinských listin Karlových.

Ačkoliv jsou mezi německými a latinskými promulgacemi významové podobnosti, situace s jejich interpretací není jednoduchá. Leckdy totiž navíc sami přecházejí do *inscripce*: „... *a známo činíme tímto listem, všem těm, kdož uzří jej nebo uslyší čtouc, ...*“²²⁰. Tento přechod pak může být i vyjádřen mnohem stručněji – „*notum facimus universis*“²²¹. Případy užití *inscripce* s promulgací nám naznačují, že hranice mezi těmito dvěma prvky listiny jsou velmi tenké. Totiž i v případě, že *inscripce* v textu chybí naprosto, promulgace většinou vyjadřují (i když ne přímo verbálně), že jsou určeny všem. Totiž jak formulace „*k rozšíření psané paměti*“, tak formulace „*známo činíme tímto listem*“, nesou v sobě automatického nevyčteného adresáta – a tím je veřejnost. Ve formulaci „*notum facimus universis*“ se nám pak pouhým jedním slovem tento význam odkrývá. Je tedy leckdy těžké, pohlížet na promulgaci a na intitulaci jako na samostatnou kategorii kvůli jejich prolínání. Jejich správné určení a rozdělení může být i matoucí a není jednoduchou záležitostí.

V listinách tohoto období se velmi zřídka vyskytuje *salutace*. Jednalo by se v podstatě pouze o čtyři písemnosti, které jí nesou. Ze dvou nejstarších bychom mohli předpokládat, že se jedná o náležitost listiny určité úrovně. V případě nejstarším se jedná opět o osvobození od placení mýtných poplatků v českém království (CIM II., č. 124), v dalším pak o stylisticky velmi kvalitně vyhotovenou zlatou bulu pro Cheb (CIM II., č. 155). Mohli bychom tedy předpokládat, že *salutace* bylo užíváno u listin, které byly slavnostnějšího znění. Oba zatím uvedené příklady by tomu odpovídaly, jelikož v sobě nesou milost osvobození od placení cel a různých mýtných poplatků, což rozhodně nebylo nevýznamnou záležitostí.

Další výskyt *salutace* můžeme zaznamenat v případě procesu právní „výměny“, popř. právního obohacování, mezi Chebem a Brnem, jakž se stalo na Karlův popud (CIM II., č. 239). Listina takováto práva nesoucí dozajista by si vysloužila řádné vyhotovení a její absence arengy a sankce její stylistickou úroveň poněkud kazí. Písemností poslední *salutaci* v tomto období nesoucí bylo nařízení Karla ohledně zacházení s osobami, které by nebyly městu ku pomoci

²¹⁹ V originále: „... *und tun kunt offenlich mit disem brief, ...*“, in: Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., *Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419*. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 452.

²²⁰ V originále: „...*und tun kunt offenlich mit disem brief allen den, die in sehen, horen, oder lesen,...*“, in: Tamtéž, s. 442.

²²¹ Tamtéž, s. 388.

(CIM II., č. 266). Zdá se tedy naprosto logické, že listina nese salutaci, aby se poněkud zmírnila její nařizovací podstata. Dojdeme-li ke shrnutí výskytu salutace v tomto období, můžeme říci, že její výskyt může odrážet samotnou důležitost, resp. tedy úroveň právní podstaty listiny, a pakliže salutaci listina nese, vyšší právní podstata listiny je pravděpodobná. Ve všech případech šlo navíc o salutaci vyjádřenou formulí v latině *omnes bonorum* nebo její německou verzi *unser genad und allez gude*. Formule *In perpetuum* (*imperpetuum*) neobjevuje se v tomto období ani jednou.

Pro úplnost by bylo vhodné také zmínit výskyt *sankce*, které jsou totiž pouze tři. Jedna v případě povšechně-konfirmační listiny Jana z Lucemburka potvrzující dosavadních práva městu Chebu (CIM II., č. 226), starší je pak již mnohokrát zmiňovaná zlatá bula, která má opravdu všechny dobové náležitosti. Třetí pak Karlův vcelku tvrdý zásah do sporu mezi Chebem a Větším městem Pražským ve prospěch Chebských ohledně volné, bezcelní přepravy měšťanů a kupců s jejich zbožím. (CIM II., č. 245).

Koroborace se pouze dvakrát nevyskytuje, totiž v případě příslibu Jana ohledně nepoškozování Chebských osvobozením valdsaského kláštera od daní (CIM II., č. 174). Další absenci koroborace pak můžeme pozorovat u písemnosti z ledna roku 1349 (CIM II., č. 284). Jedná se sice konceptuálně o *dl.*, avšak její obsah je taktéž spíše nařizovací. Ve dvou jiných písemnostech pak můžeme vysledovat koroborace zvláštní, respektive ani není jisté, jestli se o koroboraci ve vlastním slova smyslu jedná. Ačkoliv stojí přesně na místě koroborace, její znění, jak v případě slibu krále Karla ohledně zachování města Chebu při českých zemích (CIM II., č. 256) tak v případě o 7 dní mladší listiny (CIM II., č. 257) ohledně konfirmace lesmistrovského úřadu, je: „*Harum nostrarum testimonio literarum*“. Tedy: „*Tomu naše písemné svědectví*“. Ačkoliv by se, s trochou představivosti, mohlo jednat i o odkaz na podpis písemnosti, pravděpodobně se jedná o zkrácenou verzi koroborace (neb se nám k první z těchto listin pečeť zachovala), nebo se o koroboraci nejedná vůbec a tato fráze je pouze verbální náhražka za ní.

5.2.3. Doba císaře Karla

Ustálení určité stylistické kvality a podoby dochovaných listin pro město Cheb v době Karlovy vlády *císařské* je velmi znatelné. Listiny jsou z drtivé většiny již v německém jazyce, což ovšem kvalitu jejich stylistiky posouvá směrem dolů. Německý jazyk totiž nebyl navyklý na písemné vyhotovení, které bylo často svou stylistikou a slovními obraty (zvláště v nejvyšší kategorii úředních písemností, tedy v listinách) velmi komplikované. V listinách německojazyčných jsou pak bez výjimky vynechávány určité náležitosti listin, které za

některých okolností latinské listiny nesou. Jako příklad můžeme uvést arengu. Ta – jak ostatně již bylo ve výše položených podkapitolách této kapitoly zmíněno – poněkud ustupuje a objevuje se pouze u listin slavnostnějších, ovšem můžeme s jistotou prohlásit, že v případě chebských listin v němčině se neobjevuje *ani jednou*. Obecně tedy můžeme označit listiny německé jako jednodušší, a to i v případě jejich slavnostnějších vyhotovení.

Pouze čtyři listiny tedy nesou jazyk latinský a ve všech případech jejich znění bylo stěžejní. Tři z těchto listin byly Chebu vydány ve dvou dnech císařova pobytu v Řezně roku 1355, necelé 3 měsíce po Karlově císařské korunovaci. Jako jediné v tomto období (a spolu s Přemyslovou listinou v první podkapitole této kapitoly jako jediné z celého z námi sledovaného období) obsahují invokaci. Oproti Přemyslově invokace je však tato mnohem delší, odkazující na svatou trojici: „*In nomine sancte et individue Trinitatis feliciter amen.*“, tedy: „*Jménem svaté a nerozdělitelné Trojice šťastný amen.*“. První z nich (CIM II., č. 344) je listina konfirmačně-dispozitivní, potvrzující neoddělitelnost Aše, Selbu a Ředvic od města Cheb a jeho soudní pravomoci. Navíc obsahuje příslib, že Cheb se svými náležitostmi zůstane součástí českých zemí. V případě druhé písemnosti (CIM II., č. 345) se jedná o *pk.* listinu s rozšířením dosavadní dispozice v trestním právu v případě vraždy. Poslední, o pouhé dva dny mladší (CIM II., 346), latinská *dl.* obsahuje privilegium bezcelní přepravy po území říšském. Nutno dodat, že Karel nechal během svého působení v Řezně vydat celou řadu další listin, nesoucích však jazyk německý a povahy vesměs konfirmační, popřípadě dispozičně-konfirmační. Neuvěřitelných *osm listin*, tedy o jednu více, než se nám dochovalo za celé 13. století, byly Chebu vydány během pouhých dvou dnů.

Listiny latinské jsou velmi stylisticky kvalitní, nesou komplikovanou arengu a v námi sledovaném období poprvé takto formulovanou devoční formuli: „*divina favenente clemencia*“²²², tedy „*těšící se boží přízně*“. Ani jedna z nich neobsahovala salutaci a sankci a v pouze jedné z nich chyběla inskripce (což platí i vůči ostatním listinám v celém, touto podkapitolou vymezeném, období). Místo inskripce se však můžeme dočíst poněkud nezvyklou promulgaci, totiž: „*Ad perpetuam rei memoriam...*“²²³ Tedy: „*na věčnou paměť*“. Ve dvou ostatních je pak promulgace spojena s inskripcí, stejně jak tomu je ve *všech ostatních* písemnostech i v jazyku německém. V tomto latinském znění: „*Notum facimus, quibus*

²²² Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 503., 505., 507.

²²³ Tamtéž, s. 505.

*presentes exhibite fuerint, universis.*²²⁴, což by se dalo přeložit jako: „Známo činíme, co tímto dáváme na vědomí všem“. Německá verze pak ve všech listinách spojenou promulgaci s inskripcí píše: „*bekennen und tun kunt offenlich mid diesem briefe allen den, die in sehent odir hörenst lesen*“. V překladu: „známo činíme tímto listem všem, kdož jej uvidí či čtouc uslyší“. Karlovy listiny navíc ještě v celém námi sledovaném období jako jediné nesou monogram: „*Signum serenissimi principis et domini, domini Karoli, Romanorum imperatoris invictissimi et gloriosissimi Bohemie regis*“²²⁵, tedy: „Znamení nejmilostivějšího předáka a pána, pána Karla, římského císaře nejneporazitelnějšího a nejslavnějšího českého krále“. Dvě starší pak nesly dokonce zlatou bulu. Podstatou důležitosti svého vyhotovení, zvláště v případě druhém, tedy v případě povšechné konfirmaci, odpovídá jejich kvalita stylistiky a výběr latinského jazyka (oproti ostatním listinám z Karlova řezenského pobytu, jež nesly záležitosti ostatní, méně honosné) vyšší důležitosti jejich obsahu.

Po celou dobu námi sledovaného období objevuje se pouze jedna písemnost neněmecké a nečeské provenience. Zároveň je poslední písemností v této podkapitole, která nese latinský jazyk. Jedná se o listinu vydanou maďarským králem *Ludvíkem I. Velikým* ohledně volné přepravy osob, kupců a jejich zboží z chebského regionu. Tak učinil na žádost Karlovi 29. listopadu 1365 (CIM II., č. 421). Svým stylistickým provedením, přesto že je kvalitní, se od Karlových liší. Kdybychom si rozdělili doposud sledované listiny dle stylistické kvality, rozsahu textu (nikoliv nutně – listina Přemyslova je i se svým menším rozsahem kvalitním vyhotovením) a kvality jazykové (tedy výhradně v latinské kategorii), mohli bychom do nejvyšší kategorie zařadit vedle listin povšechně konfirmačních také listiny spojené s osvobozením od celních a mýtných poplatků s celozemskou (či lokální) platností a udělování procesu sdílení práva s městem (či oblastí) jiným. Listina Ludvíka velkého svou podstatou tedy patří do této kategorie a nese také patřičné náležitosti, ovšem v pozměněné formě. Absence invokace zdá se býti logická opět převládajícími mravy v námi sledovaném čase. Její výskyt v listinách Karlových zdá se býti v duchu slavnostního momentu v době Karlova politického rozmachu, což se nese v intencích teorie *Herwiga Wolframa* ohledně odrazu panovnické politické stability ve vydávaných písemnostech, ovšem na poněkud starších příkladech.²²⁶ To by odpovídalo i faktu, že proti dobovým zvyklostem, které nemají potřebu uvádět subskripci

²²⁴ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 503., 508.

²²⁵ Tamtéž, s. 503., 505., 507.

²²⁶ Wolfram, H. Politische Theorie und narrative Elemente in Urkunden. In: *Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa*. Köln: Böhlau, 1999, s. 7. – 8.

(jelikož postupně listina s narůstající mocí zákonodárného a vysoce právního pořízení ztrácí potřebu zaznamenávat přítomné svědky – tedy ztrácí potřebu být dosvědčena), Karlovy latinské listiny subskripci mají. Nabízí se nám vysvětlení, že Karel využil velkého množství osob, jež si přijely do Řezna upevnit své mocenské a právní postavení před *císařem*, jehož císařská korunovace proběhla poměrně nedávno. Tehdejším zvykem totiž bylo, potvrzovat si znovu listiny u osob, které nabyly vyššího mocenského postavení. Je tedy logické, že i absence subskripce v případě listiny Ludvíkovy nijak nesnižuje její stylistickou kvalitu.

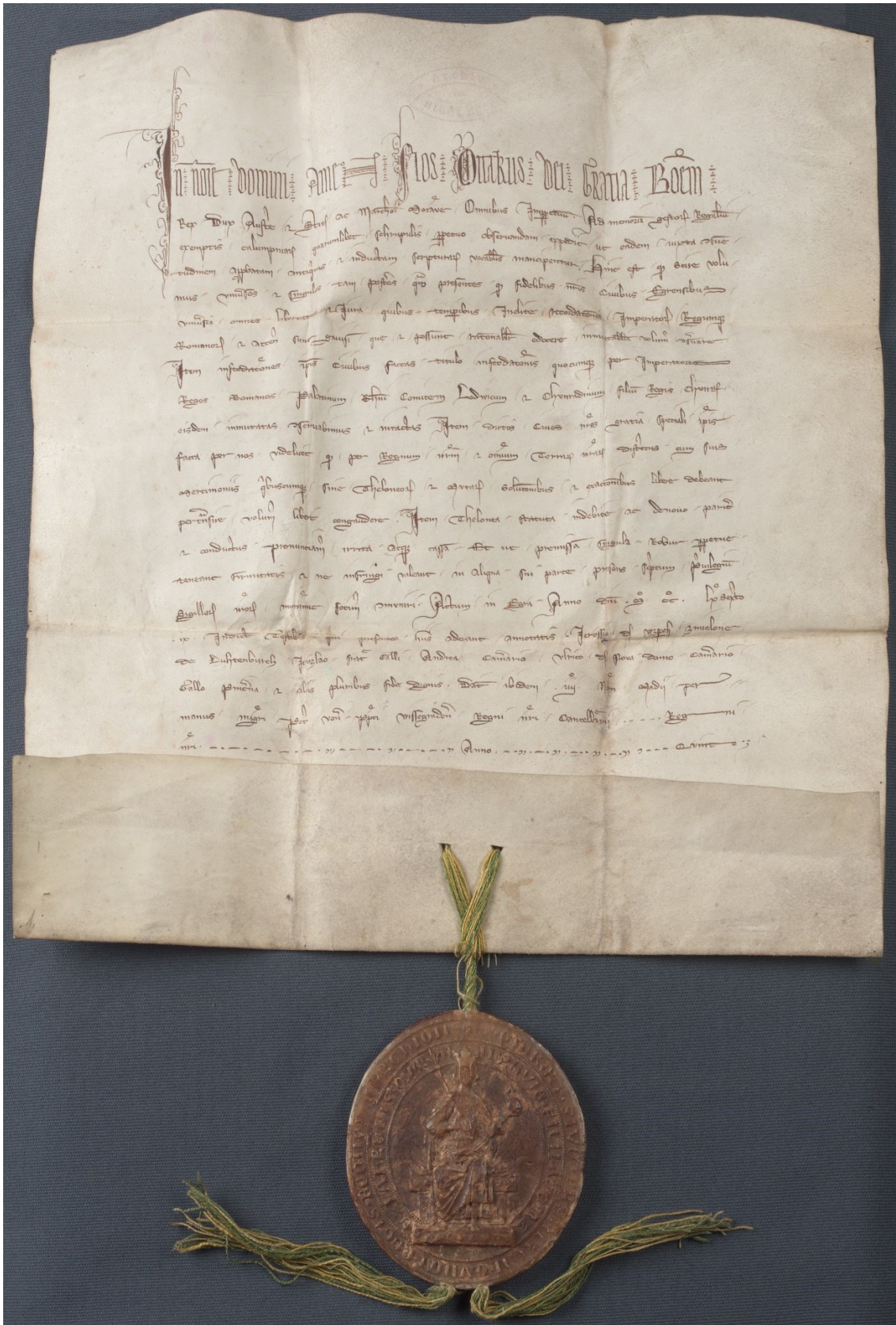
Tato listina navíc spolu s Karlovými nese i kratší arengu, za níž až je oproti všem v této kapitole prozkoumaným písemnostem situována salutace: „*salutem in salutis largicione*“, tedy: „*zdraví ve vznešeném pozdravu*“. I bez promulgace stojící inskripce má jinou formu: „*Omnibus Christi fidelibus, presentibus et futuris, ...*“, tzn.: „*Všem Kristu věrným, dnešním i budoucím*“.²²⁷ Ze všech rozdílů je nejviditelnější její absence koroborace. V tomto období se totiž u listin adresovaných Chebským opomíjí jenom jednou, a to v případě nařízení tzv. *radě devíti* z 16. prosince 1355 (CIM II., č. 358). Listina uherského původu je oproti ostatním námi sledovaným tedy přímo *nezvyklá*.

V tomto období pouze dvě listiny postrádají promulgaci, totiž paradoxně již zmíněná Karlova latinská (CIM II., 346) a v případě druhém právě nařízení *radě devíti*, které se tímto dostává na pozici stylisticky nejjednodušší písemnosti této doby. Pouze jediná písemnost v tomto období obsahuje sankci – nařízení, poněkud koncipované jako dispozice, ohledně navrácení majetku z rukou církve dárcům, jež církvi odkázali nějaký majetek, popřípadě jejich příbuzným. Tato sankce je zajímavá svou konkrétností. Totiž kdož se tomuto nařízení vzepře, „*propadne sto zlatými markami, kterýchžto polovic naší královské komoře a zbývající půlka městu připadnou*“²²⁸. Většina listin tohoto období nese již *kancelářskou poznámku* ohledně osoby, jež byla samotným vydáním a správným zněním pověřena. Poznámka je oddělena od textu a má formulaci „*per dominum*“, pročež následuje jméno dotyčného, popřípadě jeho funkce, potažmo hodnost. I v tomto případě je listina uherského prostředí specifická, jelikož obsahuje v této době v námi sledovaném prostředí již v podstatě archaickou formulaci „*datum per manus*“. Ostatní listiny tohoto období nesou v podstatě stejné náležitosti a nijak se nevyvíkají dobovým zvyklostem, pročež není podstatné je stylisticky rozebírat.

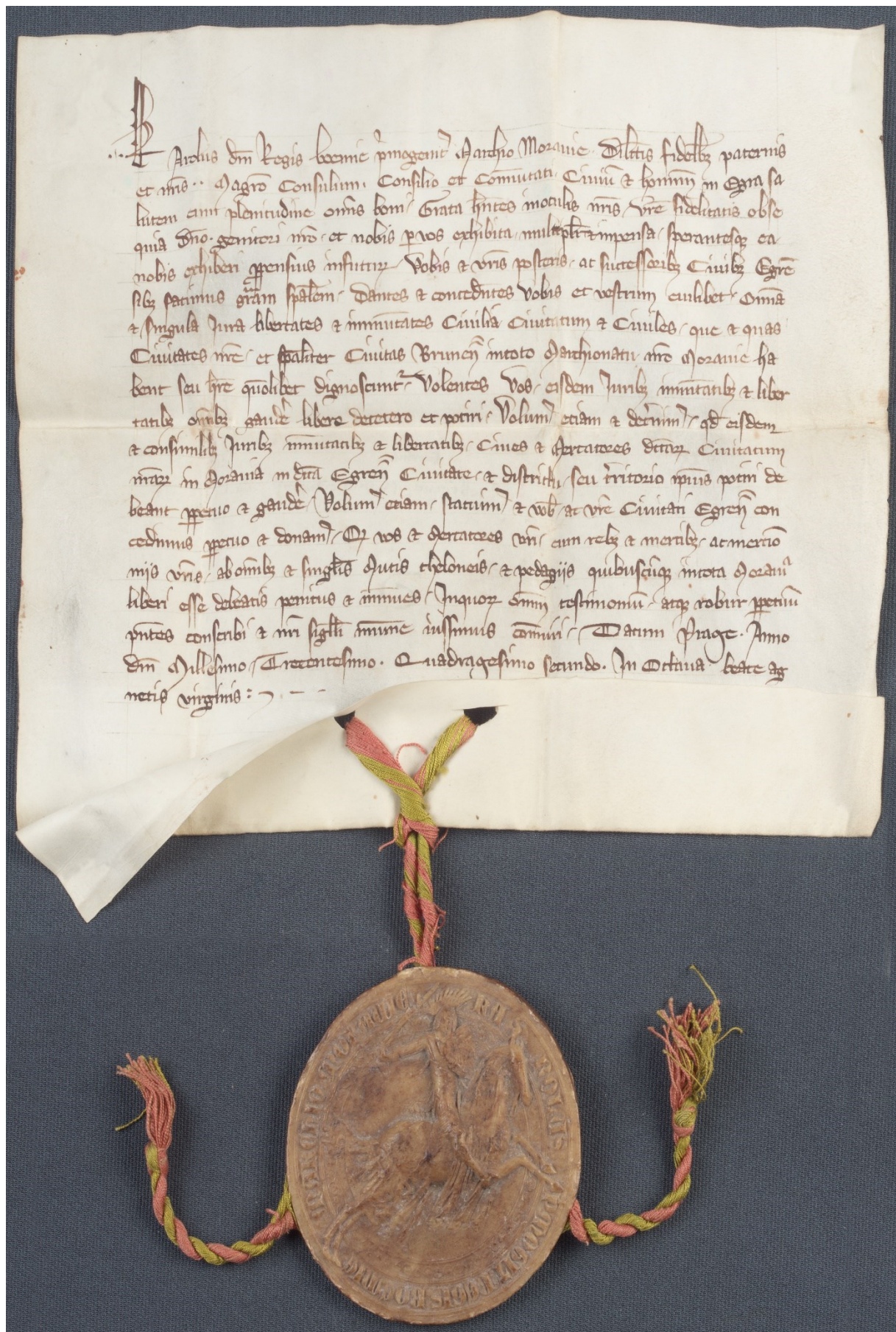
²²⁷ Čelakovský, J., ed. *Codex juris municipalis Regni Bohemiae*. Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225 – 1419. Praha: Tiskárna dra. Eduarda Grégra, 1895, s. 608.

V originále: „*hundirt mark goldes sin vervallen, die halb uns und unsir kuniglicher kamern und das ander halb teil der stat zu Eger werden sullen*“, in: Tamtéž, s. 542.

Obrázek 1 – Avers listiny Přemysla Otakara II. ze 4. května 1266, orig. perg. v archivu města Chebu

Obrázek 2 – Avers první Chebu vydané listiny markrabím Karlem z 28. 2. 1342, orig. perg. v archivu města Chebu

6. Závěr

Z prozkoumaných pramenů nám jasně vyvstává odpověď na problematiku **chebské územní příslušnosti** v dobách vrcholného středověku. Chebsko se po smrti Děpolda III. z Vohburku v roce 1167 dostává do přímé moci Štaufů a stává se tak císařským dominiem, o třicet let později císařským městem. Po vymření štaufské dynastie se Chebsko roku 1265 stává územím českého království, což je o rok později taktéž Chebsku právně vyjádřeno listinou. Po vídeňském míru v roce 1277 se Chebsko stává opět majetkem říše skrz Rudolfa Habsburského, jenž o rok později vydává Chebským listinu tuto situaci právně legitimizující. Díky sňatku s Rudolfovou nejstarší dcerou Adlétou získává na Chebsko právní nárok Václav II., jenž jej po Rudolfově smrti plně uplatňuje a Chebsko se tak stává opět součástí českého království do doby vymření Přemyslovské dynastie, kdy Chebsko získal Rudolfův syn Albrecht.

Dalším panovníkem, jemuž Cheb s okolím jako říšské město bezprostředně náleželo, byl Jindřich VII. Lucemburský. Po něm jej získal Ludvík IV. Bavor, jenž jej roku 1322 zastavil Janovi Lucemburskému. Ještě v téže roce Jan právně tento vztah s Chebskými stvrzuje vydanou listinou. V roce 1353 pak Karel IV. tuto zástavu stvrzuje další zástavou, kterou nechal udělit v podstatě “sám sobě“ prostřednictvím arcibiskupa mohučského a říšského arcikancléře Gerlacha. Za částku 40 000 hřiven Chebsko dvakrát českému království zastavené se již nikdy zpět do říše nevrátilo, ačkoliv přesto z hlediska národnostní příslušnosti (stejně tak jako například z hlediska cítění místní židovské obce) mělo hlavně německý charakter, což bylo prvně výrazně narušeno až za husitských válek. Přesto město, svou polohou a dlouhodobým ovlivňováním oběma směry, vždy bylo s českým prostorem neoddělitelně sepjato, což bylo od roku 1353 navždy právně ukotveno.

Po bližším prozkoumání dostupných pramenů nám je znám i celkový právní systém na Chebsku v oblastech trestního, obchodního a dědického práva. Podoby **trestního práva** jsou nejobširnější a první zmínka o nich patří roku 1279, kdy doposud platná práva shrnul prostornou *pk.* listinou Rudolf. Dozvíme se o principech platných v trestním řízení, totiž že s výjimkou procesu hrdelního měšťan nesmí být vězněn a držen proti své vůli, že se i v případě podezření ze zabití může očistit (je zde dokonce i prostor pro urovnání mezi pozůstalými zabitého a pachatelem), když se zaň zaručí sedm důvěryhodných mužů. Ti navíc mohou očistit i případného provinilce ve věcech méně závažných, například když ztratí čest nebo jej mohou vyvázat z placení pokut.

Ve věcech neshod a sporů se uplatňují ordály a ve věcech nižších provinění hmotné pokuty. Místní trestně právní systém je velmi ostře nastaven proti cizincům, například v případě soubojů (v jehož výsledku je cizincům velikou přítěží, když místního měšťana zraní), a nestrpí ani cizí právní zásahy. V tomto duchu je církevním osobám zakázáno kohokoliv soudit bez přítomnosti rychtáře ve městě. Od roku 1305 dokonce Chebští ani nesmí býti souzeni kdekoliv jinde než uvnitř města.

Ve sférah **obchodního práva** mají měšťané již od konce 13. století značnou výhodu, totiž že nikdo cizí nesmí ve městě prodávat látku. Naopak je ve prospěch měšťanů cizincům nařízeno, aby z jakýchkoliv kůží, jimiž by disponovali, čtvrtinu přednostně nabídli ostatním cizincům. Dochází tak k zrychlenému oběhu kůží, což umožňuje měšťanům větší produkci různého látkového materiálu z kůží vyrobených, k čemuž jsou na Chebsku uzpůsobili pouze oni. Od roku 1306 je jim umožněno jednou za rok o Letnicích uspořádat 15denní trh (tzv. *jahrmark*), kterýžto má být panovníkem zaručen a chráněn. Od roku 1322 je Chebsko navíc odňato ze správy královského podkomořího a tato správa je pak udělena místním představitelům královské moci ve městě.

V roce 1330 dostali Chebští privilegium od Ludvíka Bavora danit cín, jenž by se na Chebsku vyskytoval v rámci průjezdu obchodníků s touto surovinou. Další významné rozšíření obchodního práva událo se až roku 1350, kdy bylo Chebským umožněno dokonce razit mince po vzoru města Norimberk a o další rok později došlo k zákazu jakékoliv cechovní nebo jí podobné činnosti, aby nedocházelo k narušování městské řemeslné samostatnosti (a správy nad řemesly ve městě) cizími vlivy.

Principy **dědického práva** jsou na Chebsku zmíněny již v Rudolfově listině. Totiž že ve městě spolu s mužskými potomky dědí i potomstvo ženské. Do roku 1357 však panoval starý zvyk, který ruší Karel IV., že na předměstí žena nedědí, nebo ne zcela. Od tohoto roku pak je tedy dědické právo mezi mužem a ženou rovnoměrné jak v městě, tak na předměstí. Do této právní kategorie patří i Karlův zásah roku následujícího v neprospěch církve do odkazování nemovitých majetků církvi, když prohlašuje jejich neplatnost a vyžaduje navrácení majetků z rukou církve jejich majitelům. Později však na žádost místních přichází k upravení tohoto zákazu s tím, že před odevzdáním majetku církvi podléhajícímu dědictví má nejdříve uběhnouti lhůta jednoho roku, během kteréhož by se mohl o majetek přihlásit některý z dědiců či příbuzných, popřípadě dokonce i městská rada. Ačkoliv je podstata jiného dědického práva spíše obchodní, může být zmíněná i zde. Od roku 1340 totiž Chebští drží dědičně lesmistrovský úřad.

Vedle všech těchto trestních, obchodních a dědických vystupují nám z pramenů i **práva výjimečná** a zvláštní. Krom již zmíněné ražby mince po způsobu norimberském, jež je dozajista privilegiem velmi výjimečným, Chebští v podstatě po většinu vrcholného středověku disponovali bezcelním volným pohybem po říši a s první územní příslušností českému panovníkovi pak i po českém území. K určitým omezením dochází ze strany Václava II. a pravděpodobně i Albrechta II., který akcentuje pouze bezcelní pohyb do Norimberku, což však samo o sobě bylo velikou výsadou. Velmi pozoruhodný je fakt, že od roku 1365 mohli Chebští za tzv. třicítek a patřičná celní vydání převážet svoje zboží i přes uherské království, k čemuž uvolil se Uherský Král Ludvík I. Veliký na žádost Karla. Bezcelní pohyb je pro měšťanské prostředí právo nanejvýš výsostné, a přesto se najde ještě několik privilegií, které postavení Chebu ještě více posílily.

Od roku 1341 dochází totiž k procesu sdílení práva Chebského s prostorem českým v momentě, když by se čeští měšťané ocitli v Chebu, a v případě jakéhokoliv pohybu či pobytu Chebských v českém království. Dochází tak postupně k procesu právně-kulturní výměny, který se dále rozšiřuje směrem na Moravu (především o Brno) privilegiem markrabího Karla z následujícího roku. Po různých peripetiích ze strany Pražanů pak Karel roku 1350 přistupuje ke stejnému procesu sdílení práva i s Prahou.

Cheb je již v polovině 14. století fakticky na naprosto stejné úrovni právních dispozic, jak tomu bylo v případě Prahy, Brna nebo Olomouce. Se svým bezcelním pohybem (jenž těžce nesli hlavně Pražané a purkmistr loketského kraje) a výše popsanými privilegii, byl Cheb jedním z nejvýznamnějších měst středověkých Čech.

Z diplomatického hlediska jsou prozkoumané prameny v rámci svého množství velmi výmluvné. Po souhrnné analýze nám umožňují vyzorovat jak dobové zvyklosti, tak nesrovnalosti v těchto zvyklostech a rozdíly ve kvalitě vyhotovení, jež záležely na samotné váze právního obsahu pramenného znění v době své působnosti. Z *Codexu iuris municipalis II.* bylo celkem vyextrahováno 47 pramenů (jež přesto nejsou všechny, neb u některých edice obsahuje, kvůli jejich menšímu rozsahu, pouhý regest), jež jsou pro lepší orientaci rozříděny do **tří kategorií**.

První z nich počíná se nejstarší zmínkou v edici obsaženou k roku 1234 a je dovedena až do roku 1322, kde Chebsko spadá pod pravomoc českého krále. K tomuto období můžeme pozorovat 12 pramenů, z čehož všechny jsou jazyka latinského. Období druhé, na prameny bohatší, je ohraničeno horní hranicí k roku 1355, tedy Karlovou císařskou korunovací.

Přes vymezení pouhými 23 lety v této kategorii je postup diplomatické produkce u panovnické kanceláře již výhradně českého panovníka a později moravského markraběte (nejednalo-li se o udělení milosti bezcelního pohybu po území říšském, popřípadě nástup Karla na říšský trůn, jenžto ovšem záhy získal i trůn český a listiny Chebu vydával z pozice krále českého – tedy *od roku 1322 jsou vydavateli privilegií městu Chebu v podstatě výhradně čeští vladaři*) značně posílen. V druhé kategorii došlo tedy k rozboru celkem 21 pramenů již převážně německých (8 latinských a 13 německých)

V kategorii poslední, počínající se Karlovou císařskou korunovací a konče nástupem Václava IV. k moci, bylo použito celkem 14 pramenů, z toho již 10 německých a pouhých 4 latinských. Nutno dodat, že mimo souhrn těchto 14 písemností stojí ještě 6 neprobádaných, neb v edici nesou pouhý regist.

Na základě použitých pracovních postupů lze přesněji určit **jazykovou otázku** užívaných v písemnostech Chebským. Až do konce 14. století nemůže být o užití německého jazyka ani řeč. První německý pramen z roku 1300 časově již odpovídá dobovým zvyklostem pronikání národních jazyků do listin. Jazyk latinský postupně ustupuje jazyku německému a užívá se jen u slavnostnějších vyhotovení písemností. Celkově se i samotná latinská listina poněkud zjednodušuje (což je vidět na užití arengy v latinských listinách až v honosnějších případech), respektive upřednostňuje jednodušší vyhotovení u méně slavnostních vydání.

Během první poloviny 14. století německý jazyk latinský nahradí v podstatě zcela a latiny je užíváno jen v případě nejslavnostnějších listin, nebo jedné listiny cizí provenience. Tuto jednostrannou převahu ve prospěch němčiny můžeme bezpečně určit od doby Karlova nástupu na český trůn. Německý jazyk celkově úroveň listinného písemnictví poněkud devalvoval. Důkazem budiž, že žádná listin v německém jazyce neužila arengy – jednoduše k tomu němčina té doby nebyla způsobilá.

Z probádaných pramenů můžeme také určit přesnější **listinné druhy a jejich užití**. S poněkud pro účely této práce upravenou nomenklaturou je v oněch 47 pramenech obsaženo přes dvě desítky listin dispozitivních, mimo což stojí dispozitivní konfirmace (tedy potvrzující a zároveň udělující nové privilegium), jichž je pouhých pět. Další druh konfirmace by byla konfirmace povšechná, jichž bylo nalezeno celkem sedm a pro přesnost ve vytyčeném označení můžeme mimo ně zmínit ještě dvě povšechné konfirmace dispozitivní. Pro úplnost zbývá zmínit šest nařízení, jeden skutek výměny, pouhou jednu “čistou“ konfirmaci a ani jednu jedinou donaci.

Z těchto pramenů pak můžeme určit **nejvýznamnější písemnosti** dle jejich porovnání s ostatními. Určité druhy písemností jsou totiž používány ve slavnostnějších momentech. V rámci interpretací pramenů jsou tyto momenty viditelné a v rámci stylistických rozborů písemností je můžeme spatřit i v samotné kvalitě stylistiky. Co se kvality vyhotovení týče a zároveň také vlastní právní podstaty pramene vynikají jednoznačně povšechné-konfirmace. Tato kategorie listin je totiž vydávána zpravidla pokaždé, když dojde ke změně panovníka nebo ke změně příslušnosti k určitému území a dochází tak k povšechnému potvrzení dosavadních práv všemi panovníky nebo mocnáři předtím udělených. Jedná se o jakési vyjádření právní kontinuity a je v podstatě naprosto základní pro další právní vztah s vydavatelem této listiny. Není listiny, která by měla stejnou úroveň, jako listina povšechné-konfirmační. Ostatně proto byl v rámci této práce používán právě tento termín, neboť nejedná se o konfirmace konkrétní, respektive samozřejmě se často objevuje konfirmace konkrétní, ale vždy muselo dojít ke všeobecné konfirmaci dosavadních práv, ideálně před udělováním práv dalších.

Proto je povšechná konfirmace používána i v případě zahájení výměny práva, kde v podstatě vyjadřuje kontinuitu na práva předešlá, nehledě na soubor proklamovaných směňovaných práv nových. Činí se tak jednak, aby se zdůraznila důležitost této dispozice a také aby nebylo pochyb, že přes soubor práv nových, užívaných v tom, kterém místě, za té, které situace nebo obecně, se na požívání dosavadních práv se nic nezmění. Vedle toho se *pk.* forma listiny může objevit taktéž u udělování milostí bezcelní přepravy, což je poněkud logické, neb je tato dispozice největší z dispozic a vhodným momentem k zopakování dosavadních práv a zanesením tohoto práva nejvýznamnějšího.

K samotné **stylistice** můžeme na základě zkoumání vytyčených pramenů vyřknout několik soudů. Od 2. pol. 13. století mizí invokace a svědečné řady (svědků již nebylo zapotřebí, neb má listina právní platnost sama ze své podstaty a svědky k dosvědčení jejímu obsahu nepotřebuje). Počátkem 14. století poměrně ustupuje salutace, která předtím byla obsažena v podstatě z pravidla, a ani jednou už ve vytyčených pramenech není k vidění formulace „*in perpetuum*“. Promulgace se často prolíná s inskripcí, která může často chybět, ovšem sama promulgace chybí jen velmi zřídka. Arenga ve 14. století pomalu ustupuje, je vyhrazena honosnějším písemnostem a s převládající němčinou užívá se v podstatě minimálně, což je oproti 13. století, kdy její použití mělo samozřejmý, prestižní charakter u vydavatelů listin, rozdílné. Během 14. století se taktéž konkretizuje sankce a zřídka se objevuje sankce obecná, dříve více používaná, a to výhradně negativní. V dataci se vedle klasického odpočítávání letopočtu a doby panovníkovy vlády ještě hojně ve 13. století objevují *nóny* a *idy*, ovšem ty

v první polovině 14. století naprosto mizí a objevují se opět až za Karla IV. Rozdílnost střeoevropského prostoru s prostorem jiným je, alespoň co se námi sledovaných pramenů týče, v případě kontaktu s cizinou velmi znatelná. Přestože se listina Ludvíka I. Velikého náležitostmi podobá významným listinám říšským a českým, její rozdílnost je ve své provenienci velmi patrná a dobře nám tak slouží k alespoň částečné představě o různorodosti stylistických náležitostí.

Úplným **závěrem** tedy můžeme na základě poznání pramenů, jejich překladu a interpretace bezpečně říci, že mělo město Cheb v dobách vrcholného středověku rozvinutý systém trestního, obchodního a dědického práva. Těšil se výsostnému postavení jak v očích římských císařů a králů, tak králů českých. Požíval výsostná privilegia, která byla vyhrazena v té době městům jako Praha, Brno, Olomouc a Norimberk. Se svým bezcelním pohybem po říši, po českém království, a pohybem za řádná cla a třicáték v Uherském království byl Cheb se svou polohou obchodní stezky předurčený k tomu, aby byl velmi rozvinutým kupeckým městem a centrem řemesel širokého okolí. Po všech směrech své působnosti měl chebský region výlučné postavení.

Dochovaný soubor pramenů je ve svém množství příhodným materiálem pro překladatelskou práci, stejně tak jako pro stylistický rozbor a práci s textem. Lze z něj vysledovat jak zvyklosti, tak rozdílnosti, jak kvalitní, tak méně kvalitní vyhotovení pramenů a svou pramennou různorodostí, stejně tak jako “podvojnou“ úlohou chebského kraje coby hraničního území, jež měnilo svou územní příslušnost, je dobrým pojítkem mezi diplomatickým badáním zaměřeným na říši a na český prostor. Město Cheb, městský kraj a okolí mu náležející požívá opravdu *zvláštní postavení v diplomatických pramenech vrcholného středověku.*

7. Prameny a literatura

7.1. Prameny

Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae, ed. Gustav Friedrich, Tomus I., (805-1197), Praha: Sumptibus Comitiorum Regni Bohemiae, 1904–1907.

Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae, ed. Jindřich Šebánek, Sáša Dušková, Tomus V./2, (1253–1278), Praha: Academia, 1981.

Codex juris municipalis regni Bohemiae, ed. Jaromír Čelakovský, Tomus II., Privilegia regalium civitatum provincialium, Annorum 1225-1419, Praha: Knihtiskárna doktora Eduarda Grégra, 1895.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, ed. Josef Emler, Pars 2., Annorum 1253-1310, Praha: Sumtibus regiae scientiarum societatis Bohemiae, 1872.

7.2. Literatura

Boldt Frank, *Cheb: město evropských dějin: esej o česko-německé koexistenci*, Praha: Paseka, 2010.

Fiala Zdeněk, *Diplomatika jedna - nebo dvě? (Několik úvah)*, in: *Archivní časopis*, Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra 10, č. 1, 1960.

Heuberger Richard, *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, Berlin: Teubner, 1921.

Hlaváček Ivan - Kašpar Jaroslav - Nový Rostislav, *Vademecum pomocných věd historických*, Vyd. 5., Jinočany: H + H Vyšehradská, 2015.

Hoffmann František, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Vyd. 2., Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

Muzika František, *Krásné písmo ve vývoji latinky*, Díl I., Praha: Paseka, 2005.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, Díl 2., Praha: Paseka, 2003.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, Díl 7., Praha: Paseka, 2003.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, Díl 16., Praha: Paseka, 2003.

Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí, Díl 25., Praha: Paseka, 2003.

Šebánek Jindřich - Fiala Zdeněk - Hledíková Zdeňka, *Česká diplomatika do roku 1848*, Vyd. 2., Praha: Univerzita Karlova v Praze, 1984.

Wolfram Herwig, *Politische Theorie und narrative Elemente in Urkunden*, in: *Kanzleiwesen und Kanzleisprachen im östlichen Europa*, Köln: Böhlau, 1999.

Žemlička Josef, *Přemysl Otakar II.: král na rozhraní věků*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011.